

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 4(4) 2015

European cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2015

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

NR 4(4) 2015

Czasopismo jest zarejestrowane w
Sądzie Okręgowym w Warszawie za
numerem 19258

Wydawca:
CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR**

MELNYCHENKO, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil,
Kurdistan, Irak

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN**
ASIPITA, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR**
BARTOSIK, Kielce, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO**
BRIGUGLIO, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO**
FILGUEIRAS, Belo Horizonte, Brazylia

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA**
GOGIASHVILI, Tbilisi, Gruzja

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf,
Szwajcaria

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ**
PETER LANG, Braunschweig, Niemcy

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**,
Rzeszow, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA**
MAČERINSKIENĖ, Wilno, Litwa

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER**
MASHARSKY, Ryga, Łotwa

Dr. hab.-Econ. **BORYS SAMORODOV**,
Charków, Ukraina

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM**
SAMORODOV, Charków, Ukraina

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**,
Kijów, Ukraina

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi,
Kenia

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER**
SINGH, Patiala, Indie

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg,
Niemcy

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**,
Ohrid, Republika Macedonii

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA
EUROPEJSKA jest umieszczone i
indeksowane w bazach danych
naukometrycznych:

- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- Google Scholar (GS)

Adresy stron internetowych:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego
WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

Consilium Sp. z o.o.

ul. Piękna 20

00-549 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

EUROPEAN COOPERATION

Vol. 4(4) (2015)

Collection of scientific proceedings is registered in District Court in Warsaw for the number 19258

Publisher:
CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazil

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Georgia

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga, Latvia

Dr. hab.-Econ. **BORYS SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republic of Macedonia

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings EUROPEAN COOPERATION is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcastg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION
Consilium LLC
Piękna str. 20
00-549 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

PRZEGLĄD UKRAIŃSKIEGO RANKINGU KONKURENCYJNOŚCI PRZY POMOCY METODOLOGII ŚWIATOWEGO FORUM EKONOMICZNEGO (WEF) Pavlo Pronoza	13
DECENTRALIZACJA BUDŻETÓW LOKALNYCH W UKRAINIE: PROBLEMY I PERSPEKTYWY Tatiana Bogolib	22
METODYKA AUDYTU OPERACJI EKSPORTOWYCH Galina Koblianska	36
OSZACOWANIE WARTOŚCI PRAWA UŻYTKOWANIA GRUNTU W ASPEKcie KSIĘGOWYM DLA GOSPODARSTW ROLNYCH W UKRAINIE Antonina Korinenko	49

Zarządzanie i Marketing

METODYKA KSZTAŁTOWANIA I WYBORU ŚRODKÓW ZARZĄDZANIA MARKETINGIEM PRZEDSIĘBIORSTW FARMACEUTYCZNYCH W UKRAINIE Mariya Kohan	65
--	----

Nowoczesne uniwersalne technologie informatyczne

KOMPOZYTOWO-NOMINATYWNE JĘZYKI SPECYFIKACJI PROGRAMÓW OBIEKT-ORIENTOWANYCH Liudmyła Omelchuk	76
--	----

Spoleczno-humanitarne studia

PAŃSTWO W WARUNKACH GLOBALIZACJI: ASPEKT KIEROWNICZY Mykola Pohrebytskyj	85
--	----

PEDAGOGICZNE PODEJŚCIE W KSZTAŁCENIU PROFESJONALISTY W ZAKRESIE WYKSZTAŁCENIA EKONOMICZNEGO W SYSTEMIE UKRAIŃSKIEGO SZKOLNICTWA WYŻSZEGO Nataliia Farafonova	95
---	----

Jurysprudencja

EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA CECH KARNO-PRAWNEJ OCHRONY WALUTY, PAŃSTWOWYCH PAPIERÓW WARTOŚCIOWYCH, PAŃSTWOWYCH BILETÓW LOTERYJNYCH, ZNAKÓW PODATKU AKCYZOWEGO ZGODNIE Z PRAWEM KARNYM UKRAINY Ivan Mikhailov	107
PODSTAWY PRAWNE REGULUJĄCE DZIAŁANIA ANTYTERRORYSTYCZNE W UKRAINIE, PRZEZ PRYZMAT JEJ DĄŻENIA DO INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ Tetiana Chubko, Oleksandr Shamara	117
MOTYWACJA DO POPEWNIANIA PRZESTĘPSTW URZĘDNICZYCH PRZEZ PROKURATORÓW W UKRAINIE Sergey Lulko	127
ODPOWIEDZIALNOŚĆ Z TYTUŁU NARUSZENIA ZASAD MIĘDZYNARODOWEGO PRZEKAZU TOWARÓW PODLEGAJĄCYCH PAŃSTWOWEJ KONTROLI EKSPORTOWEJ W PRAWIE KARNYM UKRAINY (RECENZJA) Oleksandr Yurchenko	136

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

REVIEW OF UKRAINE COMPETITIVENESS RANKING BY WORLD ECONOMIC FORUM (WEF) METHODOLOGY Pavlo Pronoza	13
DECENTRALIZATION OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS Tatiana Bogolib	22
METHODICS OF AUDIT EXPORT OPERATIONS Galina Koblianska	36
ASSESSMENT OF LAND USE RIGHTS VALUE IN ACCOUNTING FOR AGRICULTURE ENTERPRISES IN UKRAINE Antonina Korinenko	49

Management and Marketing

METHOD OF FORMATION AND CHOICE OF MANAGEMENT MEASURES OF MARKETING PHARMACEUTICAL ENTERPRISES IN UKRAINE Mariya Kohan	65
--	----

Modern Versatile Information Technologies

COMPOSITION-NOMINATIVE SPECIFICATION LANGUAGES OF THE OBJECT-ORIENTED PROGRAMS Liudmyla Omelchuk	76
--	----

Humanities and Social Studios

STATE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: ADMINISTRATIVE ASPECT Mykola Pohrebytskyj	85
--	----

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF PROFESSIONAL-DIRECTED OF SPECIALIST ECONOMIC DIRECTION IN HIGHER EDUCATION UKRAINE Nataliia Farafonova	95
--	----

Jurisprudence

THE ECONOMIC RATIONALE FEATURES CRIMINAL PROTECTION CURRENCY, STATE SECURITIES, TICKETS OF STATE LOTTERY, EXCISE DUTIES' SIGNS FOR THE CRIMINAL LAW UKRAINE Ivan Mikhailov	107
LEGAL BASIS REGULATION COUNTERTERRORIST ACTIVITIES IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF ITS COMMITMENT TO EUROPEAN INTEGRATION Tetiana Chubko, Oleksandr Shamara	117
MOTIVATION FOR COMMITTING OFFICIAL CRIMES BY PROSECUTORS IN UKRAINE Sergey Lulko	127
RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF INTERNATIONAL TRANSFERS OF GOODS SUBJECT TO STATE EXPORT CONTROL, ACCORDING TO THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE (REVIEW) Oleksandr Yurchenko	136

ЗМІСТ

Економіка, фінанси, бухгалтерський облік, аналіз і аудит

ПЕРЕГЛЯД РЕЙТИНГУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДОЛОГІЇ ВСЕСВІТНЬОГО ЕКОНОМІЧНОГО ФОРУМУ (WEF) Pavlo Pronoza	13
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЛОКАЛЬНИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ Tatiana Bogolib	22
МЕТОДИКА АУДИТУ ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ Galina Koblianska	36
ОЦІНКА ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ ДЛЯ ЦІЛЕЙ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ Antonina Korinenko	49

Менеджмент та маркетинг

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИБОРУ ЗАХОДІВ ЩОДО УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ Mariya Kohan	65
--	----

Сучасні універсальні інформаційні технології

КОМПОЗИЦІЙНО-НОМІНАТИВНІ МОВИ СПЕЦИФІКАЦІЙ ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПРОГРАМ Liudmyla Omelchuk	76
--	----

Соціально-гуманітарні студії

ДЕРЖАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ Mykola Pohrebytskyj	85
--	----

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-СПРЯМОВАНОГО СПЕЦІАЛІСТА ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМКУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ Nataliia Farafonova	95
--	----

Юридичні науки

ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВАЛЮТИ, ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ, БІЛЕТІВ ДЕРЖАВНОЇ ЛОТЕРЕЇ, МАРОК АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ Ivan Mikhailov	107
ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ, ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇЇ ПРАГНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ Tetiana Chubko, Oleksandr Shamara	117
МОТИВАЦІЯ ВЧИНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОКУРОРАМИ В УКРАЇНІ Sergey Lulko	127
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕДАЧ ТОВАРІВ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДЕРЖАВНОМУ ЕКСПОРТНОМУ КОНТРОЛЮ, ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ (РЕЦЕНЗІЯ) Oleksandr Yurchenko	136

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика, финансы, бухгалтерский учет, анализ и аудит

ОБЗОР РЕЙТИНГА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНЫ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОЛОГИИ ВСЕМИРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФОРУМА (WEF) Pavlo Pronoza	13
ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ Tatiana Bogolib	22
МЕТОДИКА АУДИТА ЭКСПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ Galina Koblianska	36
ОЦЕНКА ПРАВ ПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЛЕЙ ДЛЯ ЦЕЛЕЙ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ Antonina Korinenko	49

Менеджмент и маркетинг

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ И ВЫБОРА СРЕДСТВ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОМ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ Mariya Kohan	65
--	----

Современные универсальные информационные технологии

КОМПОЗИЦИОННО-НОМИНАТИВНЫЕ ЯЗЫКИ СПЕЦИФИКАЦИЙ ОБЪЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ПРОГРАММ Liudmyla Omelchuk	76
--	----

Социально-гуманитарные студии

ГОСУДАРСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ Mykola Pohrebytskyj	85
---	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-НАПРАВЛЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ Nataliia Farafonova	95
---	----

Юридические науки

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ УГОЛОВНО- ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ВАЛЮТЫ, ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ, БИЛЕТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЛОТЕРЕИ, МАРОК АКЦИЗНОГО НАЛОГА СОГЛАСНО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ Ivan Mikhailov	107
ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ, ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕЕ СТРЕМЛЕНИЯ К ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ Tetiana Chubko, Oleksandr Shamara	117
МОТИВАЦИЯ СОВЕРШЕНИЯ СЛУЖЕБНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОКУРОРАМИ В УКРАИНЕ Sergey Lulko	127
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ПОРЯДКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕДАЧ ТОВАРОВ, ПОДЛЕЖАЩИХ ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЭКСПОРТНОМУ КОНТРОЛЮ, СОГЛАСНО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ (РЕЦЕНЗИЯ) Oleksandr Yurchenko	136

Pavlo Pronoza

Doctor of Science (Economics),
Kharkiv National University of Economics (KhNUE)
named after S. Kuznets,
Associate Professor, Dean of Financial Faculty
Kharkiv, Ukraine
ppv@hneu.edu.ua

**REVIEW OF UKRAINE COMPETITIVENESS RANKING
BY WORLD ECONOMIC FORUM (WEF) METHODOLOGY**

Abstract. The article researches the issues of the country competitiveness. Competitiveness essence has been analyzed and its components have been differentiated. Ukraine competitiveness ranking has been determined according to WEF methodology. List of competitive advantages and disadvantages together with their review has been formulated.

Keywords: competitiveness, Ukraine, WEF, competitive advantages, competitive disadvantages

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 4, bibl.: 16

JEL Classification: B 41, H 11, H 40

Introduction. It's common knowledge that national competitiveness is the main driving force on the way to sustainable economic exuberance and citizens' well-being growth. Competitiveness enhancement is a long-term process requiring progress in many spheres, and readiness of the corresponding stakeholders to mobilize resources, time and efforts for a durable period of time.

Literature review and the problem statement. Different aspects of national competitiveness problematics are under thorough investigation. Many different foreign and local scientists have dedicated their works to study the topic: D.Bright, M.Bato [Bato 2005], M.Gelvanovskiy [Gelvanovskiy 2012], E.Denison, A.Krainova [Krainova 2012], P.Krugman [Krugman 1994], V.Leontiev, M.Porter, R.Solou, E.Toffler, R.Fathutdinova, A.Chandler as well as Ya.Basiluk [Basyliuk 2002], V.Geits, M.Dykha [Dykha 2011], Ya.Zhalila [Zhalilo 2005], Yu.Makogon, S.Mochernyi, M.Kyzym [Kyzym 2005], Yu.Kindzerskyi [Kindzerskyi 2006], V.Lagutin [Lagutin, 2011], S.Pakhomov [Pahomov 2008], L.Piddubnyi [Piddubna 2011], S.Radzievska [Radzievska 2012], et.al. The mentioned scientists' works serve as a scientific foundation to research issues of the national competitiveness and develop directions of its enhancement. At the same time, the issue of reviewing the country's ranking in competitiveness index requires further research in view of the necessity to determine competitive advantages and disadvantages typical for Ukraine.

It's worth mentioning, however, that the process of determining national competitiveness index reaches far beyond the national ranking. Being aware and understanding the factors influencing competitiveness, researching the structure and dynamics of their components in comparison with other countries provide managers of different levels with the opportunity to determine the directions, where the country has advantages, and identify the domains, where the country is lagging behind other world countries.

The article **aims** at reviewing Ukraine competitiveness ranking by the WEF methodology and determining the national competitive advantages and disadvantages.

Research results. WEF specialists characterize competitiveness as a set of institutions, policies and factors that determine the country's productivity level. That level on its behalf impacts the well-being level ensured by the national economy. Moreover, the productivity level also defines return on investment in the economy, which is a fundamental stimulus for economic growth. In other words, competitive economies are the economies that are capable to preserve growth trend.

The concept of competitiveness includes also static and dynamic components. Regardless of the fact that national productivity is determined by its ability to preserve high profit level, productivity is also one of the most important determiners of returns on investments, which is one of the key factors to explain the economy growth potential [Report on Ukrainian regions competitiveness 2013].

Global Competitiveness Index (GCI) accounts complexity of economic processes and proposes weighted average of a big number of partial indicators, each of which reflects one of the competitiveness aspects. Fig.1 demonstrates partial indicators in competitiveness' 12 components.

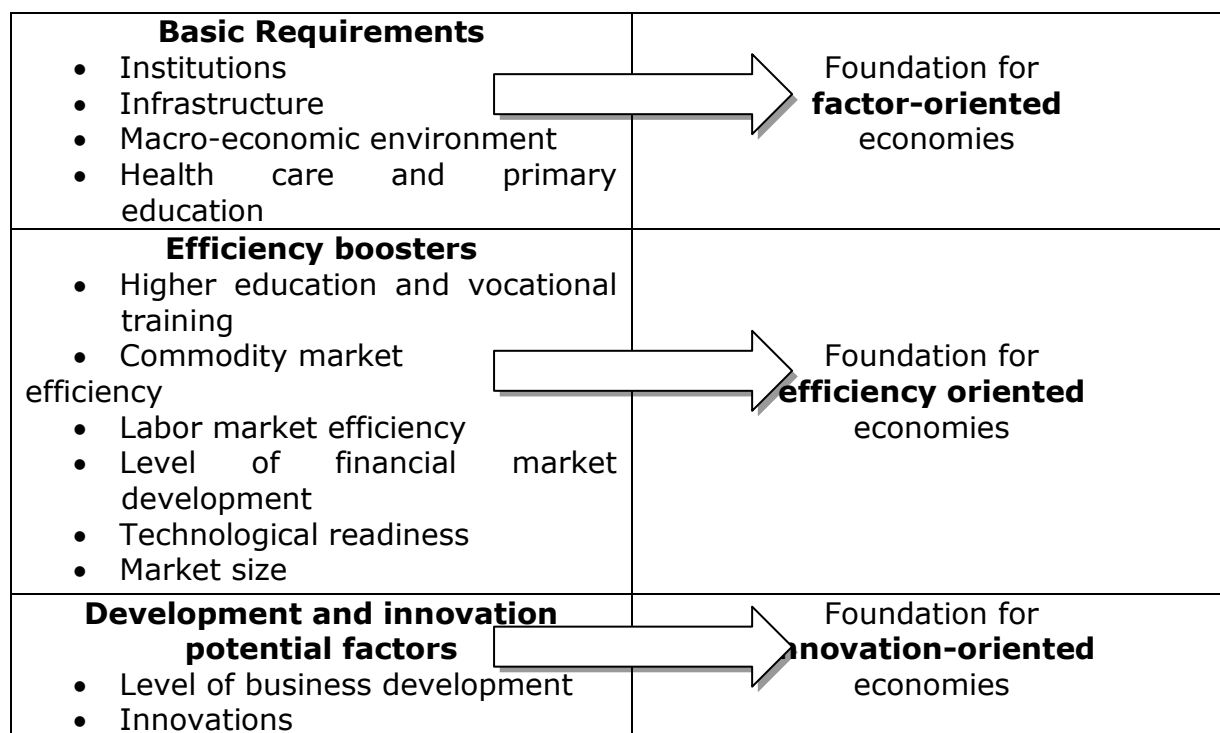

Figure 1 - Competitiveness components

Source: Report on Ukrainian regions competitiveness 2013

GCI also considers economic development stages: the components that are relatively more important for the current stage of national economic development have higher specific weight. In other words, regardless of the fact that all 12 components have specific value for each country, the relative importance of each component depends on the stage on which a country currently functions.

To account these factors, the components are grouped into three sub-indexes, each of which is the most important at a specific economy development stage. Basic requirements sub-index combines the components that have determining value for the countries at factor-oriented stage: stable financing of

public and private institutions (the 1st component); infrastructure development (2nd component); macro-economic stability (3rd component); health condition of workforce that at least have basic education (4th component).

Efficiency boosters sub-index includes the components that are critical for the countries which are on the stage of setting efficient economy: quality of higher education and vocational training (5th component); commodity and services market efficiency (6th component); functioning of labor market at an appropriate level (7th component); well-developed financial market (8th component); ability to use available technologies (9th component); volume of internal and external markets (10th component).

Development and innovation potential factors sub-index covers those components that are critical for innovation oriented countries: new goods production at the expense of highly developed processes or business models (11th component) and innovative technologies (12th component).

The countries, the economics of which are in-between any of those three stages, are considered to be countries with "transition economies". For those countries the components' specific weights vary slowly in the course of the country development, which faces the process of smooth transfer from one development stage to the other.

Table 1 shows weight shares for each sub-index at each development stage. They are calculated by way of building regressions of dependence of GDP growth rates per capita on the results of each sub-index for previous years. In the result different ratios for each economy development stage are obtained.

Table 1 - Weight ratios for development stages

	Factor-orientation stage (1)	Transition from the 1 st to the 2 nd stage	Efficiency orientation stage (2)	Transition from the 2 nd to the 3 rd stage	Innovation orientation stage (3)
GDP per capita, USD	< 2000	2000 – 2999	3000 – 8999	9000 – 17000	> 17000
"Basic requirements" sub-index weight, %	60	40-60	40	20-40	20
"Efficiency boosters" sub-index weight, %	35	35-50	50	50	50
"Development and innovation potential factors" sub-index weight, %	5	5-10	10	10-30	30

Source: Report on Ukrainian regions competitiveness 2013

In WEF ranking Ukraine in the latest five years has changed its position from the stage "Transition from the 1st to the 2nd stage", which she had in 2010 – 2012, to the development stage "Innovation-oriented", which she obtained in 2012 – 2015 ranking.

GCI was composed of 111 partial indicators in 2010 – 2013, and of 114 partial indicators in 2013 – 2015. The indicators that demonstrate meaningful competitive advantage were determined in the following way:

- In the countries that have general GCI ranking from 1 to 10, the partial indicators with ranking from 1 to 10 are considered to be advantages;

- In the countries that have general GCI ranking from 11 to 50, the partial indicators with the higher ranking than the general national rank, are considered to be competitive advantages;
- In the countries that have general GCI ranking lower than 50, the partial indicators with the higher ranking than 51, are considered to be competitive advantages.

Table 2 gives dynamics of GCI ranks and values for Ukraine as well as values of its components in 2010 – 2015 ranking (statistical data used in the ranking pertain to the time period 2009 - 2013 (it's 1/3 of all partial indicators), together with experts' polling review results, which are accounted till 2010 – 2014 [World Economic Forum]).

Table 2 - Dynamics of Global competitiveness index and its components for Ukraine in 2010 – 2015 rankings

Global competitiveness index, sub-indices, components	Year									
	2010- 2011 (139 countries)		2011- 2012 (142 countries)		2012- 2013 (144 countries)		2013- 2014 (148 countries)		2014- 2015 (144 countries)	
	Ran k	Valu e	Ran k	Valu e	Ran k	Valu e	Rank	Val ue	Ran k	Valu e
Competitiveness index	89	3,9	82	4,0	73	4,1	84	4,1	76	4,1
Basic requirements	102	3,9	98	4,2	79	4,4	91	4,3	87	4,4
Institutions	134	3,0	131	3,0	132	3,1	137	3,0	130	3,0
Infrastructure	68	3,8	71	3,9	65	4,1	68	4,1	68	4,2
Macro-economic environment	132	3,2	112	4,2	90	4,4	107	4,2	105	4,1
Health care and primary education	66	5,7	74	5,6	62	5,8	62	5,8	43	6,1
Efficiency boosters	72	4,0	74	4,0	65	4,1	71	4,0	67	4,1
Higher education and vocational training	46	4,6	51	4,6	47	4,7	43	4,7	40	4,9
Commodity market efficiency	129	3,5	129	3,6	117	3,8	124	3,8	112	4,0
Labor market efficiency	54	4,5	61	4,4	62	4,4	84	4,2	80	4,1
Level of financial market of development	119	3,3	116	3,4	114	3,5	117	3,5	107	3,5
Technological readiness	83	3,4	82	3,5	81	3,6	94	3,3	85	3,5
Market size	38	4,5	38	4,5	38	4,6	38	4,6	38	4,6
Development and innovation potential factors	88	3,3	93	3,3	79	3,4	95	3,4	92	3,4
Level of business development	100	3,5	103	3,5	91	3,7	97	3,7	99	3,7
Innovations	63	3,1	74	3,1	71	3,2	93	3,0	81	3,2

Source: World Economic Forum

As Table 2 shows, Ukraine had the best value (73rd position of 144 world countries) in GCI ranking in 2012 – 2013; and the worst value (89th position of 139 world countries) in 2010 – 2011 ranking. Among sub-indices the best value during the investigated period belongs to the sub-index "Efficiency boosters", and the worst value belongs to the sub-index "Basic requirements". Among 12 GCI components during the period under investigation the best values belong to the following: "Market size", "Higher education and vocational training", "Health care and primary education", "Infrastructure" and "Labor market efficiency". The worst values components include: "Institutions", "Commodity market efficiency", "Level of financial market of development", "Macro-economic environment" and "Business development level".

According to WEF methodology Ukraine would have competitive advantages by partial indicators with the rank higher than 51. To be more objective in determining competitive advantages of a country and accounting dynamics, it is proposed to accept such partial indicators, which during the investigated period met the determined condition three or more times, and rank them by average rank with accounting also variation of countries' number participating in rankings (Table 3).

Table 3 - Ukraine competitive advantages

Component	Competitive advantages	Year					General Rank
		2010	2011	2012	2013	2014	
		- 2011	- 2012	- 2013	- 2014	- 2015	
		Rank	Rank	Rank	Rank	Rank	
2	Quality of railway infrastructure	25	27	24	25	25	3
2	Number of phone lines (per 100 residents)	47	43	43	37	33	9
2	Number of mobile communication subscribers (per 100 residents)	34	44	45	43	45	11
4	Quality of the primary education	49	52	44	37	40	12
5	Coverage by secondary education (%)	44	48	49	54	41	15
5	Coverage by higher education (%)	8	7	10	10	13	2
5	Quality of math's and natural science teaching	42	36	34	28	30	6
6	Customs duties	40	37	43	41	43	10
7	Practice of hiring and firing	18	17	16	32	64	4
7	Labor wages and productivity	26	42	25	26	31	5
7	Share of women in workforce (% of men's workforce)	32	40	50	53	52	14
8	Legal rights reliability index	6	8	11	12	11	1
10	Internal market size index	37	37	35	36	37	7
10	External market size index	37	36	37	37	38	8
12	Availability of engineers and scientists personnel	53	51	25	46	48	13

Source: author's own development

Table 3 demonstrates that the defined competitive advantages of Ukraine refer to eight GCI components, by three advantages for each of three components: "Infrastructure", "Higher education and vocational training" and "Labor market efficiency"; two advantages refer to the component "Market size", and by one advantage to each of the components "Health care and primary education", "Commodity market efficiency" and "Innovations".

Among determined national competitive advantages the strongest ones are the following: "Reliability of legal rights", "Coverage with higher education", "Quality of railway infrastructure", "Practice of hiring and firing" and "Labor wages and productivity". The weakest ones are: "Coverage with secondary education", "Share of women in workforce", "Availability of scientists and engineers personnel", "Quality of primary education" and "Number of mobile communication subscribers".

To determine Ukraine's competitive disadvantages the limiting ranks of the partial indicators were identified for the period under review with the help of calculating 0.75-quantile of the number of countries participating in rankings. Three partial indicators were identified for Ukraine to be competitive disadvantages. Those partial indicators did not exceed estimated limiting rank and met the indicated condition in three and more cases. Table 4 gives GCI partial indicators for Ukraine, determined and ranked by average rank in disadvantages decreasing sequence.

Table 4 - Ukraine's competitive disadvantages

Component	Competitive disadvantages	Year					General Rank
		2010 - 2011	2011 - 2012	2012 - 2013	2013 - 2014	2014- 2015	
		Rank	Rank	Rank	Rank	Rank	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Property rights	135	137	134	143	135	7
1	Intellectual property protection	113	117	120	133	129	26
1	Misuse of budget funds	129	126	117	122	124	22
1	Public confidence in politicians	122	115	120	117	96	35
1	Bribes and informal payments	127	134	133	130	118	13
1	Judicial system independence	134	134	124	139	140	8
1	Favoritism in civil servants decisions	127	95	119	133	116	32
1	Spend-thrift in budget expenditures	131	125	128	143	138	10
1	Burden of state regulation	125	130	135	137	115	14
1	Efficiency of legal system in conflicts resolution	138	138	141	144	129	5
1	Efficiency of legal system in appealing against regulatory acts	138	135	139	146	131	6
1	Transparency of public bodies' politicians	114	116	123	130	104	33
1	Reliability of law enforcement	122	123	123	133	135	17
1	Corporate ethics	130	126	124	130	98	27

End of Table 4

1	2	3	4	5	6	7	8
1	Level of auditing and reporting standards	128	133	122	130	124	16
1	Protection of minority shareholders' interests	138	138	141	146	139	2
2	Quality of roads	136	138	137	144	139	4
5	Quality of management schools	108	116	117	115	88	37
6	Level of market monopolization	128	129	108	132	129	20
6	Efficiency of anti-monopoly policies	126	136	132	137	136	9
6	Taxation impact on the desire to invest	136	141	139	145	137	3
6	Total tax rate (profit %)	113	117	120	126	123	30
6	Expenditures for agrarian policy implementation	135	135	136	127	104	15
6	Predominance of trade barriers	126	138	136	118	106	21
6	Part of foreign property	121	122	126	127	122	23
6	Regulation impact on Foreign Direct Investment (FDI)	128	130	132	133	125	12
6	Customs procedures burden	131	136	138	140	118	11
7	Cooperation in relations employer - employee	110	109	111	125	119	34
7	Focus on professional management	122	131	131	128	115	19
8	Financial services accessibility	122	123	111	126	123	29
8	Getting financial support at internal stock market	120	123	129	127	108	28
8	Banks' reliability	138	141	142	143	138	1
8	Stock market regulation	127	127	124	129	127	18
9	Foreign direct investments and technologies transfer	124	124	109	131	127	25
11	Business-clusters level of development	106	119	127	136	128	24
11	Readiness to delegate authority	109	120	118	124	123	31
12	State procurement of high-tech products	112	112	97	118	123	36

Source: author's own development

As Table 4 shows the identified Ukrainian competitive disadvantages in the period under review belong to 9 GCI components. The component "Institutions" demonstrates the biggest number of disadvantages (16 out of 37), component "Commodity market efficiency" demonstrates nine disadvantages, components "Labor market efficiency" and "Business development level" have two disadvantages each, and components "Infrastructure", "Higher education and vocational training", "Technological readiness" and "Innovations" have one disadvantage each.

Among the determined competitive disadvantages of the country the most topical ones are the following: "Banks reliability", "Protection of minority shareholders' interests", "Taxation impact on the desire to invest", "Quality of

roads", "Efficiency of legal system in conflicts resolution", "Efficiency of legal system in appealing against regulatory acts", "Property rights", "Judicial system independence", "Efficiency of anti-monopoly policies", and "Misuse of budget funds". The disadvantages in "Quality of management schools", "State procurement of high-tech products", "Public confidence in politicians", "Cooperation in relations employer – employee", "Transparency of public bodies' politicians", " Favoritism in civil servants decisions", "Readiness to delegate authority", "Total tax rate (profit %)", "Financial services accessibility", and "Getting financial support at internal stock market" are slightly weaker, but at the same time they are not less important for their immediate rectification.

Conclusions. The conducted dynamic analysis of Ukraine's competitive advantages and disadvantages in WEF rankings in the period 2010 – 2015 has demonstrated that among world countries Ukraine has a small number of competitive advantages; moreover, the big majority of the advantages were not created during the country's independence period. Research of the current competitive disadvantages dynamics has demonstrated that the majority of the disadvantages are connected with the public management low quality, which is manifested in a high corruption level, public bureaucracy, unstable public policy, irregularities in monetary and fiscal policies.

Structural analysis of Ukraine's competitive advantages and disadvantages has identified that the country has undisputable competitive advantages only in a few spheres: primary education and sizes of internal and external markets. At the same time undisputable competitive disadvantages manifest themselves in such spheres: property rights, ethics & corruption, government work efficiency, corporate ethics and security, internal and external competition, business development and technologies ingression.

After structural analysis conducted in other spheres the identified competitive advantages and disadvantages appear to have disputable character: like, for example, high quality of railway infrastructure stands against low quality of motor roads; high level of secondary and higher education coverage and high level of math's training stand against low quality level of management schools; advantages in external competition in customs duties correspond to disadvantages in such spheres as foreign property, impact of regulating foreign direct investments and burden of customs duties; advantages in labor market efficiency is in contradiction to a high level of hiring and firing practices, labor wages and productivity; share of women in workforce correspond to the disadvantages in cooperation in relations employer – employee and focus on professional management; in the sphere of financial market development strong advantage in legal rights reliability stands against disadvantages in banks' reliability and stock market regulation; in the sphere of innovations strong advantage in availability of scientific and engineer personnel contradicts to the low level of state procurement of high-tech products.

References

- Antoniuk, L. (2004). *International competitiveness of the country: theory and mechanism of implementation*. Kyiv: KNEU.
- Basyliuk, Ya. (2002). *Competitiveness of the national economy: essence and conditions of provision*. Kyiv: NISD.
- Bato, M. (2005). Competitiveness of the European Union. *Society and Economy*, Vol. 27, No 1, 91–107.

- Competitiveness of Ukrainian economy in globalization conditions.* Under the editorship of Zhalila, Ya. Kyiv: NISD.
- Dykha, M. (2011). *Global competitiveness and investment attractiveness of Ukraine: strategies of implementation.* Khmelnytskyj: KhNU.
- Gelvanovskiy, M. (2012). Methodological approaches to ensure competitiveness of international groupings in globalization conditions. *Eurasian economic integration, No 1(14).* Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-podhody-k-obespecheniyu-konkurentosposobnosti-mezhdunarodnyh-integratsionnyh-gruppirovok-v-usloviyah>.
- Kindzerskyi, Yu. (2006). Problems of national competitiveness and priorities of competitive policy in Ukraine. *Economy of Ukraine, No. 8,* 19–29.
- Krainova, A. (2012). Innovation factors to increase competitiveness of Russian economy. *Samara State Economic University Herald, No 4 (90),* 46-48.
- Krugman, P. (1994). Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs, Vol. 73, No. 2,* 28–44.
- Kyzym, M. & Gorbatov, V. (2005). *Economy concentration and world countries competitiveness.* Kharkiv: INZhEK.
- Lagutin, V., Romanenko, V. & Yumantsiv, Yu. (2011). *Competitiveness of the national economy.* Kyiv: National Trade-Economic University.
- Pahomov, S. (2008). *Global competitiveness: new events, trends and development factors.* Kyiv: KNEU.
- Piddubna, L. (2011). *International competitiveness of an enterprise: theory and mechanisms of ensuring.* Kharkiv: INZhEK.
- Radzievska, S. (2012). *Competitiveness and Ukraine integration prospects.* Kyiv: Znannia Ukrayiny.
- Report on Ukrainian regions competitiveness 2013. Forward to economic growth and exuberance. Foundation efficient management.* Retrieved from <http://competitiveukraine.org.ua/ua/reports/2013>.
- The official site of the World Economic Forum.* Retrieved from <http://www.weforum.org>.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 27.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 02.09.2015*

Боголиб Т.М.

д.э.н., профессор,
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»,
декан финансово-экономического факультета
Переяслав-Хмельницкий, Украина
bogolib60@mail.ru

**ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В
УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические основы существующих в Украине проблем децентрализации местных бюджетов; показаны перспективы развития децентрализации, которые позволят усилить бюджетный потенциал административно-территориальных единиц, расширят полномочия регионов, будут способствовать выходу из экономического кризиса, военного конфликта и обеспечат успешное социально-экономическое развитие территорий.

Ключевые слова: децентрализация, местные бюджеты, регионы, межбюджетные отношения, расходы бюджета, доходы бюджета, региональная политика, выравнивание

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; библи.: 25

Tatiana Bogolib

Doctor of Science (Economics), Professor,
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU named after Grygiryi Skovoroda»,
Dean of Financial and Humanitarian Faculty
Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine
bogolib60@mail.ru

**DECENTRALIZATION OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

Abstract. The article studies theoretical problems of decentralization of local government, local Finance. The decentralization of power and Finance allows each region the right to successful development. In the current situation, we have the excessive centralization of power and financial resources in one institution, which allows to concentrate all the financial resources at the top and redistribute them down in manual mode, places the region in a complete dependence from the center, making unbalanced system of local government, community, weak, not able to solve the issues of socio-economic development. Shows the macroeconomic indicators of Ukraine and their impact on economic development of regions. The main causes of the current situation and the basic directions and prospects of decentralization of local Finance: the adopted amendments to the Constitution of Ukraine, the extension of the tax potential of the regions, elimination of the "shadow" wages and small businesses avoid bankruptcy organizations, revenue mobilization, reduction of unjustified budgetary obligations, establishing order in the land and municipal property, effective management of local finances. These directions will contribute to the decentralization process, will enhance the role of the region, district, communities in addressing important issues of socio-economic development.

Keywords: decentralization, local governments, regions, intergovernmental relations, budget expenditures, budget revenues, regional policy, alignment

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 25

JEL Classification: R 51, R 58

Вступление. Трансформационные процессы в экономике Украины, ее интеграция в мировое экономическое пространство обусловили необходимость усиления территориально-административных единиц как в политическом так и в экономическом плане. Целью государственной региональной политики является создание условий для динамического, сбалансированного развития Украины и ее регионов, обеспечение их социального и экономического единства, повышения уровня жизни населения, соблюдение гарантированных государством социальных стандартов для каждого гражданина независимо от его места проживания. Главная задача региональной политики заключается в обеспечении равных условий для развития регионов, а также в реализации следующих принципов: законности, сотрудничества, паритетности, субсидиарности, открытости, координации, унитарности, исторического наследия, этнокультурного развития, устойчивого развития, объективности.

Проблемой при этом является неравномерное развитие регионов Украины, возникновение депрессивных территорий, которые имеют низкий уровень финансового обеспечения. Финансовое обеспечение регионов обострило кризовую ситуацию во многих регионах Украины. Жесткая централизация финансовых ресурсов привела к массовым протестным выступлениям, а на Востоке Украины послужила началом военного конфликта. Регионы не имеют денег, живут за счет межбюджетных трансфертов, денег в Государственном бюджете нет. Растет недовольство. В Украине начата административно-территориальная реформа, но проходит она медленно, не дает ощутимых результатов. Начался процесс децентрализации власти и бюджетных средств, но не внесены изменения в Конституцию Украины. Внесенные изменения в Бюджетный Кодекс Украины в декабре 2014 года, относительно источников наполнения местных бюджетов, не дают ощутимых результатов, которые могли бы наполнить местные бюджеты, получить финансовую самостоятельность, а вместе с ней и экономическую [Бюджетный Кодекс Украины 2015].

На современном этапе экономических преобразований важным условием усиления экономики региона являются финансовые ресурсы. Развитие возможностей использования перспективных форм и методов привлечения финансовых ресурсов для преодоления депрессивности регионов, обеспечения сбалансированности их развития зависит от децентрализации финансов регионов. Децентрализация местных бюджетов обеспечит экономическую эффективность их функционирования и развития финансовой инфраструктуры Государства в целом. Поэтому тема исследования актуальна и имеет значительный практический интерес.

Анализ исследований и постановка задач. Исследованию теоретических и практических аспектов децентрализации местных бюджетов посвящены труды украинских ученых: В. Зайчиковой, О. Кириленко, В. Кравченко, И. Луниной, И. Лютого.

Вопросы развития местных бюджетов исследованы в трудах зарубежных ученых: М. Белл, Д. Белл, Ш. Бланкарт, Л. Ерошкина, А. Домбровский, Е. Домбровский, А. Колесов, Дж. Ю. Стиглиц, В. Оутс.

Проблеме децентрализации финансовых ресурсов местных бюджетов посвящено много трудов украинских и зарубежных ученых, но механизм децентрализации финансовых ресурсов местных общин, который бы способствовал формированию прогрессивной доходной части местных бюджетов не предложен. Кроме этого существующие подходы не учитывают состояния украинской экономики, кризисных явлений, проблем связанных с военным конфликтом на Востоке Украины. Исходя из этого, необходимо исследовать существующие проблемы децентрализации финансовых ресурсов местных бюджетов, социально-экономическое состояние территориально-административных образований, внешние факторы воздействия на развитие местных общин и предложить модель децентрализации финансовых ресурсов местных общин способную решить проблемы процесса децентрализации.

Понятие «децентрализация» в трудах ученых имеет разное определение. Но главным является определение во взаимосвязи между центральными и субнациональными (местными) правительствами обеих различных полномочиях (фискальных, политических, административных), о чем пишет М. Белл, американский ученый. Белл М. пишет, что децентрализация – это способ измерения величины перехода национальной экономики от административно-командной к рыночной. Началом децентрализации является то, что эти полномочия имеют собственное измерение и собственные цели [Bell 1999].

Целью статьи является анализ теоретических основ проблем децентрализации местных финансов в Украине и обоснование основных направлений решения существующих проблем.

Для реализации цели было использовано совокупность методов и подходов, что позволило реализовать концептуальное единство исследования. Системный и структурный методы использованы при определении проблем децентрализации местных бюджетов. При помощи сравнительного и факторного методов обобщены финансовые показатели развития Украины. На основе обобщения предложены направления преобразований, которые обеспечат процессы децентрализации местных финансов в Украине.

Результаты исследования. В Украине за годы независимости законодательно в Конституции Украины [Конституция Украины 1996] и при подписании Хартии о местном самоуправлении [Хартия о местном самоуправлении 2000] закреплены необходимость децентрализации местного самоуправления и децентрализации местных финансов, разработаны основные направления децентрализации власти и финансов.

Децентрализация власти и финансов дает возможность каждому региону развиваться. Много лет на центральном уровне идет речь о децентрализации, но эффект обратный: сверхцентрализация, не увеличение, а уменьшение полномочий органов местного самоуправления.

Необходимы изменения в Конституции Украины, Налоговый и Бюджетный Кодексы, которые будут гарантировать реальную децентрализацию власти и финансовых ресурсов.

Мы имеем в результате сверхцентрализации концентрацию власти в одной институции, максимальную передачу финансов «наверх», их перераспределение «вниз» в ручном режиме, полную зависимость территорий от центра, разбалансированную систему местного самоуправления, слабые общины, решение большинства вопросов через

коррупционный фактор и как следствие потерю АРК, военный конфликт на Востоке страны, беспокойствие в регионах.

Территориальные общины – села, поселки и города борются за получение больше полномочий, четкое разграничение полномочий между различными органами местного самоуправления, ответственность органов местного самоуправления перед избирателем и государством.

Территориальные общины считают, что децентрализация расширит возможности и увеличит ресурсы общины – села, поселка, города, будет способствовать развитию территорий и их благосостоянию [Кравченко 1999].

Концепция реформы местного самоуправления утвержденная Распоряжением Кабинета Министров Украины №333 от 01.04.2014 года предусматривает: новую модель реформированной системы органов публичной власти на местах (регион, район, община) [Концепция реформы местного самоуправления 2014].

В компетенции общин должно быть местное экономическое развитие, развитие и содержание местной инфраструктуры, планирование развития территорий общин, вопросы застройки территории, благоустройство территории, социальная помощь, культура и физическая культура, скорая помощь, среднее и дошкольное образование, муниципальная милиция, пассажирские перевозки, жилищно-коммунальные услуги.

Важными при этом являются вопросы децентрализации финансов. Местным бюджетам должны увеличить ресурсы на 30%, а именно:

- частицу налога на доходы физических лиц (до 25%);
- частицу налога на прибыль предприятий (от 10 до 25%);
- экологический налог (частично);
- единый налог (полностью);
- земельный налог (полностью);
- другие налоги и сборы [Концепция реформы местного самоуправления 2014].

Предложено вывести из обслуживания казначейства (после стабилизации экономики) материально-финансовую основу местного самоуправления; 100% финансирования делегированных полномочий без задеиствия собственных доходов, возможность использования экономии финансовых ресурсов местных бюджетов от кредитных средств и лизингового оборудования для погашения соответствующих кредитных ресурсов, усовершенствование системы бюджетного планирования.

Важно, что должна быть внедрена трехуровневая система административно-территориального устройства: регионы, районы, общины и соответственно трехуровневая финансовая система.

Вводится определение общины – административно-территориальная единица, которая включает один или несколько населенных пунктов (село, поселок, город), а также прилегающие к ним территории [Концепция реформы местного самоуправления 2014].

В Концепции реформирования территориально-административных единиц закреплены материальная и финансовые основы местного самоуправления, а именно закреплено право местного самоуправления на частицу общенациональных налогов; фиксация того, чтобы объем финансов для органов местного самоуправления должен отвечать их полномочиям; компенсация государством органам местного самоуправления расходов, которые возникли вследствие выполнения решений органов государственной власти.

Децентрализация по подсчетам Министерства финансов Украины должна дать местным бюджетам до 45 млрд. грн. (2 млрд. долларов США) [Преимущества децентрализации 2015].

Были внесены изменения в Бюджетный кодекс Украины, которые закладывают новую систему межбюджетных отношений и первые ростки децентрализации [Бюджетный Кодекс Украины 2015]. Правительство дает большой ресурс местным бюджетам, в тоже время увеличивает их ответственность по расходам и вводит мягкое стимулирование к созданию эффективных общин.

В изменениях Бюджетного Кодекса в 2015 году предусмотрено передать местным бюджетам: 10% налога на прибыль предприятий; 100% государственной пошлины; 100% платы за предоставление административных услуг; 80% экологического налога; из новых платежей – акцизный налог, 25% платы за недра; налог на имущество (коммерческая недвижимость «роскошные» автомобили); единый налог; налог на прибыль коммунальных предприятий; местные сборы и другие налоги [Бюджетный Кодекс Украины 2015]. В Налоговом Кодексе предложена принципиально новая система налогообственности территорий для замены балансировки доходов и расходов [Налоговый Кодекс Украины 2015].

Важным в усилении роли территориальных общин и децентрализации местных финансов является Закон Украины «Об основах государственной региональной политики» принят 5 февраля 2015 г. [Закон України «Про засади державної регіональної політики» 2015]. В Законе определена цель государственной региональной политики, которая состоит в создании условий для динамического сбалансированного развития Украины и ее регионов, обеспечении их социального и экономического единства, соблюдения гарантированных государством социальных стандартов для каждого гражданина независимо от места его проживания.

Определены принципы государственной региональной политики, полномочия субъектов государственной региональной политики, финансовое обеспечение государственной региональной политики.

В ст. 20 Закона определены механизмы финансирования государственной региональной политики:

1) межбюджетные трансферты с государственного бюджета местным бюджетам;

2) объединение на договорной основе финансовых ресурсов субъектов региональной политики, государственных и частных партнеров на принципах осуществления государственно-частного партнерства, международных институций;

3) капитальные расходы государственного бюджета;

4) государственные целевые программы, в том числе программы преодоления депрессивности территорий;

5) соглашения относительно регионального развития;

6) программы и мероприятия, включая инвестиционные программы (проекты), которые реализуются за счет средств государственного фонда регионального развития [Закон України «Про засади державної регіональної політики» 2015].

Определены источники финансирования государственной региональной политики:

1) средства Государственного бюджета Украины, прежде всего фонда регионального развития;

- 2) средства местных бюджетов;
- 3) благотворительные взносы;
- 4) средства международных организаций;
- 5) средства из других источников, не запрещенных Законодательством [Закон України «Про засади державної регіональної політики» 2015].

Как видим, основные положения Закона должны способствовать децентрализации органов местного самоуправления и местных финансов, направлены на укрепление позиций регионов и их дальнейшее развитие.

С учетом того, что значительная часть Луганской и Донецкой областей находится в зоне антитеррористической операции принято Закон Украины «О военно-гражданских администрациях» [Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» 2015]. Этот Закон определяет организацию, полномочия и порядок деятельности военно-гражданских администраций для обеспечения безопасности и нормализации жизнедеятельности населения в районе проведения антитеррористической операции [Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» 2015].

Определено, что финансирование деятельности военно-гражданских администраций по выполнению полномочий органов местного самоуправления осуществляется за счет средств соответствующих местных бюджетов, исполнение других функций – за счет средств Государственного бюджета [Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» 2015].

Военно-гражданские администрации обеспечивают сбалансированное экономическое и социальное развитие соответствующей территории, эффективного использования природных, трудовых и финансовых ресурсов.

Военно-гражданские администрации составляют и утверждают соответствующие районные, областные бюджеты, внесение изменений к ним, утверждают отчеты об их выполнении; распределении переданных с государственного бюджета средств в виде дотаций, субвенций соответственно между районными бюджетами, местными бюджетами городов областного значения, сел, поселков, городов районного значения.

В ст. 6 Закона определено, что руководитель военно-гражданской администрации является распределителем бюджетных средств [Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» 2015].

В Украине, как видно с анализа, законодательных актов делаются определенные шаги относительно децентрализации органов местного самоуправления, децентрализации местных бюджетов, но при этом законодательные акты не всегда действенны, изменения в Конституцию не внесены. Затягивание административно-территориальной реформы чревато последствиями, примером этому является Луганская и Донецкая области.

Украина находится в продолжительном экономическом кризисе, военном конфликте. Развитие отечественной экономики, регионов, территориальных общин и стабильность финансовой системы в большой степени зависит от внешнего окружения. Начиная с 2012 г., наблюдается снижение темпов роста мировой экономики, обострение проблем на европейском пространстве, в экономике Украины наблюдаются отрицательные тенденции и процессы, среди которых: снижение темпов экономического роста в условиях падения мирового спроса на экспортируемую продукцию и неблагоприятную динамику цен на мировых товарных рынках, формирование значительного дефицита, уменьшение поступлений иностранного капитала в отечественную экономику. Проблемы

Донбасса влияют на экономическое развитие других регионов. Этот регион давал Украине 20% валютной выручки, 25% экспорта товаров [Основні показники фінансового стану за 2004-2015 рр. (I квартал) 2015]. Все это утеряно.

В 2014 году падение ВВП составило 7,6%, разрушено 20% экономического потенциала страны в результате военных действий на Востоке страны, индекс инфляции составил 124,9%, официальный курс гривны с начала года девальвировал относительно доллара США на 97,3%, сокращение объемов промышленной продукции достигло 20%, отрицательный прирост прямых иностранных инвестиций составил 6,5% млрд. дол. США, международные резервы Украины сократились втрое и составили на конец 2014 года 7,5 млрд. дол. США [Основні показники фінансового стану за 2004-2015 рр. (I квартал) 2015]. В 2015 году ситуация не изменилась на лучшее. Страна живет в режиме ожидания технического дефолта. Падение ВВП составило в первом полугодии 7%, девальвация гривны – 147%, внешний долг составил – 76% ВВП достигнув 1 трлн. 184 млрд. грн., падение промышленности составило 24% [МВФ обновил макроэкономический прогноз развития экономики Украины 2015].

На динамику и перспективы развития отечественной экономики продолжают оказывать давление традиционные риски:

- зависимость динамик развития реального сектора экономики от конъюнктуры на мировых товарных и сырьевых рынках (цены на нефтепродукты выросли в 3 раза, на газ – в 7 раз);

- рост объема государственного долга и расходов по его обслуживанию при сохранении необходимости в новых заимствованиях с целью обеспечения достаточного уровня ликвидности государственного и местных бюджетов;

- высокий удельный вес в расходной части бюджета текущих первоочередных расходов, которые не подлежат сокращению, а также расходов по финансированию опосредственного бюджетного дефицита (на военные нужды Украина тратит 100 млн. грн., в день);

- отрицательное сальдо торгового баланса, которое ведет к наращиванию валового внешнего долга;

- высокая чувствительность банковской системы страны к системным и индивидуальным рискам, сдерживающим восстановление банковского рынка (прекратили деятельность 54 банка, отток депозитов составил 137 млрд. грн.) [Основні показники фінансового стану за 2004-2015 рр. (I квартал) 2015].

Все эти факторы привели к сокращению налогового потенциала территорий, что обусловило значительное уменьшение поступлений в государственный бюджет и местные бюджеты. Возникла ситуация, при которой бюджетные средства сократились на 40%. Введены налоги на пенсии, увеличены акцизы, таможенные платежи, рента, но денег хронически не хватает. Недофинансируются жизненно важные сферы жизнедеятельности общества: здравоохранение, образование, жилищно-коммунальное хозяйство, строительство, социальная защита и социальное обеспечение.

Значительно возросли диспропорции развития регионов, увеличилось количество депрессивных территорий, полный упадок характерен для сельских регионов.

Сверхцентрализация управления местными финансами привела к проблемам дальнейшего развития местных финансов:

1. Органы местного самоуправления не имеют достаточно средств для выполнения собственных и делегированных полномочий. Органы местного самоуправления все больше средств тратят на выполнение делегированных полномочий, что приводит к не удовлетворительному состоянию финансирования жилищно-коммунального хозяйства, благоустройства, ремонта дорог и других местных программ.

В 2011 году дефицит ресурсов по делегированным полномочиям составил 20%, или около 20 млрд. грн., в 2012 году – 24%, или около 25 млрд. грн., в 2013 году – 27%, или 28 млрд. грн., в 2014 году – 29%, или 31 млрд. грн. [Основні показники фінансового стану за 2004-2015 рр. (I квартал) 2015]. В 2015 году ситуация становится хуже в связи с ростом цен на энергоресурсы в 3 раза, на газ – в 7 раз. В конечном итоге это приведет к тому, что территориально-административные единицы не будут иметь средств для развития территорий вообще.

2. Экономически не обоснованная структура расходов местных бюджетов. Учитывая сложное состояние с финансовым обеспечением выполнения делегированных полномочий, местные советы, при утверждении бюджетов местного самоуправления на год, выделяют финансовые ресурсы на финансирование потребностей отраслей социально-культурной сферы за счет собственных поступлений, то есть, отвлекая средства из местных программ содержания и развития жилищно-коммунального хозяйства, транспорта, молодежного кредитования и ряда других. Часть расходов местных бюджетов, направленных на защищенные статьи (заработную плату работников бюджетных учреждений, энергоносители, медикаменты), составляют от 80% до 90%. Происходит ухудшение экономической структуры расходов местных бюджетов.

3. Снижение доли местных налогов и сборов в налоговых поступлениях местных бюджетов. В 2014 году удельный вес местных налогов и сборов в налоговых поступлениях местных бюджетов составил всего 1,3%, при этом в большинстве стран Европейского Союза местные налоги составляют от 5 до 30% всех налоговых поступлений [Преимущества децентрализации 2015]. Расширение налоговой базы в 2015 году не дало положительных результатов в связи с упадком производства, ростом безработицы.

4. Централизованный характер межбюджетных отношений. В Украине применяется индикативное планирование на основе ежегодно доводимых нормативов показателей объемов межбюджетных трансфертов, рассчитанных на основе формулы распределения объемов межбюджетных трансфертов, что позволяет центральным органам власти полностью контролировать доходы и расходы местных бюджетов.

Еще одной проблемой в части межбюджетных отношений является так называемый процесс «изъятия», который заключается в передаче средств, аккумулированными местными бюджетами на своих территориях, в Государственный бюджет с последующим возвратом этих же средств, либо их части, в виде трансфертов. Такое движение денежных средств приводит к большому временному лагу между поступлением средств в местные бюджеты и возможностью их использования на удовлетворение потребностей общества.

5. Не совершенство формулы распределения объема межбюджетных трансфертов. Ресурсы, которые выделяются местным бюджетам согласно

расчетам формулы распределения объема межбюджетных трансфертов, исходит из количества населения или получателей услуг, и не учитывают сеть бюджетных учреждений и их минимальные потребности в финансовом обеспечении. Эта проблема имеет место быть, поскольку формула распределения объема межбюджетных трансфертов направлена на измерение налогового потенциала территории, а не на реальную потребность в бюджетных средствах, что не позволяет планировать объемы финансирования с учетом потребностей местных бюджетов во всех отраслях экономики и социально-направленных сферах жизни населения.

6. Наличие «скрытого» дефицита бюджета территорий. Понятие «скрытый» дефицит отражает реальную недофинансированную потребность в бюджетных средствах сети бюджетных учреждений: на 40% остаются недофинансированные такие статьи расходов как медикаменты, заработная плата, социальная защита населения, строительство и ремонт дорог и другие.

7. Неэффективная сеть бюджетных учреждений. Одной из важнейших причин, которая значительно ухудшает структуру расходов на финансирование бюджетных учреждений в условиях ограниченности бюджетных средств, являются несовершенная сеть бюджетных учреждений, которая на протяжении прошлых лет формировалась без учета тенденций к изменению количества населения и потребностей территорий, и на сегодняшний день не отвечает передовому опыту финансирования социально-культурной сферы и требует оптимизации.

8. Неэффективное планирование бюджетного процесса. В ст. 7 Бюджетного Кодекса Украины определено, что принцип эффективности является одним из ключевых, на которых основывается бюджетная система Украины [Бюджетный Кодекс Украины 2015]. Одновременно с этим достичь принципа справедливого распределения общественного богатства также как и придерживаться принципа эффективности участникам бюджетного процесса всех уровней, с целью обеспечения использования бюджетных средств не удается.

9. Нерегулированность процесса казначейского обслуживания местных бюджетов. Развитие казначейской системы исполнения бюджетов в Украине в процессе становления бюджетной системы происходило быстрыми темпами и сейчас сложилась ситуация, которая не дает возможности в полной мере эффективно использовать современную казначейскую систему исполнения государственного и местных бюджетов.

10. Разрозненная система органов местного самоуправления. С момента принятия Конституции и базовых для местного самоуправления нормативно-правовых актов, развитие местного самоуправления фактически остановилось на уровне территориальных общин городов областного значения, поскольку преобладающее большинство территориальных общин из-за их раздробленности и очень слабой материально-финансовой базы оказалось неспособно выполнять все полномочия местного самоуправления. Функционирование местного самоуправления в большинстве территориальных общин не обеспечивает создание и поддержку благоприятной жизненной среды, необходимое для предоставления населению качественных административных и социальных услуг.

Перспективы развития административно-территориальных единиц, совершенствование местных финансов находятся в плоскости

децентрализации органов местного самоуправления, децентрализации местных бюджетов.

Законодательная основа для этого есть, но не внесены изменения в Конституцию Украины, Украина находится в состоянии экономического кризиса и военного конфликта, что накладывает свой отпечаток на состоянии дел в регионах.

Ситуация, которая сложилась в регионах Украины с наступлением экономического кризиса, остается на текущий момент достаточно сложной и напряженной, на кризисные явления наложился военный конфликт, внешние факторы, в итоге значительно сократились доходные источники местных бюджетов. Регионы вынуждены сокращать свои расходы. Практически регионы работают на финансирование защищенных статей расходной части и других расходов, имеющих первостепенное значение для жизнеобеспечения регионов.

Важной задачей в нынешних условиях является задача избегания массового банкротства организаций и остановки их деятельности, сокращения рабочих мест [Колесов 2013]. Экономика должна работать.

Не менее важная задача – пересмотр приоритетов в работе регионов, необходимо обратить внимание на все без исключения источники формирования доходной базы местных бюджетов. Каждый регион должен работать над мобилизацией доходов в бюджет.

Каждая община, каждый район, каждый регион должны ощутить реальную власть и возможность работать на перспективы социально-экономического развития. Все проблемы региона, района, общины должны решаться на местах, а не в центре.

Основное внимание необходимо уделить вопросу выплаты заработных плат, заработная плата на предприятиях должна выплачиваться в соответствии с требованиями законодательства, а налог на доходы физических лиц в полном объеме перечислялся в бюджет.

Исполнение местного бюджета по расходам напрямую зависит от наполнения его доходной части.

В условиях экономического кризиса и военного конфликта на Востоке Украины важно обеспечивать социально значимые расходы согласно бюджетных обязательств: выплата заработной платы и начислений на заработную плату, оплата коммунальных услуг, питание учащихся, медикаменты, социальное обеспечение населения, обслуживания муниципального долга и другие расходы, обеспечивающие жизнедеятельность региона, района, общины.

В последние годы были исключены расходы на капитальный и текущий ремонты, капитальные вложения, приобретение оборудования, благоустройство, кроме неотложных и аварийных работ общеобразовательных школ.

Для обеспечения сбалансированности местного бюджета в условиях недостаточности собственных доходных источников территориально-административные общины вынуждены привлекать бюджетные кредиты из областных бюджетов и кредиты банков.

Субсидии, выделяемые из государственного и областного бюджетов на софинансирование расходов по развитию инфраструктуры территориальных общин, строительства дорог, укрепления материально-технической базы бюджетных учреждений и решения социально-значимых вопросов

способствуют укреплению регионов, районов, административно-территориальных общин.

В условиях децентрализации местных бюджетов важно сохранять социальную направленность бюджета.

В условиях кризиса и военного конфликта на Востоке Украины необходимо вводить жесткий режим экономии бюджетных средств, направленный на умеренность расходов либо их сокращение.

В ходе децентрализации большое значение имеет оптимизация функций органов исполнительной власти и реорганизация структуры органов власти, так как перестройка системы управления и реструктуризация бюджетного сектора способствуют созданию эффективного механизма на долгосрочную перспективу. Основным критерием при принятии решения об оптимизации должно быть сохранение и в дальнейшем повышение качества предоставляемых бюджетных услуг, повышение эффективности деятельности бюджетных учреждений.

В ходе децентрализации местных финансов важное место должны занять земельные вопросы. Нельзя общинам раздавать бесконтрольно земельные участки. Земельные участки целесообразно продавать на аукционах, выкупная стоимость должна быть реальной. Все это обеспечит дополнительные поступления в местные бюджеты.

Пересмотрены должны быть подходы к оценке процессов управления муниципальной собственностью. Это позволит выявить дополнительные источники увеличения неналоговых доходов местного бюджета на сумму до начисленной арендной платы за имущество общин.

Добиться стабильного функционирования территориальных общин, остро испытывающих сегодня недостаток финансовых средств для осуществления своих полномочий, можно путем эффективного управления доходами, сокращения неэффективных расходов, стимулирования и контроля налогоплательщиков, так и путем усовершенствования действующей законодательной базы.

Изменения должны касаться мер, направленных на увеличение доходного потенциала местных бюджетов. Эта задача чрезвычайно актуальна в условиях децентрализации местных органов управления, решаться она должна не только региональными образованиями, а совместными усилиями органов власти всех уровней.

В Украине очень много работающих получают заработную плату в «конвертах». Поэтому необходимо создать институт налоговых агентов, которые ежеквартально будут представлять в налоговые органы декларацию о начисленных и перечисленных суммах заработной платы. В настоящее время налоговые органы контролируют перечисление этого налога только в рамках тематических проверок, а ослабленный налоговый контроль приводит к уходу заработной платы «в тень», способствует задержке перечисления НДФЛ в бюджет после выплаты заработной платы.

Вторым немаловажным направлением работы по совершенствованию действующего законодательства должно стать улучшение администрирования в области доходных источников.

Эффективность исполнения местного бюджета напрямую зависит от достоверности прогнозирования объемов доходов, что крайне важно в условиях кризиса, военного конфликта на Востоке. Для решения данной задачи органам местного самоуправления необходим механизм государственного регулирования бюджетов на очередной финансовый год.

Выводы. Местные бюджеты являются финансовой основой развития административно-территориальных единиц и играют важную роль в решении экономических и социальных вопросов административно-территориальной единицы, функционирования ее инфраструктуры, жилищно-коммунального хозяйства, транспорта и строительства. Местные бюджеты сверхцентрализованы. Это не способствует развитию территорий, решению важных задач, преодолению диспропорций развития территорий.

Важной является децентрализация органов местного самоуправления и децентрализация местных финансов.

Децентрализация местных финансов позволит внедрить качественно новые подходы и методы в процесс формирования бюджетов административно-территориальных общин, создать новую архитектуру межбюджетных отношений, которые будут носить реверсный характер, улучшить систему прогнозирования и планирования доходов и расходов бюджета, мониторинга и оценки показателей бюджета, регулирование процесса формирования, распределения и использования бюджетных средств.

В процесс децентрализации местных финансов будет усовершенствован финансовый механизм формирования местного бюджета, который являет собой агрегацию ряда институциональных основ, при помощи которых реализуется процесс управления доходами и расходами бюджета. Реализация эффективного механизма формирования доходной части местных бюджетов будет основываться на расширении налоговых источников наполнения доходной части местных бюджетов, усилении контроля за налогоплательщиками. В свою очередь это будет содействовать усилению децентрализации местных финансов.

Децентрализация позволит обеспечить сбалансированность доходов и расходов местных бюджетов, будет содействовать экономическим преобразованиям на местном уровне, в том числе финансированию капитальных расходов, инвестиционных программ, проведению действенной финансовой политики территориального развития. Целесообразным является увеличение инновационной составной местных бюджетов, объема финансирования социальных программ, уменьшения зависимости местных бюджетов от трансфертов с государственного бюджета, обеспечения экономической и финансовой стабильности, усиление влияния регулирования межбюджетных отношений на социально-экономическое развитие территорий.

Литература

Bell, M. & Adams, C. (1999). Fiscal Decentralization Indicators: Local Democratic Governance. *Proceedings of 92' annual conference*. – Atlanta: National Tax Association, 236–241.

Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. М.: Academia.

Бланкарт, Ш. (2000). *Державні фінанси в умовах демократії*. К.: Либідь.

Бюджетный Кодекс Украины (2015). – К.: Аттика.

Домбровский, А. Н. (2010). Практика управления местными бюджетами в условиях экономического кризиса. *Финансы* 1, 3-8.

Домбровский, Е. А. (2012). Подходы к укреплению доходной базы региональных бюджетов. *Финансы* 7, 30-33.

- Ерошкина, Л. А. (2012). Становление и развитие межбюджетных отношений. *Финансы* 7, 10-15.
- Зайчикова, В. В. (2007). *Місцеві фінанси України та європейських країн: монографія*. – К.: НДФІ.
- Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
- Закон України «Про засади державної регіональної політики» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
- Кириленко, О. П. (2000). *Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика)*. К.: НІОС.
- Колесов, А. С. (2013). О показателях оценки региональной финансовой политики. *Финансы* 12, 40-48.
- Конституция Украины – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://meget.kiev.ua/zakon/konstitutsia-ukraini/>.
- Концепция реформы местного самоуправления. Утверждена Распоряжением Кабинета Министров Украины №333 от 01.04.2014 г. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>
- Кравченко, В. (1999). *Місцеве та регіональне самоврядування України: монографія*. К.
- Луніна, І. (2006). Формування місцевих бюджетів у контекст завдань адміністративно-територіальної реформи. *Економіка України* 1, 23-31.
- Лютий, І. (2004). Новітні тенденції розвитку фінансової системи держави. *Фінанси України* 5, 24-29.
- МВФ обновил макроэкономический прогноз развития экономики Украины – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21349913/?frommail=1>.
- Налоговый Кодекс Украины (2015). – К.: Аттика.
- Нова архітектура бюджетної системи України: ризики та можливості для економічного зростання (2010). – К.: НІСД.
- Основні показники фінансового стану за 2004-2015 рр. (I квартал) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/ukr/publish/article?&art_ind=398672&cat.
- Оутс, В. (1972). *Фіскальний федералізм*. Нью-Йорк.
- Преимущества децентрализации – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/20713311/?frommail=1>.
- Стиглиц, Дж. Ю. (1997). *Экономика государственного сектора*. М.: МГУ ИНФР.
- Хартия о местном самоуправлении (2000). – К.

References

- Bell, D. (2004). *Griadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniya* – Moscow: Academia.
- Bell, M. & Adams, C. (1999). Fiscal Decentralization Indicators: Local Democratic Governance. *Proceedings of 92' annual conference*. – Atlanta: National Tax Association, 236–241.
- Biudzhethnyj Kodeks Ukrainy (2015). – Kyiv: Attika.
- Blankart, Sh. (2000). *Derzhavni finansy v umovah demokratii* – Kyiv: Lybid'.
- Dombrovskij, E.A. (2012). Podhody k ukrepleniju dohodnoj bazy regional'nyh biudzhetov. *Finansy*, 7, 30-33.

- Eroshkina, L. A. (2012). Stanovlenije i razvitie mezhhjudzhetnyh odnoszenij. *Finansy*, 7, 10-15.
- Hartija o mestnom samoupravlenii (2000). – Kyiv.
- Kolesov, A. S. (2013). O pokazateliah otsenki regional'noj finansovoj politiki. *Finansy*, 12, 40-48.
- Konstytutsija Ukrainy – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://meget.kiev.ua/zakon/konstitutsia-ukraini/>.
- Kontseptsija reformy mestnogo samoupravlenija. Utverzhdena Rasporiazhenijem Kabineta Ministrov Ukrainy №333 ot 01.04.2014 g. – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r>.
- Kravchenko, V. (1999). *Mistseve ta regional'ne samovrjaduvannja Ukrainy: monografija*. – Kyiv.
- Kyrylenko, O. P. (2000). *Mistsevi biudzhety Ukrainy (istorija, teorija, praktyka)* – Kyiv: NIOS.
- Liutyj, I. (2004). Novitni tendentsii rozvytku finansovoi systemy derzhavy. *Finansy Ukrainy*, 5, 24-29.
- Lunina, I. (2006). Formuvannia mistsevyh biudzhetyv u kontekst zavdan' administratyvno-terytorial'noi reformy. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 23-31.
- MVF obnovil makroekonomicheskij prognoz razvitija ekonomiki Ukrainy – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21349913/?frommail=1>.
- Nalogovyj Kodeks Ukrainy (2015). – Kyiv: Attika.
- Nova arhitektura biudzhetnoi systemy Ukrainy: ryzyky ta mozhlyvosti dlia ekonomichnogo zrostannia (2010). – Kyiv: NISD.
- Osnovni pokaznyky finansovogo stanu za 2004-2015 rr. (I kvartal) – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: http://minfin.gov.ua/control/ukr/publish/article?&art_ind=398672&cat.
- Outs, V. (1972). *Fiskalnyj federalizm* – New York.
- Preimushhestva detsentralizatsii – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/20713311/?frommail=1>.
- Styglyts, Dzh. Ju (1997). *Ekonomika gosudarstvennogo sektora* – Moscow: MGU YNFRA.
- Zajchukova, V. V. (2007). *Mistsevi finansy Ukrainy ta jevropejs'kyh krain: monografija*. – Kyiv: NDFI.
- Zakon Ukrainy «Pro vijs'kovo-tsyvil'ni administratsii» – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
- Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoii regional'noii polityky» – [Retrieved from] – Rezhim dostupa: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 17.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 20.08.2015

Galina Koblianska

PhD (Economics),
Kyiv National Shevchenko University,
Assistant at Faculty of Economics
Kyiv, Ukraine
gkoblianska@gmail.com

METHODICS OF AUDIT EXPORT OPERATIONS

Abstract. This article deals with the audit methodology export business enterprises, the necessity of thorough inspection of such operations, covers the theoretical and methodological foundations of the audit of export operations, substantiates new methodological approaches to the audit procedure, and the main issues that need to pay attention in the audit of export operations.

Keywords: audit, export, accounting profit, income tax

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 5, bibl.: 30

JEL Classification: M41

Introduction. The problem is that today under market economy conditions, export operations, as the subject area of the audit is a difficult and time-consuming process. Auditors are constantly working to minimize the scan without compromising quality and, consequently, without increasing the audit risk. In our opinion, one of the most effective ways to solve this problem is developing a clear methodology of verifying of export operations. On the other hand, export operations that are linked with almost all other sections of the account, for example, sales, payments to foreign buyers, account of foreign currency account, current accounts. Therefore, validation of information associated with the export operations, is very urgent and requires special attention in the current economic conditions.

Specificity of currency legislation that regulates export operations, increased government attention and the diversity of these operations require the development of special tools auditor, based on a methodology of the audit procedure. The development of audit methodology is complicated by the fact that today at the national level it is impossible to compile and analyze the results of the audit firms of Ukraine. State structures do not regulate most issues related to auditing. In connection with this, the audit firms having difficulties not only practical, but also theoretical nature relating to the need to further develop the conceptual approach to the conduct of both the audit as a whole, and audit of export operations.

The object of the research is export operations and business transactions related to them, that subject to be reflected in the accounting and financial reporting.

Literature review and the problem statement. The aim of the research is to develop recommendations and proposals about methodics of audit of export operations, considering the current state of audit organization in Ukraine, towards harmonization of accounting and tax accounting export operations of enterprises.

To achieve the aim the following specific tasks need to be solved:

- generalize methodological and organizational principles of auditing methodology of export operations in enterprises;
- explore theoretical and methodological foundations of information

support of audit of export operations of companies; scientifically justify the need for their application;

- develop a methodology for the audit of export operations of enterprises with the allocation of four blocks of information in the context of a systematic approach to its formation.

Methods that are used in the work, based on the general theory of scientific knowledge. These include general scientific methods (analysis, synthesis, deduction), empirical theoretical (formalization, hypothetical) empirical and methodological (cash-analytical, synthesis) methods of research. During the research of condition of audit export operations using the following methods: systems analysis (for analysis methods of audit of export operations); methods of induction, deduction, abstraction and formal logic (for definition and refinement of economic nature and content of the conceptual apparatus); comparison and grouping (for determining the audit program of checking export contracts, the audit program of checking accounting and tax accounting of export operations, the audit program of checking currency settlements during conducting export transactions).

Problems of importance of export operations and their evaluation were studied by a lot of scholars, namely: Butiniets (2002), Voitenko (2010), Dmitrenko (2013), Kulakovskaya (2002), Picha (2002), Petrenko (2013) and others. It also discusses the International Standards on Auditing (ISA), normative legal acts that regulate current and future development of export activity of Ukraine.

The study of contemporary literature on the subject suggests about lack of experts attention to auditing methodics, namely export operations. In the specialized press, these issues are considered fragmentary. Important aspects of the audit methodology of export operations remain unresolved to date and require further research and development in the direction of improvement that resulted in the need for this study.

Research results. Audit of realization of export production - one of the most responsible areas of auditors work. The specifics of foreign trade activity require to review various documents on which the opinion is formed about the reliability of reporting and compliance with applicable laws of the transactions.

Auditing in Ukraine is based on the observance of the Law of Ukraine "About audit activity" and the International Standards on Auditing (ISA). An audit of export operations could be part of the general audit, also like a separate service of inspection of this accounting object. However, practice shows that exports due to a number of features have increased susceptibility to various risks and as a result, there is the possibility of appearance of significant distortions of data reporting, and therefore it is reasonable, in our view, the allocation of a separate facility audit.

Large audit firms have audit methodology, which are their intellectual property and they are not accessible to a wide audience of practitioners. Development of the method is complicated process, which, as a rule, is engaged in highly qualified specialists. It can be described as a research list; it provides a theoretical and practical framework for the conduct of audit activity at a high level. In the absence of methods of inspection, the auditor can only rely on their intuition and personal experience. This approach to auditing has no prospects.

The study shows that scientists differently consider the methodics of auditing accounting objects. So, Butynets [Butynets 2002], defines the method of audit as "application the aggregate ways and methods that enable to audit in

the most appropriate sequence. In other words, this system methods, techniques and rules that are used in studying economic and financial activity, which consists of three levels which include objects of research, sources of information, techniques and methods for studying objects", under this scheme is considering audit methodology by the objects. We subscribe to the view of Kulakovskaya and Pycha, which, under the procedure of audit understand "the sequence and order of application of the individual methods of the audit and its organization in order to establish the objective truth of audited information and bring this truth through the auditor's conclusion to the users of financial reporting and auditing" [Kulakovskaya, Pycha 2002].

We believe that the audit methodics may be regarded in a narrow and in a wide sense. Methodics of audit, that clarifies international auditing standards, it is, in our view, a technique in the narrow sense. The methodics of audit in the wide sense of the word - it's all internal documents, based on compliance with the requirements of international auditing standards, and allow us to make the technology and organization of the audit more efficient, reduce the complexity of the audit work to verify individual sites, while improving the quality of inspections. From this viewpoint, the audit procedure is the technique in a broad sense.

Main principles of construction of methodics, which ensures compliance with its efficiency, are: compliance with the requirements and recommendations of international auditing standards; using as a basis methodics of practical audit experience, and scientific and teaching materials on specific audit issues.

The difference between methodics of auditing of export operations from normative documents that directly regulate the principles, norms and rules of audit of export operations - legal uncertainty of its provisions, proposed schematic designs and trends.

Figure shows the structure and information blocks of methodics of audit of export operations (fig. 1).

Methodics of audit of export transactions, in our opinion, should become the theoretical basis for the development of audit firms' internal documents regulation of audit organization bases exports (tabl. 1).

Table 1 - Characteristics of the mandatory provisions of the methodics of audit of export operations

Name of the document	Methodics of audit of export operations
The status of the document	It is not a regulatory document does not replace the provisions of existing legislation currency, customs, accounting and tax legislation
Users of the document	Audit firms of Ukraine
A number of definitions used in the method	Export audit of export operations, accounting, tax accounting, foreign exchange settlements, contracts
Problem definition	The audit of export operations in compliance with applicable law.
Information blocks of solving the problem	<ol style="list-style-type: none"> 1. Program audit of export contracts 2. Programa audit of accounting export operations. 3. The program of audit of tax accounting of export operations. 4. The program audit of foreign exchange payments in the implementation of export transactions.

Source: compiled by the author based on own research

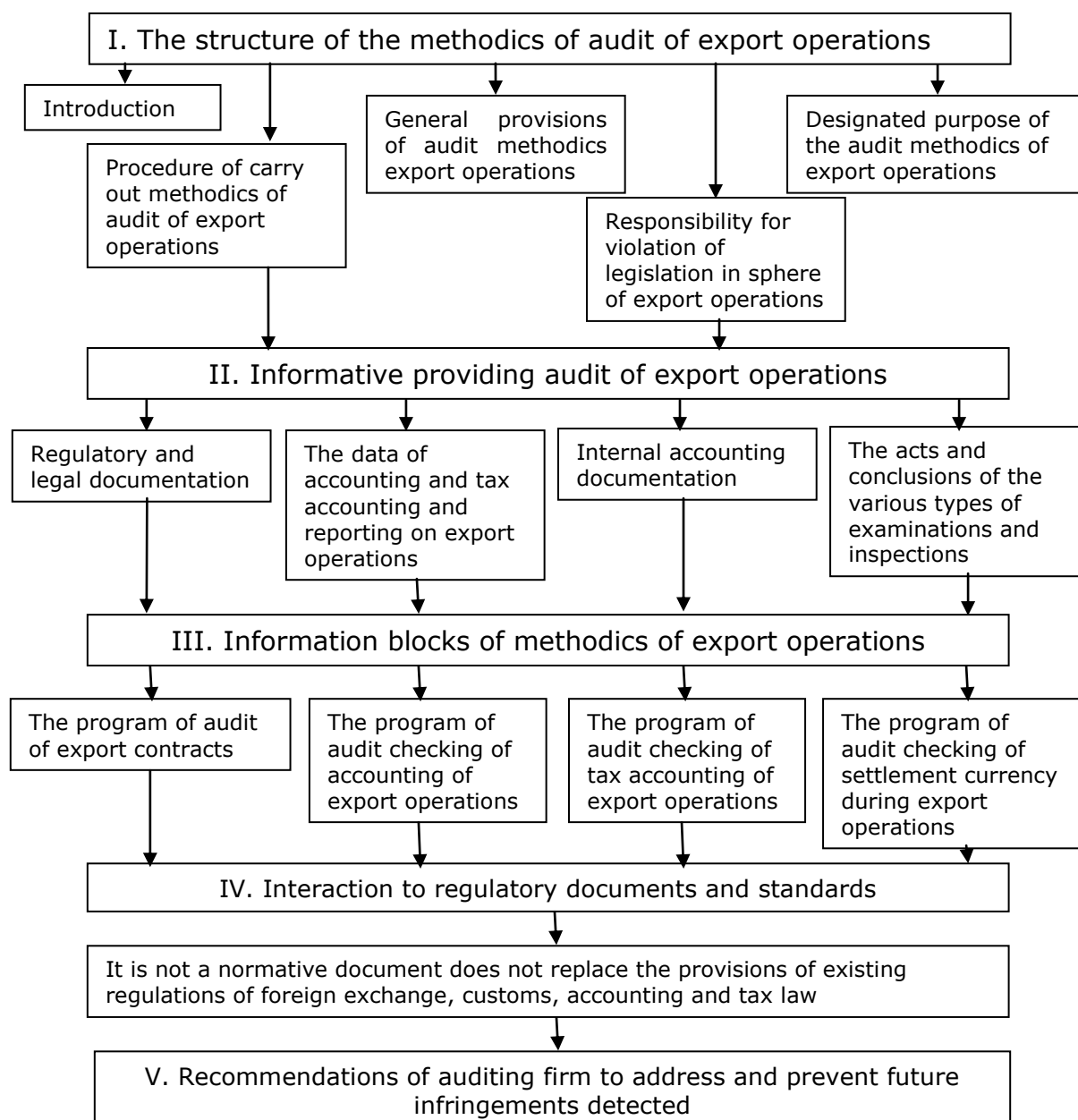

Figure 1 - The structure and information blocks of methodics of audit of export operations

Source: compiled by the author based on own research

Methodics of audit export operations

This procedure is designed to determine the audit basic principles of audit of export operations at the plant, its purpose and describe the basic procedures for the audit of export operations at the plant.

The provisions of this document regulating the activity of auditing firms during the audit of export operations.

1. General provisions of audit methodics export operations

Methodics of audit of export operations defines the basis for constructing the audit of export operations. It is based on compliance with international auditing standards, the Law of Ukraine "About auditor activities", the belief system of modern scientists, economists and various authors who have studied the problem of audit of export operations, focused on the experience of foreign

countries in the audit.

Methodics of audit export operations designed to:

- formulate the basic positions of the organization and auditing of export operations;
- be the foundation for the development of the overall audit plan and audit program for checking of export operations on a separate enterprise;
- provide interested users with information about the quality of accounting system and taxation of export operations in the enterprise;
- facilitate further streamline of audit system of export operations;
- be the foundation decision-making on issues that have not yet settled with currency, customs, accounting and tax laws.

Methodology audit of export operations can not replace any normative acts and auditing standards, but it is designed by the auditing firm on the basis of the currency, customs, accounting and tax legislation in view of features of export operations of a particular company. If the provisions of this technique are contrary to any part of the currency, customs, accounting and tax legislation must be guided by the provisions of the normative acts and auditing standards.

2. Designated purpose of the audit methodics of export operations

2.1 The users of methodics of auditing of export operations of company appear audit firms.

2.2. Methodics of audit of export operations, like the system uses the general and special techniques and methods of collecting and processing information.

During selecting (designing new) receptions and methods for collecting and processing information about the state of export operations in the enterprise should be guided by the following main principles: precaution in the assessment (conservatism); constancy (consistency); materiality.

2.3. Audit firms, guided by the laws of Ukraine, normative acts and auditing standards, independently develop principles of auditing methods and export operations, based on the industrial branches, ownership, nature of conducted currency transactions and other characteristics of the company.

3. Principles of constructing of methodology of audit of export operations

3.1. Principles of constructing of methodics of audit of export operations developing by the audit firms independently, with taking into account specificity export operations of the company that audited, and must be fixed internal administrative documents.

3.1.1. Information blocks of audit of export operations are: audit program of checking export contracts (tabl. 2); audit program of checking accounting of export operations (tabl. 3); audit program of checking tax accounting of export operations (tabl. 4); audit program of checking currency settlements during conducting export transactions (tabl. 5).

3.1.2. Sources of information according to the the audit entity determine, which information is necessary to investigate: legal documentation (legislation, normative and regulatory documents, documents of currency, customs, accounting and tax control); data accounting and tax accounting and reporting export operations; internal accounting records; acts and conclusions of the various types of examinations and inspections (including internal audit and internal audit).

3.1.3. Methodological techniques of audit of export operations are divided into ways and methods that are used in the testing and instructional techniques generalization of results. These include a general scientific instructional

techniques and special methods - settlement and analytical, documentary, analytical grouping of the survey results and a systematic presentation of the results of the audit of export operations.

3.1.4 Implementation of the results of the audit export operations has most different applications depending on the purpose, objectives and audit procedures in the enterprise. The necessary procedures can be analysis of the audits conducted; the recommendations of the audit firm to address and prevent future violations identified assessment of the prospects of export operations in the enterprise.

4. Responsibility for violation of legislation in sphere of export operations

4.1. Responsibility for violations in the field export operations governed by the following legislative acts of Ukraine: the Civil Codex of Ukraine; Customs Codex of Ukraine; Codex of Ukraine about Administrative Offences; Criminal Codex of Ukraine; Law of Ukraine "About Currency Regulation and Currency Control". There are different types of liability (civil, administrative, criminal) legal and natural persons for violation of currency, customs, accounting and tax legislation.

4.2 Liability of auditors and audit firms.

According to the improper performance of its obligations auditor (auditing firm) bears property and other civil liability under the contract and the law. Size of property liability of auditors (auditors) may not exceed actual losses caused to the customer through their fault.

According to the improper performance of professional duties to the auditor (auditing firm) may be used by the Audit Chamber of Ukraine penalties in the form of warnings, suspension of certificate validity of up to one year or certificate revocation, exclusion from the Register.

The developed audit methodics will allow carrying out appropriate measures to improve the efficiency of the audit of export operations and the fight against negative phenomena in this area. We believe that the above technique can be improved according to changes in regulatory framework of export control.

Table 2 - The audit program of checking export contracts

Nº	Check items	Possible consequences	Done by	Date
1	2	3	4	5
1.	Checking availability and reliability of business locations of the parties. It is possible the lack of legal addresses of the parties, or the presence or fictitious legal address instead of her presence postal address for sending correspondence on demand	The result is the inability to get paid for exports set		
2.	Checking of correctness chosen by the parties rights or his absence. In different countries, in respect of the same issues, there are different ways to resolve disputes	The result is the inability to obtain penalties and vulnerability of rights and legitimate interests of contractors		

Continuation of Table 2

1	2	3	4	5
3.	Checking of correctness harmonization of parties of basic conditions of supply of goods, the correct use of terms in contracts trading edited INCOTERMS and deviations in the contract of these terms	The result is the emergence of the complexities in the issue of the transition date of death risks of the goods from the buyer to the supplier, possible misunderstandings with foreign counterparties increased commercial expenses on exports		
	Checking the appropriate licenses and quotas for export transactions in cases provided by law	The result is the violation of legal restrictions for certain types of exports		
4.	Verification of compliance with the contract given AMD	The result is difficulties with customs declaration		
5.	Checking the contract price with the release of the amounts classified as amounts in a large scale	The result is questioning the performance of the contract in accordance with the provisions of the law and the exercise of the contract as a whole		
6.	Testing of calculation with the buyer of differences in currency of contract and currency of payment	The result is the emergence of debt to a foreign buyer when the contract terms do not match the source documents for the contract		
7.	Checking of correctness the formation conditions about circumstances which exempt from liability for failure or improper performance of the contract ("force majeure")	The result is an increase or decrease in property liability relevant parties to the contract		
8.	Checking availability in contract penalties for non-payment of goods for export and their size	The absence of such an item indicates that the resident does not receive export proceeds in foreign currency accounts, or it will remain outside Ukraine		
9.	Checking of short contracts (containing not a complete list terms of the contract - no preamble, essential, and additional conditions typical of the contract)	The result is problems in courts of arbitration in case of disputes		
10.	Checking availability the contract obligations of one party about insurance of the product	The result is confusion with a foreign counterparty when an insured event		
11.	Checking the names on the documents and powers of the persons who sign the contract (if a person acting under the power of attorney necessary to establish its presence, form and content)	The result is failure or improper performance of the contract		
12.	Checking of correctness ratio name of product of commodity and nomenclature of foreign economic activity	The result is difficulty with the customs declaration		
13.	Checking of correctness of establishment of the transfer of ownership of the goods	The result is uncertainty in the recognition of income (revenue from the sale of export goods)		

End of Table 2

1	2	3	4	5
14.	Checking of correctness determine the conditions of acceptance-lease and order of delivery of goods	The consequence is a sanction for violation of the correctness conditions of acceptance-delivery and order delivery of goods		
15.	Checking of correctness of determining the authority by the sides of settlement of disputes in court	The result is confusion with the foreign contractor, problems in courts of arbitration in case of disputes		
16.	Reality Checking of bank references of foreign counterparty and compliance of bank details of the payer specified in the contract requisites of the side	The result is difficulty in confirming the zero rate of VAT and the failure of the currency legislation (90 days)		
17.	Checking contradictions of individual terms of the contract or not clearly prevailing terms of the contract and inaccuracies in applying the agreement of commercial terms	The result is failure or improper performance of the contract		
18.	Checking the actual availability of full pack of documentation for each contract	The result is a lack of documents or defective documents, as well as violations of legal acts of the state and conditions of the contracts		
19.	Checking of systematization of export contracts for the presence them a specialized businesses units	The result is a lack of control at all stages of the movement of export goods (while in export contracts in different parts of the enterprise)		

Source: compiled by the author based on own research

Table 3 - The audit program of checking accounting of export operations

Nº	Check items	Done by	Date
1	2	3	4
1.	Checking the legality and validity of export operations		
2.	Verification of completeness documentary display of export operations		
3.	Verification of the effectiveness of internal controls of exports		
4.	Checking accounting in terms of completeness of information disclosure on the performance of export contracts		
5.	Validation of account balances accounting exports, payments to foreign buyers and their reflection in the financial statements		
6.	Validation of the account of movement of goods for export on accounts		
7.	Checking of correctness of conducting and reflection in accounting results of the inventory of exports goods		
8.	Checking documentary proof of ownership of export goods and reality of accounts receivable of foreign buyers		
9.	Validation of Accounting shipment of export goods		
10.	Validation of setting the date conversion of foreign currency into hryvnia export operations		
11.	Verification of compliance with the terms of receipt of export currency earnings (within 90 days)		
12.	Checking compliance estimates overhead on export operations		

End of Table 3

1	2	3	4
13.	Check order cost accounting for exports to these costs not included costs relating to previous deliveries		
14.	Verification of completeness payment from the foreign buyer		
15.	Checking of documentary registration in the accounting operations for the sale of foreign currency		
16.	Reality Check marketable of accounts receivable on exports of goods and money payable on advances received from foreign buyers and customers		
17.	Reconciliation of final turnovers not closed accounts receivable on the account 362 "Settlements with foreign buyers" to keeping information on the implementation of the general ledger data		
18.	Validation of the classification of credit records in operations with receivables		
19.	Browse the list of debtors at year-end reconciliation and confirmation of balances on major foreign buyers, checking that the limitation period		
20.	Reality Check receivables. You must make sure that no cases overlap one buyer receivables payables other		
21.	Checking for correct use rates of NBU, which were used in determining income accounting		
22.	Check of correctness of determining exchange rate differences in financial and accounting and reporting		
23.	Check of correctness creation of a reserve for doubtful debts and writing off bad of accounts receivable in export sales deliveries		
24.	Verification of completeness, timeliness and accuracy of assessment and mapping export operations in accounting		
25.	Verification of completeness of disclosure about export operations in the financial statements and providing information on geographical segments based on Form number 6		
26.	Reality checking of calculated financial results from goods exports		
27.	Checking other payments		

Source: compiled by the author based on own research

Table 4 - The audit program of checking tax accounting of export operations

Nº	Check items	Done by	Date
1	2	3	4
1.	Analysis of tax returns VAT and income tax in terms of exports, as well as identifying issues on which the company had concerns		
2.	Validation of assignment to the category of goods that are exported, the volume of supply for export and legitimacy application of zero rate. Here it comes to integrity and compliance with a set of documents (CCD), which are necessary for confirmation of exports. At the same time checking the maintenance of separate accounting of the cost of goods that are sold for export, which is a prerequisite for the use of a zero rate		
3.	Validation of the VAT refund for goods that were sold for export. Export refunds only after confirmation of export		
4.	Validation of completion and timely provision of the VAT (line 2.1 Declaration of VAT) and documents to confirm the application of zero rate of VAT		

End of Table 4

1	2	3	4
5.	Checking of correctness of tax revenue in terms of value at the moment and Declaration of income tax (line 01.1 Declaration of income tax)		
6.	Validation of charging expenses to the cost of product sold. It is essential that the costs were "industrial nature" and were directly related to the implementation of export goods		
7.	Check the capacity of the enterprise to carry out their own maintenance, storage, handling, unloading or required for this conclusion additional agreements as required delivery terms		
8.	Check for foreign receivables exceeding 90 days		
9.	Validation and registration of Declaration of income tax in terms of exports and timeliness of its provision to the tax office		
10.	Validation reflected in the tax accounting for foreign currency sales		

Source: compiled by the author based on own research

Conclusions. Research totality of theoretical, methodological and organizational principles of auditing techniques export operations of enterprises allowed to form conclusions highlighting the main objectives of Article solution according to the purpose:

1. To increase the functionality of the audit proved the need for the development and implementation of conceptual basis of audit methodology export operations. Proved that the audit techniques can be seen in broad and narrow sense of the word.

2. International Auditing Standards contain the basic requirements that apply to audit procedures and the audit report, define the tasks and responsibilities. Consideration standards in terms of features they use when checking the export transactions allowed us to determine the theoretical basis for the methodology of audit operations.

3. Studying of information support of export operations audit led to the conclusion about the absence of effective methods of checking these operations. Methods audit exports at the plant should contain a conceptual basis for the creation of a system audit at the microeconomic level and solve problems the efficiency of the system.

4. Developed structure of the methodology, which includes general provisions, purpose, information, information blocks interaction with regulations and standards that allowed deepen understanding approach to the issue and develop a comprehensive approach to the audit methodology exports in the information environment of the enterprise.

5. To improve the quality of audit proved the need to develop and implement the audit methodology export operations with the release of four information blocks check: 1) the program audit of export contracts; 2) audit program accounting export operations; 3) program audit tax accounting export operations; 4) program audit settlement currency for export.

6. Application audit methodology export operations of audit firms will minimize audit risk and the audit of export operations more efficiently and in a short time.

Table 5 - The audit program of checking currency settlements during conducting export transactions

Nº	Check items	Possible consequences	Done by	Date
1	2	3	4	5
1.	Checking the legality of opening foreign currency account (authorization of foreign trade, the agreement on cash management services between enterprise and the bank certificate about availability of foreign currency accounts of enterprises)	If the check is installed absence of even one of the above documents, it is necessary to establish the reasons as currency account can be opened illegally		
2.	Checking that the amount indicated in the bank statement was confirmed by relevant documents. The amounts on the bank statement must match the amounts stated in the documents attached to them	Justifying documents to bank statements provided incomplete. The result can be carried illegality operations		
3.	Check that the primary justifying documents submitted to the bank statement, was bank stamp and signature and bank operators	If documents are missing a stamp on the bank of the documents for processing, they can be Not approved		
4.	Verification of completeness transfer of foreign exchange earnings from exports	The consequence may be transfer of foreign exchange earnings to accounts opened in foreign banks; transfer of foreign exchange earnings to others outside the Ukraine; contractual obligations nonresident reduction, including through mutual admission requirements; unaccounted foreign currency earnings in the implementation of counter purchases		
5.	Checking objective evidence of non-receipt of export currency earnings (correspondence with the client, the conclusion of the International Commercial Arbitration Court at the Chamber of Commerce of Ukraine, and other "force majeure")	The result is a write-off uncollectible receivables, if available, the losses of the company		
6.	Checking foreign exchange transactions between residents and non-residents	The result is the possibility of unaccounted resident foreign exchange earnings to their accounts in an authorized bank; possible delay granting foreign partner		
7.	Checking accrual exchange differences on foreign currency accounts	If you do not match the amount of exchange differences on this company and this audit firm and there are deviations, the auditor should find out the reasons. Sometimes there are situations when the company no transactions on the foreign exchange account, but there is balance currency. Accountants tend to forget to perform the revaluation of the account		

End of Table 5

1	2	3	4	5
8.	Checking the validity of payments in foreign currency in accordance with the allocation of responsibilities in terms of delivery of the INCOTERMS under contract	The result is the possibility of unforeseen overhead export		
9.	Check availability schedule of document circulation of foreign exchange account	The result is a complication of accounting of foreign exchange transactions in the enterprise		
10.	Check availability presented by claims against the bank statements from the foreign currency account	The result of delayed processing of bank statements have a negative impact on financial and economic activity of the enterprise		
11.	Verification conducting with the Internal Control compliance of included data from primary documents in the accounting of foreign exchange account	Differences of these documents, indicating poor quality of the internal control work		

Source: compiled by the author based on own research

References

- Ariwa, E., Olanmi, O. O. & Mauri, J. L. (2012). Green communication and corporate sustainability of computer aided audit techniques and fraud detection. *Lecture Notes in Electrical Engineering 203 LNEE*, 843-862.
- Askary, S., Goodwin, D. & Lanis, R. (2012). Improvements in audit risks related to information technology frauds. *International Journal of Enterprise Information Systems*, 8, 2, 52-63.
- Buckhoff, T., Higgins, L. & Sinclair, D. (2010). A fraud audit: Do you need one? *Journal of Applied Business Research*, 26, 5, 29-34.
- Comprix, J. & Huang, H. (2015). Does auditor size matter? Evidence from small audit firms. *Advances in Accounting*, 31, 1, 11-20.
- Coram, P., Ferguson, C. & Moroney, R. (2008). Internal audit, alternative internal audit structures and the level of misappropriation of assets fraud. *Accounting and Finance*, 48, 4, 543-559.
- Dmytrenko, I. M. (2013). *Audyt (za mizhnarodnymy standartamy)*. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo.
- Hassink, H. F. D., Bollen, L. H., Meuwissen, R. H. G. & de Vries, M. J. (2009). Corporate fraud and the audit expectations gap: A study among business managers. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 18, 2, 85-100.
- Hoffman, V. B. & Zimbelman, M. F. (2009). Do strategic reasoning and brainstorming help auditors change their standard audit procedures in response to fraud risk? *Accounting Review*, 84, 3, 811-837.
- Hoyer, S., Zakhariya, H., Sandner, T. & Breitner, M. H. (2011). Fraud prediction and the human factor: An approach to include human behavior in an automated fraud audit. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, 2382-2391.
- ISA 240 *The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements*. Retrieved from <http://www.ifac.org/system/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>.

- ISA 501 Audit Evidence. Retrieved from <http://www.ifac.org/system/files/downloads/a023-2010-iaasb-handbook-isa-501.pdf>.
- Jamal, K. (2008). Mandatory audit of financial reporting: A failed strategy for dealing with fraud. *Accounting Perspectives*, 7, 2, 97-110.
- James, K. L. (2003). The effects of internal audit structure on perceived financial statement fraud prevention. *Accounting Horizons*, 17, 4, 315-327.
- Kim, H.-J. & Mannino, M. (2012). Demonstration of an analytical software feature in generalized audit software: Use of benford's law software feature for fraud detection audit tasks. *22nd Workshop on Information Technologies and Systems*, 244.
- Kulakovska, L. P. & Picha, Ju. V. (2002). *Osnovy audytu*. Kyiv: Karavela.
- Law of Ukraine "About auditor activities" on 22.04.1993 year № 3125-XII*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
- Lenard, M. J., Petruska, K. A., Alam, P. & Yu, B. (2012). Indicators of audit fees and fraud classification: Impact of SOX. *Managerial Auditing Journal*, 27, 5, 500-525.
- Lennox, C. & Pittman, J. A. (2010). Big five audits and accounting fraud. *Contemporary Accounting Research*, 27, 1, 209-247.
- Lott, J. L. (1987). Safety and security audits of operating LNG/LPG export facilities. *American Society of Mechanical Engineers, Petroleum Division (Publication) PD*, 9, 7-12.
- Mearns, M. A. & du Toit, A. S. A. (2008). Knowledge audit: Tools of the trade transmitted to tools for tradition. *International Journal of Information Management*, 28, 3, 161-167.
- Mezhdunarodnyje standarty audita I Kodeks etiki professional'nykh bukhgalterov* (2000). Moscow: MTSRSBU.
- Nemchenko, V. V. & Red'ko, O. Ju. (2012). *Audyt*. Kyiv: Tsentr uchbovoji literatury.
- Norman, C. S., Rose, A. M. & Rose, J. M. (2010). Internal audit reporting lines, fraud risk decomposition, and assessments of fraud risk. *Accounting, Organizations and Society*, 35, 5, 546-557.
- Nutynets', F. F. (2002). *Audyt*. Zhytomyr: Ruta.
- Patterson, E. & Wright, D. (2003). Evidence of fraud, audit risk and audit liability regimes. *Review of Accounting Studies*, 8, 1, 105-131.
- Persons, O. S. (2009). Audit committee characteristics and earlier voluntary ethics disclosure among fraud and no-fraud firms. *International Journal of Disclosure and Governance*, 6, 4, 284-297.
- Petrenko, S. M. & Pal'tsu, I. M. (2013). *Audyt: teorija i praktyka zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv*. Lviv: Magnolija.
- Spires, E. E. (2012). Trade-offs in audit testing. *Journal of Accounting Education*, 30, 2, 220-232.
- Trotman, K. T., Simnett, R. & Khalifa, A. (2009). Impact of the type of audit team discussions on auditors' generation of material frauds. *Contemporary Accounting Research*, 26, 4, 1115-1142.
- Vojtenko, T. I. (2010). *ZED: bukhgalterskyj i podatkovyj oblik u podrobytsiakh*. Kharkiv: Faktor.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 25.07.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 11.08.2015

Коріненко А.І.

Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
аспірант
Київ, Україна
antonina00@ukr.net

**ОЦІНКА ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ ДЛЯ ЦІЛЕЙ
БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

Анотація. На даний час в Україні рівень відображення прав користування землею на рахунках та звітності залишається низьким, що зумовлено складністю визначення вартості різних видів прав користування землею для цілей бухгалтерського обліку. Стаття присвячена дослідженню методичних засад оцінки прав користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення. Виявлено проблеми визначення вартості права постійного користування землею та права оренди, як об'єкта бухгалтерського обліку. Розкрито методичні підходи до оцінки прав користування землею, проаналізовано їх переваги і недоліки.

Ключові слова: право користування землею, оренда землі, емфітевзис, суперфіцій, підходи до оцінки, експертна оцінка, нормативна оцінка

Формул: 4; рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 17

Antonina Korinenko

National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine,
Postgraduate Student
Kyiv, Ukraine
antonina00@ukr.net

**ASSESSMENT OF LAND USE RIGHTS VALUE IN ACCOUNTING
FOR AGRICULTURE ENTERPRISES IN UKRAINE**

Abstract. Currently, the level of reflection of land use rights in the accounts and reporting remains very low in Ukraine. One of the reasons for this situation is the difficulty of determining the value of different types of land use rights for accounting purposes. The existing valuation technique is not adapted to the institutional environment. The article investigates the methodical principles of assessment of different types of agricultural land use rights for accounting purposes. The problems of determining the value of the right of permanent use land and lease rights as objects of accounting were disclosed. Author reveals the methodical approaches to the assessment of land use rights and analyzes their advantages and disadvantages. Based on the results of the study author concluded that the methodical approaches to assessing the value of land use rights should take into account institutional options for land relations. It will allow get in order the information about such items in accounts and financial reporting.

Keywords: land use right, lease of land, perpetual lease, superficies,

approaches to valuation, jury of expert opinion, normative valuation

Formulas: 4; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 17

JEL Classification: Q15, M41

Вступ. Права користування землею є відносно новим об'єктом бухгалтерського обліку в аграрній сфері України. Правові засади для обліку прав користування землею в нашій країні було сформовано ще у 2008 році після внесення змін до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи». Однак до цього часу рівень відображення таких об'єктів на рахунках та звітності аграрних підприємств залишається вкрай низьким. Причиною цього є складність визначення вартості різних видів прав користування землею для цілей бухгалтерського обліку.

З тих чи інших причин застосування існуючих методичних підходів до оцінки прав користування землею на практиці не завжди є можливим, а тому питання їх удосконалення залишається актуальним напрямком наукових досліджень.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Питанням грошової оцінки та бухгалтерського обліку земельних ділянок присвячено доволі багато праць як українських так і зарубіжних вчених. Зокрема, правове забезпечення проведення грошової оцінки земель та їх обліку досліджував Леонід Гуйда (Україна); проблемам відображення земельних ділянок та прав користування ними в бухгалтерському обліку присвячені праці В.М. Жука (Україна), А.М. Третяка (Україна), Є.В. Калюги (Україна), Я.П. Іщенко (Україна 2012), С.М. Остапчука (Україна 2014), Ю.І. Литвінець (Україна 2012), Майкла Харріса (Австралія 2012), Р. Сави (Румунія 2014) та ін.. Однак, питання визначення вартості прав користування землею для цілей бухгалтерського обліку і досі залишаються повністю не вирішеними, що дає підстави для подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є аналіз існуючих методичних підходів до визначення вартості прав користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення та формування пропозицій щодо їх удосконалення для цілей бухгалтерського обліку.

Результати дослідження. У більшості країн світу, як і в Україні, існують правові обмеження щодо економічного обороту окремих категорій земель. Тому досить часто господарючі суб'єкти використовують землю не на правах власності, а на правах користування. Враховуючи особливості правового регулювання набір таких прав та особливості регулювання в кожній країні відрізняються. Найбільш поширеним є використання земельних ділянок для здійснення власного виробництва на правах оренди.

Бухгалтерський облік орендних відносин у системі міжнародних стандартів регулює Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 17 "Оренда". Оренда земель може бути класифікована як операційна або фінансова. Залежно від зазначеної класифікації визначається порядок визнання, оцінки й відображення об'єкта в бухгалтерському обліку орендарем і орендодавцем.

МСБО 17, пар. 4 визначає оренду як угоду, за якою орендодавець передає орендарю в обмін на платіж або серію платежів, право на використання активу протягом узгодженого періоду часу [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011].

Для суб'єкта господарювання, який виступає як орендар, при операційній оренді об'єктом обліку виступають орендні платежі за угодою про

операційну оренду, а при фінансові – земельні ділянки включені до складу майна, обладнання і устаткування та обліковуватися відповідно до МСБО 16 "Основні засоби". При цьому підставою для оцінки активу є:

– При операційній оренді - загальна сума орендних платежів за весь термін оренди, зменшена на суму фактично накопичених та сплачених орендних платежів за договором операційної оренди, визначених на дату оцінки.

– При фінансовій оренді - застосовується:

1) модель собівартості відповідно до п. 30 МСБО 16: собівартість зменшується на суму накопиченої амортизації та суму накопичених збитків від зменшення корисних властивостей використання активу, якщо такі є,

або

2) модель переоцінки (п. 31 МСБО 16): справедлива вартість на дату переоцінки мінус будь-яка подальша накопичена амортизація й подальші накопичені збитки від зменшення корисності активу

Відповідно до МСБО 17, довгострокова оренда землі може бути класифікована як фінансовий лізинг, якщо практично всі ризики і вигоди переходять до орендаря, навіть якщо в кінці терміну оренди до нього не переходить право. При визначенні статусу землі як елемента операційної або фінансової оренди, важливим фактором є те, що земля зазвичай має невизначений термін корисного використання (пар. 15А МСБО 17) [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011].

МСБО 17 включає в себе показники, які застосовуються зазвичай до оренди, що класифікується як фінансовий лізинг (пар. 10 та 11). Тим не менш, перші три показники у параграфі 10 можуть стосуватись прав користування земельними ділянками, які розглядаються як операційна оренда, тому що:

– немає передачі права власності на землю при закінченні терміну оренди;

– не існує опціону на купівлю землі;

– оренда земельної ділянки не буде охоплювати більшу частину терміну її корисного використання, так як зазвичай земля має невизначений термін використання.

Тим не менш, показники в пар. 10 та 11 є не завжди переконливими і, якщо відомо з інших характеристик, що в результаті оренди передаються практично всі ризики та вигоди, пов'язані з правом власності, оренда повинна бути класифікована як фінансова. Зрештою, класифікація оренди повинна бути проведена на основі загальної оцінки всіх відповідних показників / особливостей.

Аналіз положень МСФЗ, проведений фахівцями аудиторської компанії KPMG International, дає змогу зробити висновок, що земельні ділянки, одержані на правах користування, можуть бути визнані матеріальним активом у складі основних засобів, а права користування – прирівняні в обліку до фінансової оренди. Водночас права користування земельними ділянками відповідають ознакам нематеріального активу, тому їхній облік можна здійснювати відповідно до МСФЗ 38 "Нематеріальні активи" [Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» 1999].

Альтернативність відображення прав користування та оренди в системі МСФЗ зумовлена наступним. У пар. 9 МСБО 38 "Нематеріальні активи", серед наведених прикладів об'єктів нематеріальних активів відсутні права

користування землею, які, однак, відповідають основним характеристикам нематеріального активу. Хоча, немає підстав стверджувати, що права користування землею не відповідають основним характеристикам нематеріального активу, як зазначено МСБО 38 [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011], тобто:

Нематеріальні активи:

- ресурси, контрольовані суб'єктом господарювання від яких очікують надходження майбутніх економічних вигід до суб'єкта господарювання;
- відсутність фізичної субстанції;
- можуть бути ідентифіковані.

Що стосується "ідентифікації", пар. 11 МСБО 38 встановлює, що вимогою визнання нематеріального активу є те, що нематеріальний актив необхідно ідентифікувати так, щоб відокремлювати від його гудвілу.

Далі, пар. 12 вказує, що актив є ідентифікованим, якщо він:

- або може бути відокремлений, тобто його можна відокремити або відділити від суб'єкта господарювання і продати, передати, ліцензувати, здати в оренду або обміняти індивідуально або разом з пов'язаним з ним контрактом, ідентифікованим активом чи зобов'язанням, незалежно від того, чи має суб'єкт господарювання намір зробити це;

- або виникає внаслідок договірних або інших юридичних прав, незалежно від того, чи можуть вони бути передані або відокремлені від суб'єкта господарювання або ж від інших прав та зобов'язань.

Зазначимо, що поряд з цим, пунктом 5 українського Положення стандарту бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи" права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо) віднесено до переліку об'єктів нематеріальних активів.

У той час як пар. 3(с) МСБО 38, чітко виключає оренду зі своєї сфери, можна стверджувати, що права користування землею не є звичайною орендою та тому повинні розглядатися в рамках сфери застосування МСБО 38.

Подальша підтримка цієї точки зору, за аналогією з параграфом 6 МСБО 38, встановлює, що у випадку фінансової оренди актив, що лежать в її основі, може бути як матеріальним, так і нематеріальним, і що після первісного визнання орендар повинен відображати в обліку нематеріальний актив, отриманий за договором фінансової оренди, відповідно до МСБО 38.

Суб'єкт господарювання може вибрати або модель вартості (пар. 74 МСБО 38) або модель переоцінки (пар. 75 МСБО 38) в якості своєї облікової політики стосовно оцінки права користування як нематеріального активу [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011].

При моделі вартості нематеріальний актив буде відображатися в обліку за його вартістю з вирахуванням накопиченої амортизації та накопичених збитків від погіршення його корисних властивостей після первісного визнання.

При моделі переоцінки нематеріальний актив після його первісного визнання буде обліковуватися за переоціненою вартістю, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки, за вирахуванням подальшої накопиченої амортизації та накопичених збитків від погіршення його корисних властивостей.

Якщо строк корисного використання нематеріального активу є обмеженим, в такому разі встановлюється період часу або кількість продукції чи подібних одиниць, що вказує на те, що строк корисного використання повинен бути визначений.

Нематеріальний актив буде розглядатися суб'єктом господарювання як такий, що має невизначений строк корисного використання, коли на основі аналізу всіх відповідних факторів є недоступне обмеження терміну, за якого актив, як очікується, генеруватиме чисті грошові кошти для суб'єкта господарювання (пар. 88 МСБО 38).

Термін "невизначений" не означає те саме, що "нескінченний" (пар. 91 МСБО 38). Параграф 107 МСБО 38 встановлює, що нематеріальний актив з невизначеним строком корисного використання не повинен амортизуватися, однак, відповідно до вимог МСБО 36 "Зменшення корисності активів", він підлягає перевірці на предмет знецінення щорічно або за наявності ознак знецінення [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011].

Як вимагає пар. 109 МСБО 38, строк корисної експлуатації нематеріального активу, який не амортизується, слід переоцінювати в кожному періоді, щоб визначити, чи продовжують і надалі події та обставини підтверджувати оцінку невизначеного строку корисної експлуатації цього активу. Якщо вони не підтверджують її, зміну в оцінці строку корисної експлуатації цього активу з невизначеного на визначений слід обліковувати як зміну в облікових оцінках відповідно до МСБО 8 "Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки" [Міжнародні стандарти фінансової звітності 2011].

Відзначимо, що в Україні права постійного користування земельними ділянками, надані державним і комунальним підприємствам, на наш погляд, в обліковій площині можуть бути прирівняні до набутого права власності, так що практично всі ризики та вигоди, пов'язані з цим правом, передані власнику права. Тому, незважаючи на непередбачені обставини, які обмежать майбутнє використання, строк корисного використання таких прав, як нематеріальних активів, буде невизначеним.

Проведений аналіз МСФЗ доводить, що у міжнародних стандартах пропонуються альтернативні варіанти відображення прав користування земельними ділянками. Зокрема, для цілей бухгалтерського обліку права користування земельними ділянками можуть бути прирівняні до оренди або ж визнані нематеріальними активами. Можливість визнання прав користування земельними ділянками у складі тих чи інших об'єктів бухгалтерського обліку зумовлена тим, що міжнародні стандарти в ряді випадків передбачають основний і альтернативний підходи до визнання й оцінки таких активів. На наш погляд, вибір варіанту облікового відображення слід здійснювати з врахуванням національного правового регулювання реалізації прав користування земельними ділянками та прав оренди, їх економіко-правової сутності.

Загальновизнаними методичними підходами до оцінки нематеріальних активів є дохідний, порівняльний або ринковий та витратний.

Основним критерієм оцінки для дохідного підходу є очікуваний прибуток від використання даного виду нематеріальних активів, а також капіталізація або дисконтування доходу, що є ще однією властивістю, яка впливає на оціночні процедури певного методу дохідного підходу [Сизоненко 2008].

Оскільки капіталізація чистого операційного або рентного доходу є

методичним підходом для експертної грошової оцінки земельної ділянки, то оцінка права оренди землі з урахуванням капіталізації доходу орендаря може здійснюватися лише після визначення експертної грошової оцінки земельної ділянки на базі методичного підходу, що базується на капіталізації чистого операційного або рентного доходу (фактичного чи очікуваного). Отже, оцінці права оренди земельної ділянки передуватиме проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки. Це підтверджується й пунктом 42 постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 1531 «Про експертну грошову оцінку», що оцінка права оренди земельної ділянки ґрунтується на попередньому визначенні ринкової вартості земельної ділянки [Литвинець 2012].

Аналізуючи український Національний стандарт оцінки №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»], щодо ставок капіталізації та дисконтування, можна зробити висновок:

– для об'єктів оцінки, що приносять за рівні періоди часу різні за розміром грошові потоки, розмір вартості визначають шляхом дисконтування майбутніх грошових потоків від використання об'єкта нематеріальних активів;

– для об'єктів, використання яких приносить однакові за величиною грошові потоки (незмінні), вартість визначають шляхом капіталізації таких доходів.

Критерієм для порівняльного підходу – є ринкова вартість аналогічного нематеріального активу. Використання порівняльного підходу здійснюється при наявності достовірної й доступної інформації про ціни аналогів об'єкта оцінки. Визначення ринкової вартості об'єкта оцінки відбувається шляхом коригування цін для аналогічних об'єктів, для зменшення їх відмінностей від об'єкта оцінки. Застосування такого методу визначення вартості об'єкта нематеріальні активи ускладнюється відсутністю в Україні для більшості нематеріальних активів активного ринку [Сизоненко 2008].

Витратний підхід базується на обчисленні загальної величини витрат, пов'язаних з набуттям та використанням права протягом терміну його дії. Вартістю нематеріального активу можна визнавати витрати на його створення та доведення до стану, придатного для використання або створення копії чи аналогічного об'єкта [Сизоненко 2008].

Розмаїття методів оцінки свідчить про невизначеність або неможливість застосування одного або двох методів для оцінки всіх об'єктів нематеріальних активів. Отже, вибір методу оцінки перш за все залежить від мети оцінки.

Слід відмітити, що в сфері землекористування використовуються два види оцінки: нормативна та експертна.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок, згідно зі статтею 5 Закону України «Про оцінку земель», використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Підставою для проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок є рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування [Про оцінку земель: Закон України 2003].

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться юридичними особами, які є розробниками документації із землеустрою відповідно до Закону України «Про землеустрій».

Нормативна грошова оцінка являє собою капіталізований рентний дохід із земельної ділянки та виражає загальну величину ефективності використання земель з одночасним урахуванням їх якості та рівня інтенсивності землеробства.

Для цілей бухгалтерського обліку, згідно статті 13 Закону України «Про оцінку земель», використовується експертна грошова оцінка, яка передбачає визначення ринкової або іншого виду вартості землі за яку вона могла б бути продана [Про оцінку земель: Закон України 2003].

Підставами для проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки є договір, який укладається заінтересованими особами в порядку, встановленому законом, а також рішення суду.

Розрахована вартість об'єкта нематеріальних активів для певної цілі не може бути використана для іншої цілі. Необхідність визначати вартість нематеріального активу може виникнути з метою оподаткування, відображення у фінансовій звітності, купівлі-продажу активу, надання в користування (ліцензування), страхування, інвестування або застави тощо.

Право користування земельною ділянкою оприбутковується на баланс за первісною вартістю. При придбанні таких прав первісна вартість, складається з ціни придбання, мита, непрямих податків, що не підлягають відшкодуванню, та інших витрат, безпосередньо пов'язаних з його придбанням та доведенням до стану, у якому він придатний для використання за призначенням. Отже, при первинному укладанні договору про право користування з власником земельної ділянки вартість права користування земельною ділянкою, що підлягає відображенню в обліку, складається з ринкової вартості отриманих прав на земельну ділянку та всіх витрат, пов'язаних з оформленням договору.

Як відомо, договір про право користування земельною ділянкою може передбачати як виплату фіксованої суми при його укладенні, так і періодичні виплати на користь власника, або ж поєднання даних двох платежів (фіксована сума при укладенні договору плюс періодичні платежі протягом договірного строку). Щоб уникнути невизначеності з вартістю, яка підлягає відображенню в бухгалтерському обліку, у договорі про право користування земельною ділянкою необхідно вказати договірну вартість цих прав користування, що передаються. Дана вартість може бути встановлена за домовленістю сторін або згідно експертного висновку про ринкову вартість.

Оцінка права оренди земельної ділянки або користування земельною ділянкою ґрунтується на попередньому визначенні ринкової вартості земельної ділянки. Ринкова вартість права користування земельною ділянкою базується на рівні ринкових цін продажу таких прав для подібних земельних ділянок або ж визначається шляхом капіталізації додаткового доходу землекористувача, який він отримує від земельної ділянки за вирахуванням сум, що він сплачує власнику [Про оренду землі: Закон України 1998].

Як зазначалось вище, отримане право користування земельною ділянкою може бути відчужене, передане до статутного капіталу іншого підприємства, в заставу тощо. В таких випадках вартістю отриманих чи переданих прав користування, що підлягає відображенню в обліку, є їх справедлива вартість, яка також визначається на основі ринкової вартості прав користування земельною ділянкою. Що ж до права постійного

користування, що набуваються з земель державної (комунальної) власності України, то як правило, їх первісна вартість складається тільки з вартості реєстрації прав на них. Тому, для оприбуткування права постійного користування земельними ділянками також є обов'язковим проведення експертної грошової оцінки таких прав згідно з ринковою вартістю для цілей бухгалтерського обліку.

Земельні ділянки можуть бути надані органами державної влади та місцевого самоврядування на праві постійного користування лише підприємствам державної і комунальної власності. Приватні підприємства не можуть володіти цим правом, хоча існують і винятки для підприємств, які були державними чи комунальними, але у ході приватизації змінили форму власності [Земельний кодекс України 2001].

При отриманні права постійного користування землею землекористувач набуває правомочності щодо володіння і користування землею. Це означає, що постійний землекористувач не може земельну ділянку відчужити шляхом продажу, дарування, міни, передачі у спадщину, а також не вправі передати в оренду чи заставу. Тобто ринковий обіг таких прав – відсутній. Отже, оцінка таких прав можлива за ринковими цінами земельних ділянок в країні.

Оцінювання вартості права користування земельними ділянками здійснюється згідно Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 [Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок 2002]. Оцінювання може здійснюватися виключно за методом прямої капіталізації очікуваного додаткового доходу. Згідно цього методу, право постійного користування землею буде оцінено відповідно до теперішньої вартості рентного або операційного доходу, який отримує підприємство від використання цієї землі. Рентний дохід визначається як різниця між виручкою від реалізації виробленої на певній ділянці продукції (фактичної чи умовної) та витратами і прибутком, що пов'язані з її виробництвом. Операційний дохід визначається на основі ставок за орендними операціями із землею за період, що залишився до закінчення терміну користування. При постійному користуванні цей термін визначити неможливо, що і є основною проблемою оцінювання цього об'єкта обліку.

Зазначимо, що експертна оцінка діє тільки протягом року і потім підлягає перегляду, що потребує додаткових витрат.

На даний час в Україні основною формою реалізації економічних та юридичних прав на земельні ділянки, особливо сільськогосподарського призначення, є оренда. Як підкреслює Іщенко Я.П. право оренди земель сільськогосподарського призначення має бути закладено у вартість підприємства шляхом його оцінки та відображення в балансі підприємства у вигляді нематеріальних активів [Іщенко 2012]. Методика оцінки таких прав розроблена Кабінетом Міністрів України у вигляді оцінки земель сільськогосподарського призначення на умовах емфітевзису.

Оцінка прав орендодавця (власника) земельної ділянки визначається як сума чистого операційного доходу від надходження плати, визначеної договором оренди земельної ділянки або договором користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для даної земельної ділянки, та поточною вартістю реверсії за формулою [Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок 2002]:

$$Ц_{пв} = \sum_{t=1}^n \frac{Дді}{(1 + C_k)^t} + P, \quad (1)$$

де, Ц_{пв} - вартість прав власника земельної ділянки, наданої в оренду або користування на умовах емфітевзису чи суперфіцію;

Дді - чистий операційний дохід від надходження плати, визначеної договором оренди земельної ділянки або договором користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію;

С_к - ставка капіталізації для землі;

Р - поточна вартість реверсії;

n - кількість періодів (у роках), що залишилися до кінця строку оренди земельної ділянки або користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначеного договором;

t - певний період (рік) у межах строку оренди або користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначеного договором (t від 1 до n).

Оцінка права оренди земельної ділянки для орендаря або права користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для користувача визначається як поточна вартість додаткового доходу, розмір якого визначається як різниця між ринковим рівнем чистого операційного або рентного доходу та чистим операційним доходом від надходження плати, визначеної договором оренди земельної ділянки або договором користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію.

Для проведення оцінки права оренди земельної ділянки або права користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для орендаря земельної ділянки або користувача земельної ділянки, застосовуються такі методичні підходи:

- зіставлення цін продажу;
- капіталізація додаткового доходу орендаря земельної ділянки або користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію від землі.

Відповідно до методичного підходу, що ґрунтується на зіставленні цін продажу, вартість права оренди земельної ділянки або право користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для орендаря або користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначається на рівні ринкових цін продажу таких прав для подібних земельних ділянок, у тому числі на земельних торгах, з урахуванням таких розбіжностей, що впливають на їх ціну, як умови і дата продажу земельної ділянки, місце її розташування, фізичні характеристики, наявність обтяжень та обмежень щодо використання земельної ділянки, строк її оренди [Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок 2002].

Вартість права оренди земельної ділянки або право користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для орендаря або користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначається як медіанне або модальне значення скоригованих цін продажу зазначених прав щодо подібних об'єктів.

Так як, на даний час, продаж права оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні не здійснюється, визначення оцінки права оренди доцільно здійснювати за методологічним підходом щодо капіталізації додаткового доходу орендаря земельної ділянки.

За методичним підходом, що базується на капіталізації доходу, вартість права оренди земельної ділянки або права користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію визначається як поточна вартість майбутнього додаткового доходу для орендаря земельної ділянки чи користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію, за формулою [Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок 2002]:

$$Ц_{пк} = \sum_{t=1}^n \frac{До_i}{(1 + C_k)^t}, \quad (2)$$

де, $Ц_{пк}$ - вартість права оренди земельної ділянки, визначена шляхом непрямої капіталізації чистого доходу (у гривнях);

$До_i$ - додатковий дохід орендаря за i -й рік (у гривнях);

C_k - ставка капіталізації для землі;

n - кількість періодів (у роках), що залишився до кінця строку оренди земельної ділянки або користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначеного договором;

t - певний період (рік) у межах строку оренди земельної ділянки або користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію, визначеного договором (t від 1 до n).

Додатковий дохід обчислюється як різниця між ринковим рівнем чистого операційного або рентного доходу та чистим операційним доходом від надходження плати, визначеної договором оренди земельної ділянки або договором користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію. Період прогнозування додаткового доходу встановлюється від дати оцінки до дати закінчення строку дії укладеного договору оренди.

Вартість права оренди земельної ділянки або права користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для орендаря земельної ділянки чи користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію, може бути також розрахована як різниця між ринковою вартістю земельної ділянки та вартістю інтересу власника земельної ділянки, наданої в оренду або користування на умовах емфітевзису чи суперфіцію.

Під час визначення вартості права оренди земельної ділянки або права користування земельної ділянки на умовах емфітевзису чи суперфіцію для забудованої земельної ділянки доцільно застосовувати принцип залишку для землі, яким передбачається здійснення розподілу ринкового рівня чистого операційного доходу між фізичними компонентами зазначеної вартості - землею та земельними поліпшеннями.

Вартість права оренди земельної ділянки для орендаря або права користування земельною ділянкою на умовах емфітевзису чи суперфіцію для користувача може бути від'ємною величиною, коли чистий операційний дохід від надходження плати, визначеної договором оренди земельної ділянки або договором користування земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію, буде більшим, ніж ринковий рівень чистого операційного або рентного доходу.

У разі продажу права оренди земельної ділянки, в тому числі на конкурентних засадах, вартість такого права визначається з урахуванням позитивного додаткового доходу потенційного орендаря.

У передбачених законодавством випадках під час визначення вартості права постійного користування застосовується метод прямої капіталізації

очікуваного додаткового доходу.

Розглянуті вище підходи визначенні чинним законодавством України і лежать в основі оцінки прав користування земельними ділянками. В той же час, окремими науковцями робляться спроби удосконалити методику грошової оцінки прав користування земельними ділянками. Так, в дисертаційній роботі С.М. Остапчука запропоновано методику оцінки вартості права оренди земель сільськогосподарського призначення на основі поєднання витратного і дохідного підходів. Для аргументації доцільності такого поєднання дослідник виділяє дві складові: вартість і собівартість права (рис. 1)

Рисунок 1 – Оцінка вартості права оренди земель сільськогосподарського призначення на основі поєднання витратного і дохідного підходів за С.М. Остапчуком

Джерело: [Остапчук 2014]

де $V_{пр.о}$ – вартість права оренди (у гривнях);

O_n – річна орендна плата за 1 га земель згідно договору оренди (у гривнях);

$\overline{ПР}_p$ – середній прибуток підприємства по галузі рослинництва за останні 3 роки (у гривнях);

$\overline{ПЛ}_{з.сг}$ – середня площа земель сільськогосподарського призначення, що використовувалась підприємством для виробництва продукції рослинництва протягом 3 останніх років (у гектарах);

$P_{пр}$ – площа земель сільськогосподарського призначення, що передається підприємству згідно договору оренди (тобто площа земель, на яку розповсюджується право оренди) (у гектарах);

T_o – термін оренди згідно договору (у роках).

Так як не весь прибуток галузі рослинництва формується за рахунок участі землі у виробничому процесі, де використовуються також інші засоби та предмети праці, виникає необхідність розрахунку тієї частини прибутку, яка умовно формується за рахунок землі. Для цього С.М. Остапчук вводить у формулу розрахунку коефіцієнт 0,4, що відображає середню питому вагу земель сільськогосподарського призначення в структурі активу балансу аграрних підприємств розвинутих країн [Остапчук, 2014].

На нашу думку, запропонована методика має як свої переваги і недоліки. Позитивним є розподіл вартості права на складові, що в класичному розумінні показують джерела виникнення права як активу. Частина вартості права, яку формує рентний дохід фактично показує економічну вигоду від використання права, яку отримує підприємство-орендар. Як відомо, згідно українського Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» – це є однією з головних умов визнання активу.

Недоліками такого підходу є: 1) відносність введеного коефіцієнту середньої питомої ваги земель сільськогосподарського призначення в структурі активу балансу аграрних підприємств; 2) розгляд розміру орендної плати як сталої детермінанти, тоді як на практиці цей показник часто змінюється, що викличе необхідність переоцінки права.

Ми пропонуємо удосконалити запропоновану методику оцінки вартості права оренди земель сільськогосподарського призначення розрахувавши коефіцієнт середньої питомої ваги земель сільськогосподарського призначення для кожного підприємства окремо за формулою:

$$K = \frac{\bar{V}_1 * 100}{\bar{V}_6} \quad (3)$$

Джерело: власна розробка автора

де K - коефіцієнт, що відображає середню питому вагу земель сільськогосподарського призначення в структурі активу балансу аграрних підприємств;

\bar{V} – середня нормативна оцінка земель сільськогосподарського призначення за останні 3 роки (в гривнях);

\bar{V}_6 – валюта балансу (середнє значення за 3 роки, в гривнях).

Для того, щоб розрахувати коефіцієнт нам потрібно попередньо визначити середню нормативну оцінку земель сільськогосподарського призначення за формулою:

$$\bar{V}_1 = \bar{\Pi} * H, \quad (4)$$

Джерело: власна розробка автора

де \bar{V}_1 - середня нормативна оцінка земель сільськогосподарського призначення;

\bar{P} – середня площа землі сільськогосподарського призначення, що знаходиться в користуванні підприємства протягом 3-х останніх років (у гектарах);

H – нормативна грошова оцінка цієї землі за 1 гектар (у гривнях).

Коефіцієнт, розрахований за цією формулою уже не носитиме «відносний» характер, а відображатиме середню питому вагу земель сільськогосподарського призначення в структурі активу кожного підприємства індивідуально. Показуватиме саме ту частину прибутку в галузі рослинництва, яка формується за рахунок землі, а не інших засобів та предметів праці.

Для оцінки права постійного користування така методика потребує удосконалення в частині визначення розміру собівартості права. Собівартість права постійного користування земельною ділянкою може бути сума коштів, яка сплачується набувачем права одноразово, якщо процедура надання права передбачає таку плату. Проте, найбільш проблемним моментом є неможливість визначити строк дії права, що мотивує шукати інші підходи до оцінки права постійного користування.

Висновки. Питання вартісного вимірювання об'єктів бухгалтерського спостереження завжди було і залишається одним із найскладніших в обліковій площині. Оцінка вартості прав користування землею є необхідною умовою визнання їх як активів та відображення на рахунках і в звітності. Методичні підходи до оцінки вартості таких прав повинні враховувати параметри інституціонального забезпечення земельних відносин з тим, щоб інформація про відображені в обліку об'єкти була достовірною.

Вважаємо, що за умов розвитку активного ринку прав користування землею в Україні найбільш зручною і придатною для цілей бухгалтерського обліку буде експертна грошова оцінка вартості прав користування землею, передумовою визначення якої є грошова оцінка земельної ділянки. Оцінка прав користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення та послідує відображення їх в обліку суб'єктів господарювання забезпечить включення таких прав в економічний оборот.

На даний час окремими науковцями робляться спроби удосконалити методику грошової оцінки прав користування земельними ділянками, а саме С.М. Остапчуком запропоновано методику оцінки вартості права оренди земель сільськогосподарського призначення на основі поєднання витратного і дохідного підходів. На нашу думку, запропонована методика має як свої переваги так і недоліки. Ми пропонуємо удосконалити розрахунок коефіцієнта, визначивши його як відношення середньої нормативної оцінки землі до валюти балансу, завдяки цьому даний коефіцієнт відображатиме середню питому вагу земель сільськогосподарського призначення в структурі активу кожного підприємства індивідуально, а не носитиме «відносний» характер, що в кінцевому результаті надасть змогу достовірніше розрахувати вартість права оренди, виходячи із особливостей кожного підприємства.

Література

- Adger, W. Neil Natural-Resource Accounting in the Land-Use Sector: Theory and Practice / W. Neil Adger and Martin C. Whitby // European Review of Agricultural Economics. – 1993. – Vol. 20, issue 1. – Pages 77-97.
- Land rights in Indonesia // Accounting Outlook. – 2012. – March. – P. 1-6 [Electronic resource] / KPMG International. – Mode of access:

- <http://www.kpmg.com/ID/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Accounting-Outlook-March-2012-1.pdf>.
- Michael Harris Natural Resource Accounting in Theory and Practice: A Critical Assessment / Michael Harris, Iain Fraser // The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. 2002. – 46:2. – Pages 139-192.
- Ostapchuk, S. Accounting for Land: The Problem of Accounting Information Asymmetry / S. Ostapchuk // 20-річчя аудиту: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: Міжнар. наук.-практ. конф., 2013 р., 19-20 квітня, м. Сімферополь. – Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. – 378 с. – С. 320-322.
- Purchase of right to use land // IFRS Interpretations Committee Meeting [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ifrs.org/Meetings/MeetingDocs/Interpretations%20Committee/2012/September/061209AP06%20-%20IAS16%20IAS17%20IAS38%20Purchase%20of%20right%20to%20use%20land.pdf>
- Sava, R. The Impact of IFRS on Romanian Reporting for Land and Buildings / R. Sava // Studies in Business and Economics. – 2014. – Vol. 9, issue 1. – Pages 142-147.
- Земельний кодекс України від 25.10.2001р. №2768-III [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-15>.
- Іщенко, Я. П. Вдосконалення обліку земель сільськогосподарського призначення та оцінки прав користування земельними ділянками / Я.П. Іщенко, Т.В. Севериненко // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – 2012. – Випуск № 1(56). – С. 97-102.
- Литвинець, Ю. І. Право оренди в умовах формування ринку землі: оцінка та облік / Ю. І. Литвинець // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – Вип. 3 (69), Т. 2 – С. 71-77.
- Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п>.
- Міжнародні стандарти фінансової звітності (версія перекладу українською мовою – 2011 рік) [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.
- Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п>.
- Остапчук, С. М. Бухгалтерський облік земель сільськогосподарського призначення: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – «бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / С.М. Остапчук. – Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2014. – 204 с.
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.

- Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998р. № 161-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-15>.
- Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1378-15>.
- Сизоненко, О. Шлях надходження і метод оцінки нематеріальних активів / О. В. Сизоненко // Менеджмент. – 2008. - №10. – с. 174.

References

- Adger, W. Neil & Martin, C. Whitby (1993). Natural-Resource Accounting in the Land-Use Sector: Theory and Practice. *European Review of Agricultural Economics*, Vol. 20, issue 1, 77-97.
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2002). *Methods of expert money estimation of land plots*. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п>.
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2003). *National Standard 1 'General principles of property and property rights valuation*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п>.
- International Financial Reporting Standards* (Translation Ukrainian language version – 2011) / Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.
- Ishchenko, Ya. P. & Severynenko, T. V. (2012). Improving of agricultural land accounting and evaluation of land use rights. *Scientific works of Vinnytsia National Agrarian University. Series: Economics, Issue 1 (56)*, 97-102.
- Land rights in Indonesia (2012). *Accounting Outlook, March*, 1-6. Retrieved from: <http://www.kpmg.com/ID/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Accounting-Outlook-March-2012-1.pdf>.
- Lytvynets, Yu. I. (2012). The right to lease in the conditions of formation of the land market: evaluation and accounting. *Scientific works of Vinnytsia National Agrarian University, Issue 3 (69), Vol. 2*, 71-77.
- Michael Harris & Iain Fraser (2002). Natural Resource Accounting in Theory and Practice: A Critical Assessment. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, # 46:2, 139-192.
- Ministry of Finance of Ukraine (1999), *National Accounting Standard 8 'Intangible Assets*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.
- Ostapchuk, S. (2013). Accounting for Land: The Problem of Accounting Information Asymmetry. *20th Anniversary of the Audit: Achievements, Problems and Prospects of Development: Intern. Scientific-practic. Conf., 2013, 19-20 April, Simferopol. - Simferopol: DIAYPI. - 378 p., 320-322*.
- Ostapchuk, S. M. (2014). *Accounting of the land for agricultural purpose. Thesis for obtaining the scientific degree of candidate of economic sciences on specialty 08.00.09 – accounting, analysis and audit (by the types of economic activity)*. – 'Institute of Agrarian Economics' National Scientific Centre, 204 p.
- Purchase of right to use land (2012). *IFRS Interpretations Committee Meeting*. Retrieved from: <http://www.ifrs.org/Meetings/MeetingDocs/Interpretations%20Committee/2012/September/061209AP06%20-%20IAS16%20IAS17%20IAS38%20Purchase%20of%20right%20to%20use%20land.pdf>.

- Sava, R. (2014). The Impact of IFRS on Romanian Reporting for Land and Buildings. *Studies in Business and Economics, Vol. 9, issue 1*, 142-147.
- Syzonenko, O. (2008). Way of receipts and method of valuation of intangible assets. *Management, Issue 10*, 174.
- Verkhovna Rada of Ukraine (1998), Law 'On Land Lease'. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-15>.
- Verkhovna Rada of Ukraine (2001), 'The Land Code of Ukraine'. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-15>.
- Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law 'About Land Evaluation'. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1378-15>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 19.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 07.08.2015

Кохан М.М.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»,
аспірант кафедри маркетингу
Київ, Україна
mlysyk@gmail.com

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИБОРУ ЗАХОДІВ ЩОДО
УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ
ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті розроблено методику формування та вибору заходів щодо управління маркетингом фармацевтичного підприємства. Вона дозволяє у відповідності зі сформованими умовами зовнішнього і внутрішнього середовища визначити стратегічний орієнтир і відповідну йому стратегію вдосконалення використання маркетингових ресурсів, а також виокремити найбільш доцільні й адекватні управлінські впливи.

Ключові слова: управління маркетингом, системний підхід, потенціал маркетингу, конкуренція, стратегія, фармацевтичне підприємство

Формул: 0; рис.: 1; табл.: 2; бібл.: 14

Mariya Kohan

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Postgraduate Student of Marketing Department
Kyiv, Ukraine
mlysyk@gmail.com

**METHOD OF FORMATION AND CHOICE OF MANAGEMENT
MEASURES OF MARKETING PHARMACEUTICAL ENTERPRISES
IN UKRAINE**

Abstract. In the article developed the method of formation and selection of measures to control the marketing of a pharmaceutical company. It allows according to the circumstances of the external and internal environment to identify strategic goal and the corresponding strategy to improve the use of marketing resources and also to choose the most appropriate and adequate managerial arrangements. The method of formation and selection of measures to improve the marketing management of a particular pharmaceutical company studied realized on pharmaceutical companies. Tools to implement the following measures referred indicators that reflect the quantitative and qualitative characteristics of the use of marketing potential of pharmaceutical companies, as well as potential components of marketing, which in this case are regarded as manageable parameters model of competitive strategies of pharmaceutical companies. For the purpose of determining the scheme of strategic relationship management measures that meet conservation strategy, with qualitative and quantitative indicators for their implementation.

Keywords: marketing management, system approach, marketing potential, competition, strategy, pharmaceutical company

Formulas: 0; fig.: 1; tabl.: 2; bibl.: 14

JEL Classification: D 40, D 41, D 47, D 49

Вступ. В Україні на даний час маркетинг сприймається як комплекс маркетингової діяльності, що часто ототожнюється із збутовою діяльністю або з однією із властивих маркетингу функцій (дослідницькою або комунікаційною). Проте умови глобалізації та інтеграції українського ринку вимагають визначення маркетингу як ринкової концепції управління, що задає орієнтири діяльності і визначає порядок стратегічної і тактичної поведінки підприємства, що динамічно розвивається. Це стосується і підприємств фармацевтичної галузі, яка багато в чому визначає національну безпеку країни, відрізняється великою науковістю і розвиненим кооперуванням.

Частка ринку українських фармацевтичних виробників протягом останніх років постійно зменшувалася, що компенсувалося збільшенням місткості ринку в грошовому та кількісному вираженні. Оптимальним, зокрема у країнах Європи, вважається співвідношення 70% до 30% – частка ринку, що припадає на продукцію вітчизняного виробництва та іноземного відповідно (у грошовому вираженні). В Україні частка ринку вітчизняних виробників лікарських засобів у грошовому вираженні складає 27%, а у кількісному – близько 70%. Така ситуація зумовлена різними ціновими нішами українських та іноземних виробників, оскільки вітчизняні компанії постачають на ринок препарати низької цінової категорії, а іноземні виробники пропонують споживачам оригінальні препарати. Відтак для забезпечення конкурентоздатності вітчизняних фармацевтичних підприємств на ринку необхідно використовувати все різноманіття стратегічних і тактичних прийомів маркетингу. Ефективна ринкова діяльність, ведення цілеспрямованої конкурентної боротьби вимагає від виробників володіння навиками ефективного управління маркетингом.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Вагомий внесок у методологію управління маркетингом підприємств зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Балабанова Л.В. [Балабанова, Холод 2006], Дойль П. [Doyle, Stern 2006], Котлер Ф. [Kotler, Armstrong 2010, Kotler, Ravi 2012], Ламбен Ж.-Ж. [Lambin 2012], Маккабі Дж. [McCabe, Stern, Dacko 2013], Міхалік М. [Michalik, Pilarczyk, Mruk 2014], Павленко А.Ф. [Павленко, Войчак, Примак 2005, Павленко, Войчак, Кардаш, Пилипчук, Оболенська 2005,], Федорченко А.В. [Федорченко 2009] та ін.

Управління маркетингом відіграє ключову роль при розробці ефективної стратегії, оскільки це один з небагатьох формалізованих способів прогнозування поведінки динамічної економічної системи, який має розвинутий прикладний інструментарій. Разом з тим залишається недоопрацьованим теоретичне підґрунтя його використання і повноцінної інтеграції у стратегічний процес. Для українських підприємств ситуація ускладнюється ще й тим, що далеко не всі зарубіжні підходи дають позитивні результати на вітчизняному ринку. Тому виникає необхідність в розробці такої методики управління маркетингом, яка на практиці допоможе фармацевтичним підприємствам здійснювати оцінку власних конкурентних позицій і обґрунтовуватиме стратегічні перспективи їх функціонування.

Метою даної статті є розробка методики формування та вибору заходів щодо управління маркетингом фармацевтичного підприємства.

Результати дослідження. В запропонованій методичній базі управління маркетингом на фармацевтичному підприємстві ефективність системи управління визначається ступенем використання інструментів

маркетингу в сукупності із засобами і можливостями, тобто потенціалом даного підприємства.

З врахуванням параметру маркетингового потенціалу і результуючих параметрів комерційної діяльності, таких як валовий дохід, витрати на маркетинг та валові витрати, визначається показник ефективності системи управління маркетингом [Кохан, «Концепція управління...» 2013]. Використовуючи значення маркетингового потенціалу і комерційної діяльності підприємства і результуючий параметр інтенсивності конкурентної протидії визначається оцінка конкурентноздатності фармацевтичного підприємства [Кохан, «Методика оцінки...» 2013].

Таким чином, здійснюється діагностика:

- стану зовнішнього середовища, у якому функціонує фармацевтичне підприємство. При цьому в якості зовнішнього середовища розглядається наявний та прогнозований рівень конкурентної протидії в фармацевтичній галузі;
- стану внутрішнього середовища підприємства, яке визначається інтегральною оцінкою його маркетингового потенціалу.

Далі визначаються доцільні управлінські впливи, спрямовані на формування адекватної сформованим зовнішнім і внутрішнім умовам структури маркетингового потенціалу підприємства. Досягнення цієї мети зумовлює вирішення наступних завдань:

- побудови матричної моделі стратегічних орієнтирів розвитку фармацевтичного підприємства;
- вибору конкурентної стратегії розвитку фармацевтичного підприємства на основі оцінки ефективності системи управління маркетингом;
- формування комплексу рішень з вдосконалення управління маркетингом фармацевтичного підприємства в рамках обраної стратегії.

Реалізація даних завдань складає зміст пропонованої методики формування заходів щодо вдосконалення управління маркетингом фармацевтичного підприємства. Розглянемо зміст кожного з них детально.

Блок 1. Побудова блоків матричної моделі. Цільовою спрямованістю цього блоку є формування матриці стратегічних ситуацій, виходячи з поєднання станів зовнішнього та внутрішнього середовища фармацевтичного підприємства. Вхідною інформацією для побудови такої матриці виступають класи станів зовнішнього і внутрішнього середовища, отримані за допомогою методик оцінки маркетингового потенціалу та інтенсивності конкурентноздатності фармацевтичного підприємства, що містять:

- для зовнішнього середовища:
 - а) клас зниження інтенсивності конкурентноздатності;
 - б) клас стагнації інтенсивності конкурентноздатності;
 - в) клас зростання інтенсивності конкурентноздатності;
- для внутрішнього середовища:
 - а) клас стійкого стану підприємства;
 - б) клас нестабільного стану підприємства;
 - в) клас кризового стану.

Відповідно до цього матриця стратегічних ситуацій набуде вигляду, наведеного на рисунку 1.

		Класи станів підприємства		
		Кризовий стан	Нестабільний стан	Стійкий стан
Класи станів зовнішнього середовища	Зниження інтенсивності конкурентноздатності	5	6	3
	Стагнація інтенсивності конкурентноздатності	4	2	9
	Зростання інтенсивності конкурентноздатності	1	7	8
Стратегії вдосконалення управління маркетингом підприємства		Стратегія консервації	Стратегія збереження	Стратегія розвитку

Рисунок 1 – Матрична модель стратегічних ситуацій

Джерело: розроблено автором

Матрична модель містить 9 ситуацій, що відображають сформовані умови внутрішнього і зовнішнього середовища фармацевтичного підприємства, які впливають на можливості підприємства щодо вдосконалення управління маркетингом. Дані ситуації об'єднані в чисті і змішані стратегії:

- ситуації 1-3 належать до групи чистих стратегій, що характеризуються високою корельованістю станів як підприємства, так і його безпосереднього зовнішнього середовища, яке визначається функціонуванням фармацевтичного ринку в цілому;
- ситуації 4-9 охоплюють групу змішаних стратегій, що відповідають діаметрально протилежним станам зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Подібне групування ситуацій матричної моделі безпосередньо впливає на формування і вибір заходів щодо вдосконалення управління маркетингом фармацевтичного підприємства.

Блок 2. Виділення цільових орієнтирів управління маркетингом. Незважаючи на те, що формування стратегічних ситуацій ґрунтується на синергетичному впливі як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ підприємства [Swayne, Duncan, Ginter 2012], необхідно відзначити, що процес управління маркетингом є одним з основних процесів внутрішнього менеджменту підприємства і, отже, більшим пріоритетом володіє його внутрішнє середовище. Від того, наскільки кваліфікованими є збутові менеджери, багато в чому залежить ефективність управління маркетингом, що виявляється, насамперед, у використанні можливостей і локалізації перешкод як внутрішньої, так і зовнішньої природи. Таким чином, у роботі

пропонується в основу формування цільових орієнтирів стратегії управління маркетингом покласти клас стану підприємства. Обґрунтуємо цю пропозицію.

Ситуації 1, 4, 5 на рисунку 1 відображають різні стани формування інтенсивності конкурентної протидії за умови того, що фармацевтичне підприємство знаходиться в стані кризи. Характерною рисою такого класу стану підприємства слід вважати порушення пропорцій використання складових маркетингового потенціалу на всіх його стадіях формування та використання і, у зв'язку з цим, різкий дефіцит маркетингових ресурсів, що актуалізує завдання їх поповнення за рахунок зовнішніх джерел фінансування. Однак, можливості щодо залучення зовнішніх маркетингових ресурсів, які виникають, наприклад, при зниженні інтенсивності конкурентної протидії в фармацевтичній галузі, не можуть бути використані підприємством через його непривабливість для зовнішнього середовища.

На противагу зазначеним ситуаціям у разі, коли стан підприємства відповідає класу стійкості (ситуації 3, 8, 9), навіть при зростанні інтенсивності конкурентної протидії в фармацевтичній галузі таке підприємство залишається привабливим, тому що характеризується нормативними або прийнятними значеннями ефективності використання маркетингового потенціалу. В цих умовах найбільш актуальним завданням є раціональне розміщення маркетингового капіталу як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі підприємства на основі ефекту диверсифікації інвестицій.

Якщо підприємство потрапляє в клас нестабільного стану (ситуації 2, 6, 7), то управління маркетингом більшою мірою, ніж в інших ситуаціях матричної моделі, залежить від можливостей зовнішнього середовища (диференціації та диверсифікації ринку фармпродуктів, відносин з постачальниками і споживачами тощо). Однак негативні тенденції внутрішнього менеджменту не дозволяють використовувати їх повною мірою, унаслідок чого актуалізується задача підвищення ефективності використання існуючого на підприємстві маркетингового потенціалу.

Таким чином, пропонується виділити три стратегічних орієнтири вдосконалення управління маркетингом фармацевтичного підприємства:

1) для класу кризового стану – активний пошук шляхів залучення маркетингових ресурсів;

2) для класу нестабільного стану – пошук способів і методів підвищення ефективності використання уже наявного маркетингового потенціалу;

3) для класу стійкого стану – раціональне розміщення маркетингових ресурсів.

Блок 3. Формування спектру стратегій. На основі аналізу класичних підходів до формування конкурентних стратегій [Porter 2008] та враховуючи специфіку діяльності досліджуваної галузі, виділено наступні стратегії управління маркетингом (рисунки 1):

- стратегії консервації, що відповідає класу кризового стану підприємства, під якою розуміється сукупність способів, методів і заходів, які спрямовані на зміну структури маркетингового потенціалу шляхом використання існуючих маркетингових ресурсів;
- стратегії збереження, що відповідає класу нестабільного стану підприємства, під якою розуміється сукупність способів, методів і заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання наявного маркетингового потенціалу шляхом збереження балансу між результатом використання потенціалу і інвестиціями на його підтримку;

- стратегії розвитку, що відповідає класу стійкого стану підприємства, під якою розуміється сукупність способів, методів і заходів, спрямованих на зміну системи управління маркетингом шляхом екстенсивного та інтенсивного розвитку.

Наведені нами стратегії мають дуальну природу. З одного боку, вони автономні і формують фокус заходів щодо вдосконалення управління маркетингом на підприємстві відносно сформованих зовнішніх і внутрішніх умов його функціонування; а з іншого боку – взаємозалежні і взаємообумовлені, тому що їхні стратегічні орієнтири доповнюють один одного.

Блок 4. Розробка комплексу стратегічних заходів щодо вдосконалення управління маркетингом підприємства. Інструментом досягнення цієї мети є розроблені заходи, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Комплекс стратегічних заходів щодо вдосконалення управління маркетингом підприємства

Стратегія управління маркетингом	Шлях реалізації стратегії	Інструмент досягнення стратегії
Стратегія консервації	Використання наявних маркетингових ресурсів для отримання будь-якого результату	Повне використання наявних маркетингових ресурсів і резервів
Стратегія збереження	Дотримання балансу між результатом використання маркетингового потенціалу і інвестиціями на його підтримку	Нагромадження резервів
		Підтримання резервів на існуючому рівні
Стратегія розвитку	Екстенсивний розвиток	За рахунок залучення власних резервів
		За рахунок залучення зовнішніх резервів бізнес-партнерів
		Комбіноване залучення внутрішніх і зовнішніх резервів
	Інтенсивний розвиток	За рахунок збільшення інтенсивності використання матеріальних маркетингових ресурсів
За рахунок збільшення інтенсивності використання нематеріальних маркетингових ресурсів		

Джерело: розроблено автором

Стратегія консервації наявного маркетингового потенціалу передбачає реалізацію витратного підходу до ресурсів, коли всі ресурси і резерви використовуються в повній мірі для забезпечення хоча б якогось результату. Дана стратегія, по своїй суті, не є стратегією, вона скоріше є неминучим варіантом дій для керівників, які не справляються зі своїми функціями і не здатні розвивати компанію. Однак як стратегія вона може застосовуватися на ринках, що знаходяться в стадії спаду, коли неможливо перепрофілювати існуючі ресурси в силу їх занадто високої спеціалізації і тому єдиний варіант поведінки – це витрачання існуючих ресурсів до кінця.

Стратегія збереження маркетингового потенціалу припускає підтримку маркетингового потенціалу на тому ж рівні, тобто забезпечення простого відтворення ресурсів, для цього необхідно інвестувати рівно стільки, щоб забезпечити відновлення ресурсів. Резерви в даному випадку можуть знаходитися на тому ж рівні, або накопичуватися. Така стратегія характерна для стабільного ринку.

Стратегія розвитку передбачає активне інвестування ресурсів. Інвестування може здійснюватися екстенсивним шляхом за рахунок існуючих резервів, за рахунок залучення ресурсів партнерів або за рахунок комбінування обох варіантів. Екстенсивний шлях передбачає, що зростання маркетингового потенціалу забезпечується зростанням використання ресурсів. Така стратегія характерна для компанії, що знаходиться на стадії зростання на зростаючому ринку. Тобто необхідною умовою застосування даної стратегії є зростання ринкового потенціалу.

Розвиток маркетингового потенціалу може здійснюватися інтенсивним шляхом, тобто за рахунок збільшення інтенсивності використання ресурсів. Виділимо два варіанти інтенсивного розвитку маркетингового потенціалу: збільшення інтенсивності використання матеріальних маркетингових ресурсів (зростання продуктивності праці маркетингового персоналу за рахунок впровадження сучасного програмного забезпечення, автоматизації бізнес-процесів, впровадження більш продуктивного технологічного устаткування або збільшення часу завантаження капітальних ресурсів – торговельних площ, збутових приміщень і т.д.) і збільшення інтенсивності використання нематеріальних маркетингових ресурсів (зростання продуктивності праці маркетингового персоналу за рахунок підвищення його кваліфікації, зростання досвіду діяльності, впровадження нових ефективних методів організації та управління – наприклад, аутсорсингу, впровадження креативних технологій, використання методів корпоративної культури тощо).

Вибір стратегії управління маркетингом визначає зміст усіх інших стадій процесу управління. Зокрема, процес планування маркетингового потенціалу в рамках обраної стратегії управління може бути диференційований на два важливих напрямки: планування використання маркетингових ресурсів і планування відтворення і розвитку маркетингових ресурсів.

Блок 5. Вибір адекватних управлінських заходів. Метою цього блоку методики є вибір найбільш прийнятних заходів щодо вдосконалення управління маркетингом конкретного фармацевтичного підприємства на основі аналізу можливостей, що надає йому зовнішнє середовище (клас станів зовнішнього середовища), а також маркетингового потенціалу самого підприємства. Його здійснюють із використанням отриманих у попередньому блоці комплексу заходів (таблиця 1).

Розроблена методика формування і вибору заходів щодо вдосконалення управління маркетингом реалізована на чотирьох

фармацевтичних підприємствах. Результати аналізу стану маркетингового потенціалу цих підприємств засвідчують, що існуючі тенденції управління маркетингом, підкріплені наявною законодавчою базою регулювання діяльності фармацевтичних підприємств, призводять до використання маркетингового потенціалу тільки на одну п'яту від наявних можливостей. Відповідно у прогностичному періоді ця частка зменшилась в порівнянні з ретроспективним до 20-28 %, що свідчить про те, що в перспективі всі досліджувані підприємства за рівнем використання наявного маркетингового потенціалу залишаться у кризовому стані.

У зв'язку з тим, що прогнозований стан їх зовнішнього середовища діагностується в класі зростання інтенсивності конкурентноздатності, за цих умов підприємствам рекомендується обрати наступні стратегії управління маркетинговим потенціалом:

- ПАТ «Фармак», ПАТ «Дарниця», БХФЗ – стратегію консервації, стратегічний орієнтир заходів – повне використання наявних маркетингових ресурсів і резервів;
- ПАТ «Київський вітамінний завод» – стратегію збереження, стратегічний орієнтир заходів – підтримання резервів на існуючому рівні.

До інструментів реалізації наведених заходів віднесено показники, що відображають кількісні та якісні характеристики використання маркетингового потенціалу фармацевтичних підприємств, а також складові потенціалу маркетингу [Кохан, «Концепція управління...» 2013], які в даному випадку розглядаються як керовані параметри моделі формування конкурентних стратегій розвитку фармацевтичних підприємств (таблиця 2).

Таблиця 2 – Заходи щодо вдосконалення управління маркетинговим потенціалом фармацевтичного підприємства

Тип стратегії управління маркетинговим потенціалом		
Консервації	Збереження	Розвитку
1	2	2
Повне використання маркетингових ресурсів	Диференціація використання маркетингових ресурсів: зменшення витрат маркетингових капітальних ресурсів та збільшення витрат на персонал	Підвищення рівня кваліфікації маркетингового персоналу, збільшення ФОП персоналу
Зменшення маркетингових витрат на дослідження і розробки	Підтримання маркетингових витрат на дослідження і розробки на існуючому рівні	Забезпечення ефективності роботи системи прогнозування, відповідності тематики здійснюваних наукових досліджень ринковим тенденціям, врахування орієнтації на споживача в мотиваційній системі компанії

Завершення Таблиці 2

1	2	3
Повне використання наявної маркетингової інформаційної системи	Повне використання наявної маркетингової інформаційної системи	Забезпечення маркетингового персоналу необхідними комп'ютерними БД і каталогами, первинними даними про ринок і внутрішнє середовище, підвищення ефективності використання Інтернет-сайту
Стагнація цільового споживчого ринку та ліквідація протермінованих рекламацій	Дослідження цільового споживчого ринку на основі вивчення стабільності портфеля покупців	Дослідження рівня задоволеності та довіри клієнтів до компанії
Виведення з виробничого процесу неліквідних товарних груп наявного асортиментного складу	Дослідження диверсифікації ЛЗ в структурі товарів аптечного асортименту та диференціації асортиментного складу (за категоріями ліків)	Забезпечення результативності витрат на НДКР та сертифікацію
Стагнація цінової політики та розширення політики знижок	Дослідження наявної цінової політики та політики знижок основних конкурентів	Визначення ефективності обраної цінової стратегії з врахуванням кон'юнктурних досліджень ринку та еластичності попиту за ціною
Зменшення збутових витрат	Оптимізація збутових витрат	Дослідження ефективності облікової системи збутових витрат, розширення використання власного фірмового торговельного обладнання
Зниження витрат на рекламу та акції	Дослідження ефективності здійснюваних витрат на рекламу	Визначення економічної та психологічної ефективності рекламних засобів і засобів комунікації, дослідження іміджу компанії
Стимулювання збуту через диференціацію знижок на продукцію	Дослідження ефективності здійснюваних витрат на проведені акції	Визначення ефективності використовуваної системи оплати праці і мотивації, ефективності системи знижок та проведених акцій
Утримання ринкової частки на існуючому рівні	Утримання ринкової частки на існуючому рівні	Дослідження ефективності додаткових каналів комунікації, спрямованих на формування попиту

Джерело: розроблено автором

З метою їх визначення сформовано схему взаємозв'язку стратегічних управлінських заходів, які відповідають стратегії збереження, з якісними та кількісними показниками щодо їх реалізації.

Висновки. Таким чином, на основі проведених досліджень розроблено методичку формування та вибору заходів щодо управління маркетинговим потенціалом фармацевтичного підприємства, що дозволяє у відповідності зі сформованими умовами його зовнішнього і внутрішнього середовища визначити стратегічний орієнтир і відповідну йому стратегію вдосконалення використання маркетингових ресурсів, а також виокремлювати найбільш доцільні й адекватні управлінські впливи, спрямовані на його оптимізацію.

Література

- Doyle, P. & Stern, P. (2006). *Marketing, Management and Strategy*. Prentice Hall; 4 edition.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2010). *Principles of Marketing*. Pearson Education.
- Kotler, P. & Ravi, A. (2012). The Frontiers of Marketing in the Third Milleninum. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(1), 35-52.
- Lambin, J.-J. (2012). *Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing*. Palgrave Macmillan; Third Edition, Revised edition.
- McCabe, J., Stern, P. & Dacko, S. (2013). Purposeful empiricism: How stochastic modeling informs industrial marketing research. *Industrial Marketing Management*, 42(3), 421-432.
- Michalik, M., Pilarczyk, B. & Mruk H. (2014). *Marketing strategiczny na rynku farmaceutycznym*. Wolters Kluwer Polska.
- Porter, M. (2008). *On Competition, Updated and Expanded Edition*. Harvard Business Review Press; Upd Exp edition.
- Swayne, L., Duncan J. & Ginter P. (2012). *Zarządzanie strategiczne w ochronie zdrowia*. Wolters Kluwer Polska.
- Балабанова, Л. В. & Холод, В. В. (2006). *Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: стратегічний підхід: монографія*. Донецьк: ДонДУЕТ ім.М.Туган-Барановського.
- Кохан, М. М. (2013). Концепція управління маркетингом фармацевтичного підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, 10, 357-362.
- Кохан, М. М. (2013). Методика оцінки інтенсивності конкурентної протидії підприємств фармацевтичної галузі. *Формування ринкової економіки*, 30, 107-113.
- Павленко, А. Ф., Войчак, А. В. & Примац, Т. О. (2005). *Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика: монографія*. К.: КНЕУ.
- Павленко, А. Ф., Войчак, А. В., Кардаш, В. Я., Пилипчук В. П., & Оболенська Т. Є. (2005). *Теорія і практика маркетингу в Україні: монографія*. К.: Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана.
- Федорченко, А. В. (2009). *Система маркетингових досліджень: монографія*. К.: КНЕУ.

References

- Balabanova, L. V. & Kholod, V. V. (2006). *Marketynghove upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryjemstv: strategichnyj pidkhid: monohrafija*. Donetsk: DonDUET im.M.Tuhan-Baranovskoho.
- Doyle, P. & Stern, P. (2006). *Marketing, Management and Strategy*. Prentice Hall; 4 edition.

- Fedorchenko, A. V. (2009). *Systema marketyngovykh doslidzhen: monohrafija*. K.: KNEU.
- Kokhan, M. M. (2013). Kontseptsija upravlinnia marketyngom farmatsevychnoho pidpriumstva. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnogo universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyj instytut" (Economic bulletin of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnical Institute")*, 10, 357-362.
- Kokhan, M. M. (2013). Metodyka otsinky intensyvnosti konkurentnoi protydii pidpriumstv farmatsevychnoi galuzi. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky (Formation of market economy)*, 30, 107-113.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2010). *Principles of Marketing*. Pearson Education.
- Kotler, P. & Ravi, A. (2012). The Frontiers of Marketing in the Third Millenium. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(1), 35-52.
- Lambin, J.-J. (2012). *Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing*. Palgrave Macmillan; Third Edition, Revised edition.
- McCabe, J., Stern, P. & Dacko, S. (2013). Purposeful empiricism: How stochastic modeling informs industrial marketing research. *Industrial Marketing Management*, 42(3), 421-432.
- Michalik, M., Pilarczyk, B. & Mruk, H. (2014). *Marketing strategiczny na rynku farmaceutycznym*. Wolters Kluwer Polska.
- Pavlenko, A. F., Voichak, A. V. & Prymak, T. O. (2005). *Marketynhovi komunikatsii: suchasna teoriia i praktyka: monohrafiia*. K.: KNEU.
- Pavlenko, A. F., Voichak, A. V., Kardash, V. Ia., Pylypchuk, V. P. & Obolenska, T. Ie. (2005). *Teoriia i praktyka marketynhu v Ukraini: monohrafiia*. K.: Kyiv. nats. ekon. un-t im. V.Hetmana.
- Porter, M. (2008). *On Competition, Updated and Expanded Edition*. Harvard Business Review Press; Upd Exp edition.
- Swayne, L., Duncan, J. & Ginter, P. (2012). *Zarządzanie strategiczne w ochronie zdrowia*. Wolters Kluwer Polska.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 12.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 01.09.2015*

Liudmyla Omelchuk

PhD (Physico-Mathematical Sciences),
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Associate Professor at Department of Theory and
Technology of Programming
Kyiv, Ukraine
l.omelchuk@gmail.com

COMPOSITION-NOMINATIVE SPECIFICATION LANGUAGES OF THE OBJECT-ORIENTED PROGRAMS

Abstract. The given work considers the issues of building of axiomatic specification languages of the object-oriented programs.

Based on the composition-nominative method of refinement of the concept of program, axiomatic system of software specifications over the nominative data, sequential calculation of the composition-nominative logics and language Object-Z the axiomatic system of program specifications over nominative data (NDSL++) is proposed.

System NDSL++ allows proving certain properties of the programs. Thus it is demonstrated that the composition-nominative approach can be effectively used for building axiomatic system of program specifications (including object-oriented) over nominative data, which quite adequately meets the problems of programming.

Keywords: formal method, object-oriented programming (OOP), software, verification, system specification

Formulas: 7; fig.: 1; tabl.: 1; bibl.: 15

JEL Classification: C6, C8

Introduction. Scope of software application includes various problem domains, including safety critical. The complexity of software systems and increasing dependence of people on their proper functioning causes increase in requirements as to reliability of the software.

Verification is the process of life cycle of ISO/IEC 12207 standard, which is responsible for verifying the correct operation of the system in accordance with its specifications and set customer's requirements.

In fact, the only verification way, traditionally used for validation of programs is testing. However, exhaustive testing of complex software systems is impossible; only small amount among all possible states of the system can be checked. As a result, testing can only find errors, not prove their absence. Thus, no program is protected against the errors, including the safety critical software.

One of the steps to solve the problem of fast and efficient design of reliable software is the use of formal methods for software development. When using formal methods it becomes possible to prove certain features of the programs, including features of correctness, by using mathematical methods.

Problem statement and literature review. Formal design methods are based on the use of language of the specifications and formal reasoning tools for building software systems. In such case the formal reasoning tools are based on languages of the formal specifications, mathematical basis and are used for analysis of the model and system. In their turn, the languages of the formal specifications are based on mathematical apparatus (predicate calculus, algebra, theory of finite automata) and used for building of the model.

Steps in the formal design are accompanied by an analysis based on the verification of system features. Check of the system features is carried out by means of formal reasoning using two basic approaches:

- automatic theorem proving - software proving of mathematical logic theorems (System Features);
- model checking - the process of check whether there is a built structure by model of given problem domain. Methods of specifications are traditionally classified by approach to representation of the model. In particular, there are:
 - model-based approaches to the specification. The purpose of these specifications is to build abstract model of specified information system. These methods of specifications are based on description of the states (state-based). Examples: VDM [Jones 1990], Z [Spivey 1988, Spivey 1998], RAISE (RSL) [Björner, Henson 2008], B [Björner, Henson 2008];
 - algebraic approach to the specification. The purpose of these specifications is to describe the system in terms of desired features without explicit model building. Such methods of specifications are based on the description of the actions (action-based). Examples OBJ [Björner, Henson 2008], Larch [Guttag, Horning 1993], Anna [Björner, Henson 2008], Clear [Björner, Henson 2008], StateCharts [Björner, Henson 2008], CSP [John V. Guttag and James J. Horning with S.J. Garland, K.D. Jones, A. Modet and J.M. Wing 1993], CCS [Guttag, Horning 1993], UML/OCL [Booch, Rumbaugh, Jacobsen 1999, Ambler, Scott 2008, Warmer, Kleppe 1999], JML [Rodríguez, Dwyer, Flanagan, Hatcliff, Leavens, Robby 2005].

A good specification must have some of the following attributes: adequate, internally consistent, unambiguous, complete, satisfied, minimal (Figure 1).

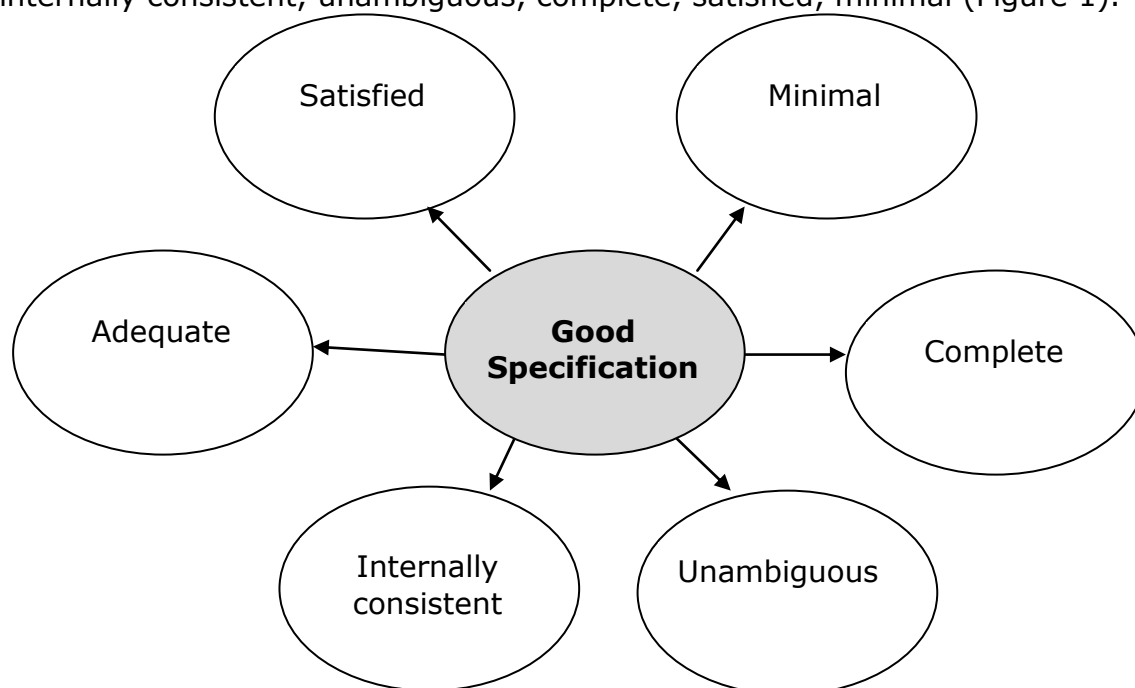

Figure 1 – Specification's attributes

Source: compiled by the author based on own research

Today the absolute leader in application programming is object-oriented programming (OOP) [Booch 2004]. Thus, in the course of construction of modern languages of the program specifications it is necessary to take into account the specificity of object-oriented programming languages, in particular the fact that according to the methodology of object-oriented programming, the programs are

presented as a set of objects, each of which is an instance of a particular class, and classes form a hierarchy of inheritance [Booch 2004].

The technological base of developing various types of software is determined by the methods of object-oriented design (in particular, UML (Unified Modeling Language) [Booch, Rumbaugh, Jacobsen 1999, Ambler, Scott 2008, Warmer, Kleppe 1999]). Mentioned methods support the development of software system at all stages of the life cycle. There is a formal extension of the UML language – OCL language, which is the tool for describing additional conditions and restrictions imposed on elements of UML class diagram. OCL can be used to determine the invariants in classes, description of pre- and post-conditions in operations and methods, setting limits on the operations and as the navigation language.

Another famous model-based language of specifications, which is widespread enough for specification of the object-oriented programs developed in Java language is a behavioral language of interface specifications JML [Rodríguez, Dwyer, Flanagan, Hatcliff, Leavens, Robby 2005] based on the Larch approach [Guttag, Horning 1993].

However, like UML/OCL, JML describes the way of using the individual modules and is not intended to describe the behavior of the entire software system as a whole.

Among the formal specification languages that are able to specify object-oriented programs, independent of the development environment and can be used to describe the behavior of the entire system as a whole, one should point out Object-Z [Smith 2000], B [Björner, Henson 2008] and RSL [Björner, Henson 2008]. These languages of program specifications are based on a traditional set-theoretical approach to formalizing programs and use axiomatics of Zermelo-Fraenkel sets. The use of such developed formalism in relation to the problem of software development allows one to solve effectively specific application problems. This theory is powerful enough, but at the same time the problem of adequacy of programming (adequate semantics, data structure, and composition) is insufficient. These issues actualize the problem of search of approaches that could lead to the construction of more adequate formalisms of program specifications. We consider one of such approaches to building of axiomatic systems of non-determined program specifications [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006], which is based on the composition-nominative method of refinement of the concept of program [Nikitchenko 1998].

The purpose of this article study of the composition-nominative axiomatic systems for specification languages of the object-oriented programs. Achievement of this purpose is connected with the solution of the following tasks:

- analysis of methods of formal specifications;
- study of composition-nominative approach;
- development of a prototype of axiomatic system of object-oriented program specifications under the nominative data.

Object of study - the formal specification of programs, subject of study - axiomatic systems for specifications of the object-oriented programs under nominative data.

Research methods – composition-nominative method, algebraic approach, and semantic-syntactic method of filing formal models of programs are used in work.

Research results. One of the approaches to software specification is composite (explicative) programming, initiated by academician of the NAS of Ukraine, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor V.N. Redko [Redko 1979]. Compositional programming is the development of structured logical approach by G. Frege, which was transferred to the programming by A.A. Lyapunov and developed by Yu.I. Yanov, A.P. Yershov, L.O. Kaluzhnin, V.M. Glushkov and others. Composite programming studies the systems at different levels of abstraction - abstract, Boolean and nominative (attribute) levels. Systems of the last level based on the composition-nominative methods and proposed by the Doctor of Science, Professor M.S. Nikitchenko [Nikitchenko 1998], are quite abundant for quite adequate setting of the models of data structures and programs.

Thus, the composition-nominative approach provides a single methodological basis to formalize the concept of program specification, bringing their properties and their further specification to programming languages of lower level. This approach is based on the following three principles: *development*, *compositionality* and *nominativity* [Nikitchenko 1998].

Development Principle (from the abstract to concrete) suggests the gradual clarification of the concept of the program, starting with the most abstract and continuing with more specific and abundant refinements.

Compositionality Principle interprets the programs as functions that are built with more features by means of special operations, called compositions.

Nominativity Principle suggests the need to use the naming relationship for programs and data operation.

Nominative data. Class of ND nominative data is constructed in the form of recursive definition: $ND = W \cup (V \xrightarrow{m} ND)$ based on some sets of names of V and values of W . Main functions over the nominative data are the following functions: naming of $\Rightarrow v_D$ and denaming of $v \Rightarrow_D$ with a parameter of $v \in V$, and binary operations and predicates, such as: union \cup_D , complement \setminus_D , equality $(=_{W})_D$ by W . The function of construction of the empty nominative data of $\overline{[]}_D$, predicate of membership $W: \in W_D$ is determined. Specified operation of renaming for the nominative data $r_x^v([a_1 \mapsto b_1, \dots, v \mapsto b_i, \dots]) = [a_1 \mapsto b_1, \dots, x \mapsto b_i, \dots]$. The main compositions of the functions over nominative data are binary compositions: multiplying \circ_D , iteration $*_D$, compound Θ_D and branching ternary composition \diamond_D . It is shown that the composition of multiplication corresponds to the consistent application of functions, composition of branching - to the conditional operator *if-then-else* of programming languages, composition of iteration $*_D$ - to operator *until-do*, and composition of compound Θ_D connects nominative data resulting from function-arguments.

The special kind of computability - nominative computability is introduced for consideration and studied in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006]. *Nominatively calculated functions* are the functions over the nominative data obtained by locking functions $\{\Rightarrow 0, \Rightarrow 1, \overline{[]}_D, \setminus_D, \cup_D, (=_{W})_D, as_D, cn_D, \in W_D\}$ as for the multiplication of the compositions $\{\circ_D, \diamond_D, *_D, \Theta_D\}$.

It is demonstrated in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006] that an arbitrary partially recursive function can be represented by nominative computable functions over the set of natural numbers in their modeling in the class of nominative data. In addition, it is shown in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006] that each nominatively calculated function can be represented by some binary Σ - predicate $P(x, y)$, i.e. $f(x) = y$ if and only if $P(x, y)$. For this

purpose the presentation of all functions specified in the definition of nominative computability are built, as well as all the functions obtained by using the compositions.

Axiomatic theory of nominative data. Axiomatic theory of nominative data [Omelchuk 2007] is developed in the spirit of the theory of admissible sets (S. Kripke, R. Platek, J. Barwise, Yu.L. Ershov). This theory has a number of advantages with respect to the adequacy of the programming: on the one hand, it is enough powerful to generate computable functions over the different data structures, on the other hand, it is not so restrictive as different versions of constructive logic, but it is not excessively powerful and does not allow, for example, the use of axiom of constructing the set of all subsets (compared with Zermelo-Frankel set theory). Moreover, this theory uses the basic data (urelements) corresponding to the methods of constructing data in programming. The unary predicate U is used, true on the elements of the basic set W ; the structure $\langle A, \in_n, =, U \rangle$ is considered. The theory of nominative data is constructed as axiomatic theory of the 1st order with equality and ternary relationship (predicate) of the nominative origin that are written in the infix form $x \mapsto y \in_n a$ (also $(x, y) \in_n a$).

The class of Δ_0 -formulas is the smallest class Y , containing the basic formulas and relatively closed:

- 1) if $\varphi \in Y$, then also $\neg\varphi \in Y$,
- 2) if, $\varphi, \psi \in Y$, then $\varphi \wedge \psi \in Y$ and $\varphi \vee \psi \in Y$,
- 3) if $\varphi \in Y$, then $\forall x \mapsto y \in_n a \varphi, \exists x \mapsto y \in_n a \varphi \in Y$ for all variables x, y, a .

Class of the Σ -formulas is the smallest class Z , containing Δ_0 -formulas and closed in relation to the conditions 2) and 3) determining the class of Δ_0 -formulas and further conditions of existential quantification: if $\varphi \in Z$, then $\exists u \varphi \in Z$.

Special axioms of the axiomatic system of program specifications over nominative data are divided into three groups:

- the first group describes the properties of equality;
- the second group of axioms describes the properties of the sets of names and data;
- the third group of axioms describes the properties of the nominative data:

extensionality:

$$\forall x \forall y (x \mapsto y \in_n a \leftrightarrow x \mapsto y \in_n b) \rightarrow a = b; \quad (1)$$

founding (induction by affiliation):

$$(\forall a (\forall x \mapsto y \in_n a \varphi(x) \wedge \varphi(y) \rightarrow \varphi(a))) \rightarrow \forall a \varphi(a); \quad (2)$$

induction by inclusion:

$$(\forall a (\forall b \sqsubset a \varphi(b) \rightarrow \varphi(a))) \rightarrow \forall a \varphi(a); \quad (3)$$

Δ_0 -allocation:

$$\exists b \forall x \forall y (x \mapsto y \in_n b \leftrightarrow x \mapsto y \in_n a \wedge \varphi_0(a)); \quad (4)$$

naming:

$$\exists c x \mapsto y \in_n c; \quad (5)$$

association:

$$\exists c(a \subseteq c \wedge b \subseteq c); \quad (6)$$

non-triviality:

$$\exists a \exists x \exists y (x \mapsto y \in_n a). \quad (7)$$

Axiomatic system of program specifications over the nominative data. Specification of the program should include a description of the program objectives, its functional structure, incoming and outgoing program data. When building the languages of program specifications it is an important task to raise the level of adequacy of the presentation of data structures, functions and compositions used in programming. In addition it is important to take into account the specifics of object-oriented programming.

In terms of composition-nominative approach, while using nominative data we can increase the adequacy of setting data structures, functions and compositions used in programming languages, and build the systems of program specifications based on the single conceptual framework. Basic data types of programming languages were specified in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006], in addition, in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006] the functions over nominative data were set.

Using nominative data based on composition-nominative approach we can formalize the concept of the class. Class can be represented by the nominative data as follows:

```
<class> ::= [] | <class_description>
<class_description> ::= [class ↦ [name ↦ <class_name>, base ↦ [] | <class>,
interface_list ↦ <interfaces>,
members ↦ [attributes ↦ <attributes>,
method ↦ <methods>,
properties ↦ <properties>]
```

```
<interfaces> ::= [] | <interface>, ..., <interface>
```

```
<attributes> ::= [] | <attribute>, ..., <attribute>
```

```
<methods> ::= [] | <method>, ..., <method>
```

```
<properties> ::= [] | <property>, ..., <property>
```

```
<interface> ::= [<interface_name> ↦ <interface_realisation>]
```

```
<interface_realisation> ::= [method ↦ <methods>, properties ↦ <properties>]
```

```
<attribute> ::= [visibility ↦ <visibility>, name ↦ <nominative_data>]
```

```
<method> ::= [visibility ↦ <visibility>, modif ↦ <modification>;
name ↦ <nominative_function>]
```

```
<property> ::= [visibility ↦ <visibility>,
get ↦ [visibility ↦ <visibility>,
prop ↦ <nominative_function>],
set ↦ [visibility ↦ <visibility>, prop ↦ <nominative_function>]]
```

```
<visibility> ::= 0 | 1 | 2 | 3 //public, protected, private, internal
```

```
<modification> ::= 0 | 1 // virtual, override
```

```
<nominative_function> -Δ0-predicate
```

Such data consist of the compositions of the types of data defined in [Nikitchenko 1998], so it is clear that the presented above objects can be set in

classes of nominative data.

The proposed presentation of the objects supports basic properties of the object-oriented programming such as inheritance, encapsulation and can maintain the polymorphism.

Given the possibility of representation of the object using nominatyve data we can expand suggested in [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006] prototype of axiomatic system of program specifications over the nominative data (NDSL), which is built on the basis of composite-nominative method of refinement of the concept of the program [Omelchuk 2007], axiomatic system of program specifications over the nominative data [Omelchuk 2007], sequential calculation over nominative data, and uses the syntax notation of language of specifications Z as a basis [Spivey 1988, Spivey 1998]. To build NDSL++ as NDSL language extension object let's take the proposed presentation of objects as a basis, and expand NDSL language [Omelchuk 2007] by the concept of the class, similar to syntax notation of the Object-Z language [Smith 2000].

So built NDSL+- specification consists of formal mathematical text and intuitive non-formal explanation (comments). Formal text consists of sequences of sections representing scheme-classes, diagrams, global variables, basic types of the specifications. Each section is based on primes and may determine one or more scheme-classes, diagrams, basic types, global variables and global constants. It can use the names defined in other sections.

Several types of sections exist. The basic definition of the type, location status (mandatory and single), initialization scheme (mandatory and single), determination of scheme, operations, predicates, etc.

Definition of the basic types represents one or several basic types. The names used must not have previous global declaration. The area of their action extends from determination to the end of specification. Their names become part of a global dictionary of basic types.

Determination of the scheme includes type of scheme (scheme-class, state scheme, initialization scheme, and operation scheme), name, declarative and axiomatic parts. Thus, declarative part consists of a set of declarations of variables with their types. These types are the global types, or built using type constructors (Cartesian product, set, list, nominative set, and class). Axiomatic part consists of a set of Δ_0 -predicates [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006]. Definition of the scheme-class includes name, part of derivation, declarative and predicate parts, scheme of the object initialization (constructor), destructor-scheme, scheme-methods. Part of derivation may contain one section with the object of corresponding basic class and (or) several realizations of interfaces. Declarative part may contain public, protected, private and internal sections that contain respective sets of declarations of attributes with types that are global types or constructed using constructors of the types (cartesian product, set, list, nominative set, and class). Predicate (axiomatic) part consists of a set of Δ_0 -predicates [Nikitchenko, Omelchuk, Shkilniak 2006]. Scheme of the initialization and destructor-scheme are correspondingly the constructors and destructors of the object; scheme-method and scheme-properties are common schemes of the type of operation.

List of the predicates can appear also as a separate section. In this case, it defines properties of the specification, the implementation of which should be verified. Global variables are used in such case.

To simplify the writing and perception of NDSL++ - specification it is wise to use diagrams of UML class with extension language NDSL++. Thus one can

describe relationships between classes and interfaces, declarative part of each class in section «Attributes», and predicative part in section «Operations», while corresponding sets of Δ_0 -predicates for axiomatic part can be placed in sections (Body conditions, Preconditions and Postconditions). Thus, to generate NDSL++-specifications one can use standard editors of UML-diagrams (Microsoft Visio, Rational Software Architect, Software Ideas Modeler, ...). These editors retain the diagrams as XML-documents.

Thus, the system NDSL++ provides for:

- processing of incoming XML-document, representing NDSL++-specification;
- transfer of incoming text into internal representation;
- syntax checking;
- type checking;
- validation of consistency;
- check of features.

Verification of basic objects comes down to verification of the structure wherein attributes of the objects are structure data, and internal operations of the object are functions over these data.

Table 1 shows how NDSL++ compares to a few of the specification languages.

Table 1 – NDSL++ compared with other specification languages

<i>Language</i>	<i>Approach</i>	<i>Completeness</i>	<i>Mathematical methods</i>	<i>Support for OOP</i>
Larch	Algebraic	No	first-order logic	No
StateCharts	Algebraic	No	automata theory	No
CSP	Algebraic	No	temporal logic	No
VDM	model-based	Yes	first-order logic	Yes
Z	model-based	Yes	first-order logic	No
B	model-based	Yes	first-order logic	Yes
RSL	model-based	Yes	first-order logic	Yes
UML/OCL	algebraic	No	automata theory	Yes
Object-Z	model-based	Yes	first-order logic	Yes
JML	algebraic	No	<i>first-order logic</i>	Yes
NSDL	model-based	Yes	composition-nominative logics	No
NSDL++	model-based	Yes	composition-nominative logics	Yes

Source: compiled by the author based on own research

Conclusions. Based on the composition-nominative method of refinement of the concept of program, axiomatic system of software specifications over the nominative data, sequential calculation of the composition-nominative logics and language Object-Z the axiomatic system of program specifications over nominative data (NDSL++) is proposed.

System NDSL++ allows proving certain properties of the programs. Thus it is demonstrated that the composition-nominative approach can be effectively used for building axiomatic system of program specifications (including object-oriented) over nominative data, which quite adequately meets the problems of programming.

References

- Ambler, Scott W. (2008). *The Object Primer: Agile Model Driven Development with UML 2 (3d ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Björner, D., & Henson, M. C. (2008). *Logics of Specification Languages*. EATCS Monograph in Theoretical Computer Science. Hardcover: Springer.
- Booch, G. (2004). *Object-oriented Analysis and Design with Applications*. Redwood City, Ca.: Addison Wesley Longman Publishing Co., Inc.
- Booch, G., Rumbaugh, J. & Jacobsen, I. (1999). *The Unified Modeling Language User Guide*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Guttag, J. V., & Horning, J. J. (1993). *Larch: Languages and Tools for Formal Specification*. Text and Monographs in Computer Science. New York: Springer-Verlag.
- Jones, C. B. (1990). *Systematic Software Development using VDM (2d ed.)*, London: Prentice-Hall International.
- Nikitchenko, N. (1998). *A Composition Nominative Approach to Program Semantics*. Techn. Report IT-TR. Technical University of Denmark, Lyngby.
- Nikitchenko, N., Omelchuk, L., & Shkilniak S. (2006). *Formalisms for Specification of Programs over Nominative Data*. Electronic computers and informatics (ECI 2006). Košice, Herľany, Slovakia, 134-139.
- Omelchuk, L. L. (2007). *Aksiomatychni systemy specyfikacij program nad nominatyvnymi danymi [Axiomatic Systems of Specifications of Programs over Nominative Data]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Redko, V. N. (1979). Osnovaniya kompozitsionnogo programmirovaniya [The grounds of the composite programming]. *Programmirovanie - Programming*, 3, 3-13 [in Russian].
- Rodríguez, E., Dwyer, M. B., Flanagan, C., Hatcliff, J., Leavens, G. T. & Robby (2005). *Extending JML for modular specification and verification of multi-threaded programs, ECOOP*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag. 551-576.
- Smith, G. (2000). *The Object-Z Specification Language*. Norwell: Kluwer Academic.
- Spivey J. M. (1998). *The Z Notation: A Reference Manual*. United Kingdom: Prentice Hall International.
- Spivey, J. M. (1988). *Understanding Z: A Specification Language and its Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warmer, J., & Kleppe, A. (1999). *The Object Constraint Language: Precise Modeling with UML*. Addison-Wesley.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 07.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 18.08.2015

Погребицький М.Л.

к.н.держ.упр.,
Національна академія Служби безпеки України,
професор кафедри
Київ, Україна
yanaidon@ukr.net

ДЕРЖАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена узагальненню підходів до розуміння глобалізації, аналізу її основних характеристик а також досліджені узагальненого впливу глобалізації на національну державу.

Ключові слова. Глобалізація, сутність глобалізації, держава, вплив глобалізації на державу

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 15

Mykola Pohrebytskyj

PhD of state management,
National Academy of Security Service of Ukraine,
Professor of the Department
Kyiv Ukraine
yanaidon@ukr.net

**STATE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION:
ADMINISTRATIVE ASPECT**

Abstract. Nowadays, features of the evolution of the state legal systems in the world are caused by not only national, but also many other factors that belong to national and international levels. One of the most important factors among mentioned above is globalization, which significantly affects all spheres of modern life, including the place, the role and functions of national states. That is why the article is devoted to generalization approaches to the essence of globalization, the analysis of its key features, cause it will allow to search current state and state-management mechanism trends.

The significance of the scientific analysis for Ukraine is enhanced by the fact that our country is in the process of harmonizing the legal system with international legal standards. Ukraine's integration into the world community, the European legal space, and the need for further harmonization of national legislation to European Union law are the reason of further research.

That is why there is an attempt to generalize the impact of globalization on modern national state in this article, which is the reason of different aspects: limiting state sovereignty, internationalization and modernization of the state and public administration.

The conclusions, made on the ground of this research are the following:

1. Globalization - is an objective phenomenon of ourdays, which is based on processes of formation of a fundamentally new relationship between the countries and peoples on the basis of the relationship and interdependence between them in all spheres of the international community.

2. Globalization generates two opposite but inextricably interrelated trends - universalization and regionalization.

3. The main role of the government is to choose the strategy of social development and the formation of a new paradigm of its operations that can provide: a) public participation in globalization; b) consistency, effectiveness globalization. The state on the one hand is forced to carry out unusual functions (informational security, innovative activity), and on the other its previous functions are in the process of modernization.

Keywords. Globalization, the essence of globalization, the state, the impact of globalization on the state

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 15

Вступ. Початок третього тисячоліття – це початок нового етапу розвитку цивілізації, новий етап людської історії. І цей новий етап означає і новий етап розвитку держави. Найбільш виразною ознакою епохи сьогодення є стрімке наростання процесів світової глобалізації. Ставлення до цього явища у представників різних груп населення з різних країн і регіонів планети – неоднозначне, нерідко полярно протилежне. Аналізуючи ці суперечності, доводиться стверджувати, що на даному етапі існує величезний інтерес до явища глобалізації, і в той же час ще не досягнуто глибокого розуміння його сутності, повного усвідомлення позитивних і негативних рис. Незважаючи на те, що вивчення процесів глобалізації активно проводять найвідоміші дослідні центри світу, такі як Колумбійський університет (США), Європейський інститут технологічних досліджень майбутнього (IPTS – Institute of Prospective Technological Studies, Севілія, Іспанія) та інші, стає очевидним, що відповіді на ці запитання – попереду [Згуровський 2001]. Разом з тим для країн, що стали на шлях ринкового розвитку і незалежно від їх волі чи бажання швидко втягуються в процеси глобалізації, надзвичайно важливим є розуміння нових явищ. Це потрібно для того, щоб побудувати менш помилкову і більш ефективну стратегію поведінки в процесі невідворотного входження в систему нового світового порядку. Зрозуміло, що до таких країн належить і Україна. Останнім часом в юридичній науці проблемам глобалізації присвячується значна кількість праць. Зокрема йдеться про праці Р.В. Войтович, Д. Задихала, М. Згуровського, І.І. Лукашук, В.С. Нерсисянца, Ю.А. Тихомирова та інших.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Для України розуміння вказаного процесу особливо важливим є тому, що наша держава перебуває в процесі входження до глобалізованого простору. Зокрема йдеться про подальше розширення європейських та євроатлантичних структур, яке безумовно стосується України. Крім того актуальність зазначеного дослідження підсилюють процеси реформування, які відбуваються в державі, оскільки їх ефективність залежить від розуміння функціонування держави та її ролі в умовах глобалізації. Відтак **метою** статті є аналіз сутності глобалізації та її вплив на національну державу. При цьому доцільно керуватися системно-функціональним підходом, що орієнтує на вивчення процесів адаптації держав до викликів глобалізованого світу, а також використовувати принципи єдності історичного і логічного як методологічної основи дослідження об'єктивних закономірностей еволюції держави.

Результати дослідження. Виникнення і розвиток глобалізації викликані рядом причин, самою еволюцією світової спільноти. Розвиток людської цивілізації – це рух, коли кожна історична епоха виробляла своє розуміння того чи іншого явища. Так і поняття глобалізації не є по суті чимось абсолютно новим. Джерела глобалізації слід шукати в глибокій давнині, коли

формувався перші способи взаємодії народів, поширювалося пізнання через інформацію про їх культуру, способах організації того чи іншого суспільства і держави. І тоді з'явилися перші теорії світової держави і права у вигляді перших ідей космополітизму („космополіт” – це „громадянин світу”) в Древній Греції. Такі філософські пошуки продовжували традицію, в межах якої мислителі різних часів осмислювали можливі моделі устрою суспільства, які здатні забезпечити гідне існування індивідів. Прикладами таких вчень є теорії Т. Кампанелли і його „Місто Сонця”; ідеальний устрій життя на невеликих територіях, спроектований соціалістами-утопістами.

Люди ще з моменту створення організованих форм співдружності між собою усвідомлювали, що тільки спільними зусиллями можна створити миролюбне, цивілізоване суспільство, максимально повно задовольняти свої потреби, забезпечувати всіх та кожного. У продовж всієї історії ці ідеї постійно видозмінювалися та трансформувалися. У XVIII-XIX ст.ст. (Ж. - Ж. Руссо, І. Кант та ін.) перспективи державно-правової універсалізації тісно пов'язували з досягненням вічного миру на шляхах затвердження і дотримання всіма державами загального для всіх міжнародного правопорядку, що забороняє війни. В цьому руслі Кант висунув концепцію поступового формування всесвітньої конфедерації республік (держав з правовим ладом) як шлях до загального правового ладу і вічного миру на землі [Нерсесянц 2005].

В подальшому ідея створення загальносвітової цілісності була покладена в основу теорій антропокосмічного еволюціонізму В.І. Вернадського, Е. Леруа, М.Ф. Федорова. У ХХ ст. ідеї всесвітнього порядку та миру набули практичного вираження у вигляді міжнародних організацій: Ліга націй, а після Другої світової війни – ООН. В сучасних умовах тенденції інтеграції проявляються в спробах побороти національні та державні кордони, потоках товару, кредитів, інвестицій, послуг від однієї держави, регіону в іншу, обміну технологіями. Основа сучасної глобалізації була закладена масовою міграцією і інтегрованими ринками капіталу в кінці XIX ст.

Етимологічно термін „глобалізація” походить від латинського слова *globus* – земна куля, з французького – „*global*” – загальний, тобто в буквальному розумінні означає „всеохоплююче”. Цим терміном визначається об'єктивний процес формування, функціонування і розвитку принципово нової всесвітньої системи відносин між країнами і народами на підставі взаємозв'язку та взаємозалежності, що поглиблюються у всіх сферах життєдіяльності світового співтовариства [Капто 2002].

Аналіз літератури свідчить, що на сьогоднішній день науковці виділили три концептуально відмінні підходи, які пропонують своє бачення глобалізації.

Перший, революційний (К. Омае, Р. Кохане, Т. Фрідман, М. Хорсман, А. Маршалл, та ін.) – полягає в тому, що сучасна глобалізація становить нову добу, коли народи повсюдно підпорядковуються дисципліні світового ринку. У зв'язку з вказаними характеристиками сила національних урядів зменшується, слабне і як наслідок розпадається. При цьому процесі рушійними силами виступають вільний капітал та нові технології. В основі цього процесу лежить перегляд природи людських дій. І в результаті цього процесу нація-держава втрачає свою історичну ревелантність.

Другий, поміркований – еволюційний підхід (Дж. Розенау, А. Гідденсон, К. Уолтс, П. Герст, Г. Томпсон, У. Бек, Д. Штігліц, Д. Гелд,

Е. Макгрю) – розуміють сучасні форми глобалізації як такі, що не мають аналогії в історії, при цьому сила національних урядів переглядається і реконструюється. Рушійними силами при цьому підході виступає рух до модернізації всього суспільства. Концепція вказаного підходу полягає в перегляді міжрегіональних відносин. І як резюме еволюційного підходу – державна сила і світова політика трансформуються. Суверенні держави збережуть владу над власною територією, але паралельно національному суверенітету буде розширюватися зона впливу міжнародних організацій.

Основна частина теоретиків обох напрямлень вважають, що глобалізація несе смертельний удар суверенним державам.

Третій, антиглобалізаційний – альтерглобалізм (С. Амін, Ф. Утар, К. Агттон, Н. Хомський, Е. Туссен). Його представники стверджують, що глобалізація – це переважно міф, який приховує справжню суть міжнародного господарства. При цьому глобалізація досить специфічно інтегрує світ. Одні інтеграційні зусилля ведуть до об'єднувального результату, інші виставляють непримиримі протиріччя. І як результат, сила національних урядів закріплюється і збільшується. Рушійними силами цієї глобалізації визначають державні механізми і ринкові структури.

Підсумовуючи викладене, на наш погляд, глобалізація – це об'єктивне явище сучасності, що розвивається і діє за своїми законами. Воно обумовлено особливостями і рівнем розвитку виробництва, досягненнями науки, спільністю простору існування різних націй. Фактор глобалізації сьогодні ніяк не можна не враховувати, оскільки він впливає на всі сфери життя кожного окремо взятого суспільства.

Глобалізація породжує протилежні, але тісно пов'язані між собою тенденції – гомогенізацію та диференціацію, інтеграцію та регіоналізацію, що демонструє діалектичний характер глобалізації. З одного боку, глобалізація супроводжується експортом західних духовних цінностей, західної культури споживання, західного способу життя, норм і досягнень лібералізму. З іншого боку, виникає протилежна тенденція: відторгнення західної культури й способу життя, апеляція до природних національних і релігійних цінностей, зростає зацікавленість до своєї мови, культури, історії, релігії, звичаїв і традицій [Требін 2008].

Інші дві протилежні процеси – інтеграція та фрагментація (регіоналізація). Інтеграція означає зближення політичної, економічної, правової, духовно-культурної систем декількох держав і регіонів в процесі традиційного міждержавного співробітництва [Морозова 2006]. Такого роду об'єднання (інтеграція) пропонує формування універсального міждержавного механізму, забезпеченого з боку держави загальною гарантією, що спирається на нормативні можливості і гуманістичний авторитет права. Об'єднання держав переслідує ціль спільними зусиллями вирішувати глобальні проблеми сучасності, як – то: захист світу і закріплення системи міжнародної безпеки, збереження кліматичного балансу на землі. Об'єднуючись, держави універсалізують багато задач: інтегрують зусилля і спільно визначають шляхи їх вирішення. Результатом об'єднання виступають напрацьовані міжнародною спільнотою держав норми і правила їх поведінки, створення міжнародно-правових механізмів забезпечення досягнення певних цілей.

Як визначальне явище глобалізації водночас виступає регіоналізація. Саме вона надає потужного кумулятивного ефекту формування світових полюсів економічного і технологічного розвитку, на основі яких в

подальшому відбувається інтеграція на більш високих рівнях. Головною тут є думка, що регіоналізація не виключає ідею глобалізації як інтеграції та уніфікації, а, навпаки, виступає її необхідною передумовою.

З іншого боку, глобалізація, що призводить до фрагментації держав-націй, зумовлює той факт, що домінуючі позиції в геоeкономічному просторі займають великі „транснаціональні структури”, яким держави „делегують реалізацію своїх національних інтересів у геоeкономічному просторі”, за умови, що це не впливає на національний суверенітет [Кочетов 1999].

Як бачимо, наскрізною при тлумаченні глобалізації є ідея посилення взаємозалежності людства на всіх рівнях (місцевому, регіональному, національному) й у всіх вимірах (eкономічному, політичному, культурному). Глобалізація є процесом всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Отже, найбільш суттєвим в характеристиці глобалізації є те, що в найбільш загальному плані дане явище означає формування певного загального світового простору, пронизаного єдиними принципами економічного та гуманітарного співіснування націй.

Таким чином, можна зробити висновок, що глобалізацію представляють і як процес, і як нову ідеологію, і як етап розвитку людської цивілізації, і як невідворотну стадію історичної динаміки. [Тихомиров 2004] Всі ці визначення мають право на існування. За їх допомогою можна пояснити ті чи інші процеси в залежності від задач, поставлених перед дослідником.

Здійснюючи вплив на всі області соціального життя, глобалізація диктує необхідність переосмислення ролі держави в сучасному світі, змінює її. Механізм національної держави набув ідеологічно-закінченого вигляду наприкінці XIX – початку XX ст. і несе в собі певні обмеження (принцип суверенітету, зобов'язання щодо невтручання у внутрішні справи інших держав, державний егоїзм, намагання максимально використати слабкість інших держав на свою користь) [Єфименко 2006]. Після підписання Вестфальського договору в 1948 році основною структурною одиницею побудови світу була визначена держава. Наприкінці XX ст. світ складався із сукупності незалежних держав. Сьогодні така структура зберігається, однак під впливом глобалізаційних процесів починає змінюватися. Проникають вони у внутрішньодержавну сферу через економічні, інформаційні, міжнародно-правові та інші канали. Таким чином, в умовах глобалізації принципово змінюється місце, роль та функції національних держав. Відтак відбуваються зміни характеру державної влади і корегування державних функцій. В узагальненому вигляді вплив глобалізації на сучасну національну державу проявляється в наступному.

1. Обмеження державного суверенітету. Процеси глобалізації приводять до радикальної зміни позицій національних держав. Зростає кількість недержавних суб'єктів (глобальних міждержавних та міжнародних об'єднань), яким держава передає частину своїх функцій. Обмежується влада національного уряду, держава в цілому як сукупність органів стає зовсім необов'язковою, відповідно уряди мають все менше можливостей управляти своїми корпораціями [Войнович 2004].

В результаті відбувається ослаблення національно-державного суверенітету, яке й надалі триватиме і потребуватиме створення і розширення можливостей політичної дії на наднаціональному рівні. Держава, керуючись загальнолюдськими інтересами, добровільно має погодитися на самообмеження, отримуючи відповідні переваги.

Після війни, багато держав почали добровільно обмежувати себе в, здавалося б, найбільш суверенних речах. Достатньо поглянути на ті області в яких скоротився суверенітет, щоб погодитися із викладеним: право встановлювати мито та податки й визначати їх розміри; забороняти та заохочувати ввіз і вивіз товарів (капіталів) чи якісь види діяльності; друкувати гроші; встановлювати правила утримання засуджених і використання їх праці; проголошувати ті чи інші політичні свободи або обмежувати їх; фундаментальні правила виборів (і саме їх проведення) та виборчих цензів, а також ще велика кількість інших важливих питань, які раніше визначалися тільки бажанням держави. [Гринин 2005].

Таким чином, сьогодні порівняно з минулим суверенітет вільних та самостійних країн став набагато меншим. І, що дуже важливо, багато держав відають частину суверенних функцій доволі часто дійсно добровільно, в обмін на досить реальні переваги. Однак це не означає, що національні держави як регулюючий механізм відносин відмирає, він і надалі буде функціонувати, але у зміненому вигляді.

2. Інтернаціоналізація та модернізація функцій держави. Абсолютно слушною є думка А.Б. Венгерова про те, що функції держави є такими, на які впливають не тільки зміни, що відбуваються в державі як такій, але і зміни умов існування самої держави, зміни зовнішніх умов, зовнішнього середовища, в якому діє держава, і саме вони є чинником еволюції функцій держави [Венгеров 2000]. Глобалізація як історичний процес розвивається в міждержавній, транснаціональній формі. Під впливом глобалізації відбувається зміна характеру і змісту державної діяльності, що сприяє стиранню меж між внутрішньою та зовнішньою політикою. Міжнародні політичні процеси переростають із міждержавних у позадержавні, тобто глобальні, які майже зовсім не піддаються ізольованому державному впливу. Поява загальних інтересів держав, поєднання їх на базі загальнолюдських інтересів обумовлює інтернаціоналізацію національних інтересів держав [Лукашук 2000]. Держави все більше займаються глобальними проблемами – злочинність, зміна клімату, наступи пустинь, епідемії, бідність, раціонального використання природних ресурсів.

Внутрішні функції сучасної держави не можуть розвиватися виключно на власній основі, визначатися цілями, задачами, що базуються тільки на національному інтересі, без врахування інтересів міжнародного співтовариства. Таким чином, вчені відзначають таку тенденцію в розвитку внутрішніх функцій держави, як їх інтернаціоналізація, тобто надання внутрішнім функціям значного міжнародного аспекту, їх тісної взаємодії з зовнішнім середовищем, взаємозв'язок внутрішньої і зовнішньої політики держави [Морозова 2006]. Саме тому втрачає сенс поділ функцій держави на внутрішні та зовнішні. Більш коректно і обґрунтовано з точки зору сучасних процесів виділяти внутрішній і зовнішній аспекти здійснення функцій держави, які тісно взаємопов'язані.

Відповідно все більше затверджується така сутнісна властивість державної політики, як глобалізм. Останній в даному випадку означає розгляд і вирішення певного питання у контексті загальнолюдських проблем, що потребують для свого розв'язання спільних зусиль. Адже, наскільки успіх кожної окремої нації залежить від консенсусу і прогресу світу в цілому, так і навпаки – успіх світу залежить від успіхів окремих націй. Політика, економіка, освіта, здоров'я, культура, релігія, екологія перестають бути лише внутрішніми питаннями або питаннями лише світової спільноти. Все це

вимагає модернізації держави, яка, зокрема проявляється в модернізації її функцій. В свою чергу, модернізація функцій держави полягає у зміні змісту класичних функцій держави, а також у появі нових функцій держави.

Актуальними стають такі функції держави, як функція перманентного відновлення реального суверенітету, необхідного потенціалу для реалізації своїх суверенних прав та їх захисту; забезпечення національної безпеки в єдності всіх її складових – економічного, інформаційного, соціального, політичного, вітального порядку. Суттєво змінюється зміст економічної функції держави. Наприклад, розвиток європейського ринку призвів до перегляду її ролі в економічних процесах. Функцією держави стала організація і захист ринку, що саморегулюється [Любашиц 2004]. Крім того сьогодні держава стає глобальним підприємцем: створюються державні банки, страхові компанії, оптові торгові корпорації. Держава активно приймає участь в організації зовнішньоторгових зв'язків, регулюванні валютних курсів, здійснює контроль за експортом товарів, капіталів, технологій.

Водночас, сучасна держава перестає бути місцем відліку при плануванні національної економіки. Глобалізація об'єктивно призводить до розмивання та знецінення регулюючих функцій національних держав, які вже не можуть захищати національну економіку від небажаних зовнішньоекономічних впливів. Однак, зберігається такий аспект економічної функції держави, як державне гарантування економічної діяльності при загостренні конкуренції (монополізму), охорона прав споживачів від недобросовісного виробника, визначення правових основ ринку, зокрема, забезпечення рівноправ'я всіх форм власності, правовий захист власника, стимулювання державними засобами ефективної ринкової економіки, досягнення в національному підприємстві збалансованості інтересів особистості, суспільства і держави [Морозова 2006].

Окрім цього, особливо важливим є забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, окремих її галузей та секторів, видів виробництва і зрештою конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання. Сучасний досвід різних країн свідчить, що без організаційної, регулятивної, нормотворчої діяльності держави досягти сталої конкурентоспроможності неможливо. У свою чергу досягнення високої конкурентоздатності національної економіки дозволяє вибороти більш вигідний статус країни в міжнародному розподілі праці, у міжнародному обміні результатами економічної діяльності, за рахунок чого відкриваються можливості для реалізації інших функцій держави [Задихайло 2009].

В цілому, на думку автора, держава залишається і буде залишатися головним суб'єктом, який на власному (локальному стосовно світового) рівні повинен забезпечити реалізацію і охорону прав людини, досягнення необхідного соціального консенсусу.

Проблема конкурентоздатності національної економіки тісно пов'язана з інноваційним характером виробництва, ефективним функціонуванням національної інноваційної системи. У зв'язку з цим особливого значення набуває інноваційна функція держави, яка в сучасних умовах набуває самостійного значення [Войнович 2004]. Роль держави в межах цієї функції стосується організації якісної сучасної освіти, фундаментальних наукових досліджень, активної протидії відтоку мозків та імпорту застарілих і шкідливих технологій, стимулювання діяльності суб'єктів господарювання, що запроваджують інноваційне виробництво, формуванні чіткої правової

інноваційної політики, одним з інтегрованих засобів якої є кодифікація інноваційного законодавства [Задихайло 2009].

Суттєво глобалізація вплинула на екологічну функцію держави. Погіршення екологічної ситуації в усіх країнах світу, зростання екологічних катастроф вимагає необхідності об'єднання зусиль всіх держав, встановлення між ними партнерських відносин для спільної природоохоронної діяльності, обміну інформацією в сфері екології, проведення погодженої екологічної політики та ін.

Стає значно більш глобальною ідеологічна функція держави. В умовах глобалізації суспільство, яке перебуває у стані модернізації, намагається стати більш відкритим, що забезпечується сукупністю так званих внутрішньоелітарних процесів (поглядів, цінностей, орієнтацій самого суспільства). В цьому контексті важливу роль відіграє ідеологія як принцип функціонування суспільства. Для того, щоб продовжувати розвиватися в нових умовах, суспільство повинно напрацювати високий ступінь терпимості, готовності для самокритики і компромісам, прийняття єдиних цінностей і норм співіснування. Зі своєї сторони держава в умовах глобалізації повинна забезпечити відповідну стратегію розвитку суспільства та формування нової парадигми його функціонування. В такому значенні роль держави полягає в політичній організації процесу, який би створив умови для досягнення необхідних якостей суспільства. Отже, багато в чому й від держави залежить, чи будуть готові її громадяни до сприйняття процесів глобалізації.

3. Модернізація державного управління. Основними факторами, які протистоять модернізації державного управління, є: його відставання від змін інших сфер життєдіяльності суспільства; здійснення на непідготовленій основі (недостатній рівень розвитку громадянського суспільства, його інститутів). Модернізація представляє собою інтернаціональний процес та один із варіантів суспільного розвитку в умовах глобалізації, що приводить до утвердження нової моделі взаємовідносин суспільства та держави, що в остаточному підсумку породжує нову модель системи державного управління. Однією з передумов виникнення модернізації є нерівні умови розвитку національних держав, невідповідність окремих держав найвищим стандартам такого розвитку [Войнович 2007].

Основні напрямки глобалізації в країнах колишнього соціалістичного табору проявляються в прагненні стати в один ряд з розвинутими країнами. Характерними в них є тенденції до сприяння формуванню громадянського суспільства, конституційне проголошення основних природних прав людини. Зазначене підтверджують процеси, які відбуваються нині в Україні. Водночас існує серйозна проблема невідповідності вітчизняних реалій суспільного розвитку глобальним тенденціям розвинених суспільств. Тому Україна практично не може вписатись у загальні схеми прогресу через свою нездатність скопіювати чужий досвід та неможливість поділитися власним, оскільки сьогодні вона представляє собою суспільство проміжної цивілізації [Войнович 2004]. Із пасивного об'єкта глобалізації наша держава має стати активним суб'єктом. При цьому однією з умов модернізації системи державного управління в Україні є розробка імперативів відкритого суспільства, які і визначають основні методологічні засади реалізації нового модернізаційного проекту суспільного розвитку, який забезпечить їй лідерство у глобалізаційних процесах [Войнович 2007].

Висновки. Узагальнюючи викладене можна сформувати наступні висновки:

1. Глобалізація – це об'єктивне явище сучасності, в основі якого лежать процеси формування принципово нових відносин між країнами і народами на підставі взаємозв'язку та взаємозалежності між ними у всіх сферах життєдіяльності світового співтовариства.

2. Глобалізація породжує дві протилежні, але нерозривно пов'язані між собою тенденції – універсалізацію і регіоналізацію. Саме регіоналізація надає потужного кумулятивного ефекту формування світових полюсів економічного і технологічного розвитку, на основі яких в подальшому відбувається інтеграція на більш високих рівнях, забезпечується діалог культур.

3. Існують дві протилежні позиції стосовно ролі і місця держави в глобалізованому світі. Згідно першої держава взагалі втрачає свою вагу в якості суб'єкта нових світових відносин. Згідно другої держава стає основним гравцем в системі міжнародних відносин. Водночас, варто робити акцент не на посиленні, чи ослабленні впливу національних держав, а на докорінній зміні їх завдань і функцій. Основна роль держави полягає у виборі стратегії розвитку суспільства та формування нової парадигми його функціонування, які здатні забезпечити: а) участь суспільства в глобалізації; б) послідовність, ефективність глобалізаційних процесів. Держава з одного боку вимушена брати на себе невластиві їй раніше функції (інформаційна безпека, інноваційна діяльність), а з іншого боку модернізуються попередні притаманні для неї функції.

Література

- Венгеров, А. Б. (2000). *Теория государства и права*. Москва: Юриспруденція.
- Войтович, Р. В. (2004). Місце, роль та функції національної держави в контексті сучасних глобалізаційних процесів. *Вісник Національної Академії державного управління при Президентіві України*, 2, С. 70–81.
- Войтович, Р. В. (2007). *Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз)*. Київ: НАДУ.
- Гринин, Л. Е. (2005). Глобализация и национальный суверенитет. *История и современность*, 1, С.6–31.
- Єфименко, А. (2006). Виклики глобалізації та цивілізаційний вибір України. *Юридичний журнал*, 5, С. 68–74.
- Задихайло, Д. (2009). Сучасні функції держави в контексті модернізації конституційно-правового регулювання. *Вісник Академії правових наук України*, 2 (57), С. 232–240.
- Згуровський, М. (2001). У вирі глобалізації: виклики і можливості. *Дзеркало тижня*, 45 (369), С. 3–4.
- Капто, А. С. (2002). *Энциклопедия мира*. Москва: Книга и бизнес.
- Кочетов, Э. Г. (1999). *Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства)*. Москва: БЕК.
- Лукашук, И. И. (2000). *Глобализация, государство, право, XXI век*. Москва: Спарк.
- Любашиц, В. Я. (2004) Современное государство в глобализирующемся мире: проблемы теории. *Правоведение*, 4, С. 203–220.
- Морозова, Л. А. (2006). Влияние глобализации на функции государства. *Государство и право*, 6, С. 101–107.
- Нерсисянц, В. С. (2005). Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире. *Государство и право*, 5, С. 38–47.

- Тихомиров, Ю. А. & Пиголкин, А. С. (ред.) (2004). *Глобализация и развитие законодательства*. Москва: Городец.
- Требін, М. П. (2008). Глобалізація як визначальний вектор розвитку сучасної цивілізації. [в:] Битяк, Ю. П., Яковюк, І. В. & Чапала, Г. В. (ред.) *Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації* : матеріали міжнародного наукового семінару. Харків: Право, С. 26–29.

References

- Grynyn, L. E. (2005). Globalizatsija i natsional'nyj suverenitet. *Istorija I sovremennost'*, 1, p.6–31.
- Jefymenko, A. (2006). Vyklyky globalizatsii ta tsyvilizatsijnyj vybir Ukrainy. *Jurydychnyj zhurnal*, 5, p. 68–74.
- Капто, А. С. (2002). *Entsyklopedia mira*. Moscow: Kniga i biznes.
- Kochetov E. G. (1999). *Geoekonomika (Osvojenije mirovogo ekonomicheskogo prostranstva)*. Moscow: BEK.
- Liubashyts, V. Ja. (2004) Sovremennoje gosudarstvo v globalizirujushchemsia mire: problemi teorii. *Pravovedenije*, 4, p. 203–220.
- Lukashuk, I. I. (2000). *Globalizatsia, gosudarstvo, pravo, XXI vek*. Moscow: Spark.
- Morozova, L. A. (2006). Vlijanije globalizatsyi na funktsyi gosudarstva. *Gosudarstvo i pravo*, 6, С. 101–107.
- Narsiesiants, V. S. (2005). Protsessy universalizatsyi prava i gosudarstva v globalizirujushchemsia mire. *Gosudarstvo i pravo*, 5, p. 38–47.
- Tihomirov, Ju. A. & Pigolkin, A. S. (red.) (2004). *Globalizatsyja i razvitije zakonodatielstva*. Moscow: Gorodets.
- Trebin, M. P. (2008). Globalizatsia jak vyznachal'nyj vector rozvytku suchasnoi tsyvilizatsii [v:] Bytiak, Ju. P., Jakoviuk, I. V. & Chapala, G. V. (red.) *Problemy derzhavno-pravovogo rozvytku v umovah jevropejs'koi integratsii i globalizatsii*. Kharkiv: Pravo, p. 26–29.
- Vengerov, A. B. (2000). *Teorija gosudarstva i prava*. Moscow: Jurysprudentsija.
- Vojtovych, R. V. (2004). Mistse, rol' ta funktsii natsional'noi derzhavy v konteksti suchasnyh globalizatsijnyh protsesiv. *Visnyk natsional'noi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 2, p. 70–81.
- Vojtovych, R. V. (2007). *Vplyv globalizatsii na systemu derzhavnogo upravlinnia (teoretyko-metodologichnyj analiz)*. Kyiv: NADU.
- Zadyhajlo, D. (2009). Suchasni funktsii derzhavy v konteksti modernizatsii konstytutsijno-pravovogo reguliuvannia. *Visnyk akademii pravovyh nauk Ukrainy*, 2 (57), p. 232–240.
- Zgurovskij, M. (2001). U vyri globalizatsii: vyklyky i mozhlyvosti. *Dzerkalo tyzhnia*, 45 (369), p. 3–4.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 23.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 27.08.2015

Фарафонова Н.В.

к.е.н.,

Житомирська філія Київського інституту бізнесу та технологій,

завідувач кафедри фінансів

Житомир, Україна

nataliya-zt@ukr.net

**ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНО-СПРЯМОВАНОГО СПЕЦІАЛІСТА
ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМКУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті проаналізовано основні методичні підходи до викладання навчальних дисциплін, зокрема, економічного циклу, що впливають на ефективність навчального процесу. Обґрунтовано вплив застосування різних методів навчання на рівень успішності студента та освітнього процесу в цілому, а також необхідність перебудови навчального процесу та створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу студента, як основного суб'єкта творчості в процесі підготовки висококваліфікованого спеціаліста.

Ключові слова: студент, викладач, навчальний процес, педагогічна майстерність, метод

Формул: 0; рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 30

Nataliia Farafonova

PhD (Economics),

Zhytomyr branch of the Kiev Institute of Business and Technology,

Head of the Department of Finance

Zhytomyr, Ukraine

nataliya-zt@ukr.net

**PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF
PROFESSIONAL-DIRECTED OF SPECIALIST ECONOMIC
DIRECTION IN HIGHER EDUCATION UKRAINE**

Abstract. In the article analyzed the basic methodological approaches to the teaching of subjects, including economic cycle, affecting the efficiency of the educational process. Grounded impact of different teaching methods to the level of student achievement and educational process as a whole, as well as the need to restructure the educational process and creating favorable conditions for the development of the creative potential of the student as the main subject of creativity in the preparation of highly qualified specialists.

Transformation processes in higher education in Ukraine lead to changes in the forms and methods of learning and methods of teaching in general. Along with the classical approaches of teaching, especially the economic cycle, and used innovative approaches that require creativity not only from teachers, but also by students.

Since conditions of the market economy require training of highly qualified specialists, who will be responsible for the results of their professional activities and be competitive in the labor market, it is necessary to enhance the learning

process. Thus, the important role-played pedagogical skill of the teacher as actions to advance the implementation of planned goals through appropriate educational process organization.

The methodological base any discipline is a set of methods that are implemented through the techniques and methods of joint activity of teacher and student. In recent years, more attention is paid to interactive teaching methods. It is believed that a student learns best and remembers just in the normal course of business. Interactive methods compared with traditional methods of studying academic disciplines have several advantages.

The result of the application of various teaching methods is the level of success of the educational process. In our opinion, the main factors that contribute to this are: motivation, activation and creativity (creativity). Therefore, there is a need to restructure the educational process. One of the main ways of restructuring should shift from object to subject-subject-pedagogical paradigm which main principles are collaboration, co-creation of teacher and students, to ensure fulfillment of teachers and students as partners in the creative process.

As a result of the above-described can be modeled portrait specialist economic nature - a person with the necessary knowledge, skills and abilities, economic thinking, reasonable initiative, creativity (creativity), organizational ability, active life position and capacity for self-education and self-development perception and use of Innovation.

Keywords: student, teacher, educational process, pedagogical workmanship, method

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 30

Вступ. Трансформаційні процеси в системі вищої освіти України призводять до зміни форм та методів навчання, а також методики викладання навчальних дисциплін в цілому. Поряд із класичними підходами до викладання навчальних дисциплін, зокрема, економічного циклу, використовуються і інноваційні підходи, що вимагають творчого підходу не лише з боку викладачів, а й з боку студентів. Так як умови функціонування ринкової економіки вимагають підготовки висококваліфікованого спеціаліста, який буде відповідати за результати своєї професійної діяльності і бути конкурентоспроможним на ринку праці, необхідним є підвищення ефективності навчального процесу, зокрема, на основі педагогічної співтворчості викладача і студентів.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Проблематику співтворчості викладача і студентів та розвитку творчо обдарованої особистості під час навчального процесу висвітлили в своїх наукових працях Андреев В.І., Богоявленська Д.Б., Бриль М.М., Дмитрієва С.М., Малій Н.Ю., Маслоу А.Г., Міщиха Л.П., Моляко В.О., Стернберг Р., Сухомлинський В.О. та ін. Вагомий внесок у дослідження проблеми формування педагогічної майстерності викладача зробили Дяченко М.І., Зязюн І.А., Кандибович Л.О., Макаренко А.С., Пехота О.М., Сисоєва С.О. та ін. Теоретико-методичні підходи до обґрунтування доцільності застосування різних методів навчання та їх класифікації досліджували Алексюк А.М., Бабанський Ю.К., Галузинський В.М., Голант Е.Я., Данілов М.О., Євтух М.Б., Єсіпов Б.П., Лернер І.Я., Паламарчук В.Ф., Скаткін М.М., Шаповаленко С.Г. та ін. Зокрема, проблематиці використання активних методів, що застосовуються в навчально-виховному процесі, присвятили свої праці Гриньова В.М., Золотухіна С.Т., Литвиненко Є.А., Лозова В.І., Ляудіс В.Я., Рибальський В.І.

та ін.

Незважаючи на різноплановість досліджень, єдиної цілісної системи освіти з інноваційними методами навчання, яка б виявилася спроможною забезпечити підготовку кваліфікованих спеціалістів економічного напрямку, як особистостей із високим творчим потенціалом, сьогодні ще не існує. Тому, метою статті є: аналіз теоретико-методологічних підходів до визначення основних понять, що є базовим підґрунтям для формування та активізації творчих підходів до навчально-виховного процесу як з боку викладачів, так і студентів, зокрема таких як творчість, педагогічна творчість, педагогічна майстерність; аналіз різних методів, що використовуються в процесі педагогічної діяльності та обґрунтування інноваційних підходів, що сприяють підвищенню рівня успішності студентів. Зокрема, на сучасному етапі розбудови незалежної української держави особливо актуальним постає завдання ефективного вдосконалення процесу підготовки кадрів з циклу економічних дисциплін у вищих навчальних закладах, шляхом застосування інноваційних підходів та оптимізації навчального процесу. При цьому варто акцентувати увагу на можливості і здатності до адаптації набутих у процесі навчання знань, умінь та навичок студентів з врахуванням динамічності соціально-економічного середовища.

Результати дослідження. Основним завданням сучасної освіти, зокрема, економічної є формування творчого, конкурентоспроможного спеціаліста, здатного самостійно та креативно мислити, а також з відповідальністю ставитися до прийняття різного роду рішень. Формування особистості з вищеописаними якостями має здійснюватися фахівцем, який творчо підходить до своєї педагогічної діяльності, зокрема, цікавиться і впроваджує під час навчального процесу новітні надбання педагогічної та економічної наук, продукує оригінальні ідеї, нестандартно підходить до рішення навчальних завдань проблемного характеру, а також здатний перебудовувати свою діяльність відповідно до змін і вимог суспільства. Тому будь-яка педагогічна діяльність буде продуктивною лише за умови реалізації в ній педагогічної творчості.

Педагогічна творчість була і залишається у центрі уваги багатьох педагогів та вчених. Так, Дмитрієва С.М. вважає, що педагогічна творчість – це один з видів людської діяльності, спрямований на розв'язання творчих педагогічних завдань, для якої потрібні об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивно особистісні умови (знання, вміння, творчі здібності) і результат якої характеризується новизною, оригінальністю, особистісною і соціальною значущістю, а також прогресивністю [Дмитрієва 1998].

Андреев В.І. визначає педагогічну творчість як окрему наукову галузь, яка досліджує педагогічну систему взаємообумовлених видів людської діяльності, а саме педагогічного виховання та самовиховання особистості в різних видах творчої діяльності й спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і творчих колективів, враховуючи розвиток мотивів і характерологічних якостей, які мають вирішальне значення для успішної творчої діяльності майбутнього фахівця [Андреев 1988].

Сисоєва С.О. вважає, що педагогічна творчість зумовлена всією варіативністю психолого-педагогічних зв'язків викладача і студента, їх спільною творчою діяльністю, спрямованою на розвиток творчої індивідуальності кожного її суб'єкта. Вона зазначає, що саме у процесі педагогічної творчості творчий розвиток студентів виступає як метою

діяльності викладача, так і засобом творчого розвитку особистості педагога, підвищення його власного рівня професійної компетентності і рівня педагогічної майстерності. Отже, педагогічна творчість веде до професійної і особистісної самореалізації викладача в процесі педагогічної діяльності [Сисоєва 2008].

Відомий педагог-новатор Сухомлинський В.О. писав, що робота педагога – це творчість і підкреслював, що справжній учитель-майстер не може жити без творчості, повторюючи одне й те саме все своє життя. Тільки творчий педагог спроможний розвинути творчі здібності в учнів [Сухомлинський 1977].

В умовах сьогодення особливо активно розглядається поняття творчості (креативності) у контексті професійної підготовки майбутніх спеціалістів, розвитку, саморозвитку та творчої самореалізації особистості. Дана дефініція досліджена в численних працях сучасних науковців. Зокрема, на думку Богоявленської Д.Б. творчість є ситуативно нестимульованою активністю, яка виявляється у прагненні вийти за межі заданої проблеми [Богоявленська 2002].

Як зазначає Моляко В.О., творчість, творча діяльність є одним з головних факторів формування людської сутності, це створення чогось нового, чого раніше не існувало. Він дає визначення творчої людини як такої, що виражає вищий ступінь розвитку, підготовленості до конкретних видів діяльності й до життя в цілому, до зміни стилів поведінки, до пошуку виходів із кризових ситуацій, до найбільш конструктивного раціонального прийняття рішень у складних та екстремальних умовах [Моляко, Музика 2006; Моляко 2007].

На думку Стернберга Р., творча діяльність – це перетворення зовнішнього середовища. Вчений виділяє основні ознаки, які визначають творчу поведінку, до яких належать інтелектуальні здібності, знання, стиль мовлення, психологічні особливості та мотивація. Стернберг Р. визнає несвідоме та цілеспрямований пошук в якості джерела творчої ідеї, та вважає за необхідне давати творцю право на помилку, розвиваючи у ньому схильність до ризику. На його думку, людина без права на помилку ніколи не стане творчою особистістю [Стернберг 1988].

Маслоу А.Г. вважає, що креативність є універсальною характеристикою всіх людей з високим особистим самоствердженням і має ряд специфічних особливостей. На його думку, концепція креативності стає все ближчою до концепції здорової особистості, що самоактуалізується, і одного разу може статися так, що вони зіллються в одне ціле [Маслоу 1999].

Бриль М.М. визначає креативність як системне психічне утворення, різномірний взаємозв'язок особливостей психіки, що забезпечує продуктивні перетворення в поведінці, діяльності та самоздійсненні особистості. Креативність є інтегральною стійкою характеристикою особистості, яка визначає її здатність до прийняття нового [Бриль 2013].

Малій Н.Ю. розглядає креативність винятково як феномен, специфічне явище ефективною професійною діяльністю педагога. Вона вважає креативність не стільки мисленнєвим процесом, скільки психодуховним станом людини як самотньої, неповторної індивідуальності. І наголошує, що студентський вік є сприятливим для розвитку тих, хто навчається, тому що, у цьому віці ще не спостерігається зниження креативності і триває розвиток інтелекту [Малій 2011].

Міщиха Л.П. розглядає творчий потенціал як складне інтегральне утворення, яке вміщує в собі сукупність генетично заданих анатомо-

фізіологічних особливостей індивіда, що уможливають розвиток його здібностей, зокрема і творчих. Саме готовність особистості до творчої діяльності забезпечує отримання об'єктивно чи суб'єктивно значущих нових результатів і саморозвиток [Міщиха 2015].

Отже, саме творчість є передумовою підвищення рівня навчально-виховного процесу та формування кваліфікованого спеціаліста відповідно до умов сьогодення.

Ефективність навчального процесу визначається взаємодією його головних суб'єктів – викладача і студента. При цьому, важливу роль відіграє педагогічна майстерність викладача, як діяльність щодо реалізації наперед запланованих цілей через відповідну організацію навчального процесу.

Проблема формування професійно-педагогічної майстерності педагога широко досліджується в сучасній педагогічній літературі. В педагогічній енциклопедії визначено, що педагогічна майстерність – це високе мистецтво виховання і навчання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і любить дітей [Российская педагогическая энциклопедия 1999]. Відомий педагог Макаренко А.С. вважав, що секрет педагогічної майстерності полягає в знанні особливостей педагогічного процесу, умінні його побудувати і надати йому руху [Макаренко 1987].

Пехота О.М. та Старєва А.М. стверджують, що педагогічна майстерність є основою високого рівня професійної діяльності і виявляється у раціональному, системному застосуванні сучасних досягнень педагогічної науки та досвіду інших країн. Вона відрізняється від загальної практики інноваційним підходом і забезпечує постійне поліпшення якості педагогічного процесу у вищих навчальних закладах [Пехота, Старєва 2005].

Дяченко М.І. та Кандибович Л.О. вважають, що педагогічна майстерність – це високий рівень професійної діяльності викладача, яка з одного боку виявляється в успішному творчому вирішенні найрізноманітніших педагогічних завдань, в ефективному використанні способів і досягненні цілей навчально-виховної роботи, а з іншого – це функціонуюча система знань, умінь, навичок, психічних процесів, властивостей особистості, що забезпечує виконання педагогічних завдань [Дьяченко, Кандыбович 1993].

Сисоєва С.О. вважає, що бути майстром педагогічної справи – значить мати вихідну позицію, яка є особистісно-гуманною; стати яскравою особистістю, мудрою, чуйною, доброзичливою і принциповою людиною; генератором теоретичних рекомендацій, які можна переконливо довести або спростувати [Сисоєва 2014].

Зязюн І.А. визначає педагогічну майстерність як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексійній основі [Зязюн 2000].

Отже, педагогічна майстерність пов'язана з особистістю викладача і характеризується наявністю цілого комплексу якостей, які забезпечують високий рівень організації професійної діяльності:

- знання предмета, вміння відбирати зміст навчального матеріалу;
- вміння організовувати та контролювати навчальний процес;
- вміння виявляти зв'язки теорії та практики;
- імідж викладача, зокрема, особистісні та педагогічні якості;
- вміння підтримувати зворотний зв'язок, управляти увагою студентів;
- вміння виявляти та стимулювати творчий потенціал студентів, використовуючи індивідуальний підхід;

- системність, логічність, доступність, чіткість, наочність викладання;
- об'єктивність, неупередженість, вимогливість;
- здатність до професійного вдосконалення;
- вміння адаптуватися до змін, застосовувати інновації;
- здатність до самоаналізу.

До того ж методика викладання та навчально-методичні комплекси дисциплін повинні відповідати національним освітнім та кваліфікаційним стандартам. При цьому основними принципами викладання дисциплін мають бути: зв'язок теорії з практикою, науковість, послідовність, системність, доступність, усвідомленість, наочність, активність.

Методологічною базою будь-якої навчальної дисципліни є сукупність методів, які реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності, тобто прийомів та способів спільної діяльності викладача і студента, які направлені на досягнення освітніх цілей. Методи навчання класифікують залежно від того, як за їх допомогою вирішують дидактичні завдання. Зокрема, залежно від джерел передачі та характеру сприйняття навчального матеріалу, розрізняють словесні, наочні та практичні методи навчання, а за рівнем активності учнів – пасивні й активні [Голант 1957]. За характером пізнавальної (творчої) діяльності та зростанням рівня самостійності, виділяють такі методи як пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний), репродуктивний, проблемного викладання, частково-пошуковий (евристичний), дослідницький [Лернер, Скоткін 1982]. Залежно від основної дидактичної мети і завдань, вирізняють методи набуття нових знань, формування умінь і навичок, застосування, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок [Данілов, Єсіпов 1967]. З точки зору цілісного підходу до діяльності у процесі навчання, виділяють методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивація учіння; контролю, самоконтролю, взаємоконтролю; корекції, самокорекції, взаємокорекції в навчанні [Бабанський 1987]. За логікою передачі та сприйняття навчальної інформації, методи поділяють на індуктивні та дедуктивні [Шаповаленко 1976]. За ступенем керівництва навчальною роботою, розглядають такі методи як навчальна робота під керівництвом викладача та самостійна робота студентів поза контролем учителя [Паламарчук 1987].

Як показує досвід, на практиці викладачі поєднують методи різних груп, утворюючи інтегровані (універсальні) методи навчання, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення навчальної мети. Дані методи та їх класифікації розглядалися Алексюком А.М., Галузинським В.М., Євтухом М.Б. та ін. [Алексюк 1981, Галузинський 2003, Євтух 2003].

Для підвищення ефективності організації творчого підходу до навчально-виховного процесу використовуються "активні" методи навчання, що ґрунтуються на спонуканні студента та викладача до активності, обов'язкової взаємодії в процесі навчання. Так, Литвиненко Є.А. та Рибальський В.І. виділяють сім основних методів активного навчання: ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, активне програмове навчання, ігрове проектування, стажування та проблемна лекція [Литвиненко, Рибальський 1985].

Ляудіс В.Я. виділяє три групи активних методів навчання, мета яких полягає в спрямованому формуванні різних видів пізнавальної діяльності та форм мислення, це методи програмованого навчання, методи проблемного навчання та методи інтерактивного (комунікативного) навчання. [Ляудіс 1989].

На думку Лозової В.І., Золотухіної С.Т. та Гриньової В.М. активними методами навчання у педагогіці вищої школи є диспут, дискусія, мозкова атака, аналіз конкретних ситуацій, рольові та ділові ігри [Лозова, Золотухіна, Гриньова 1989].

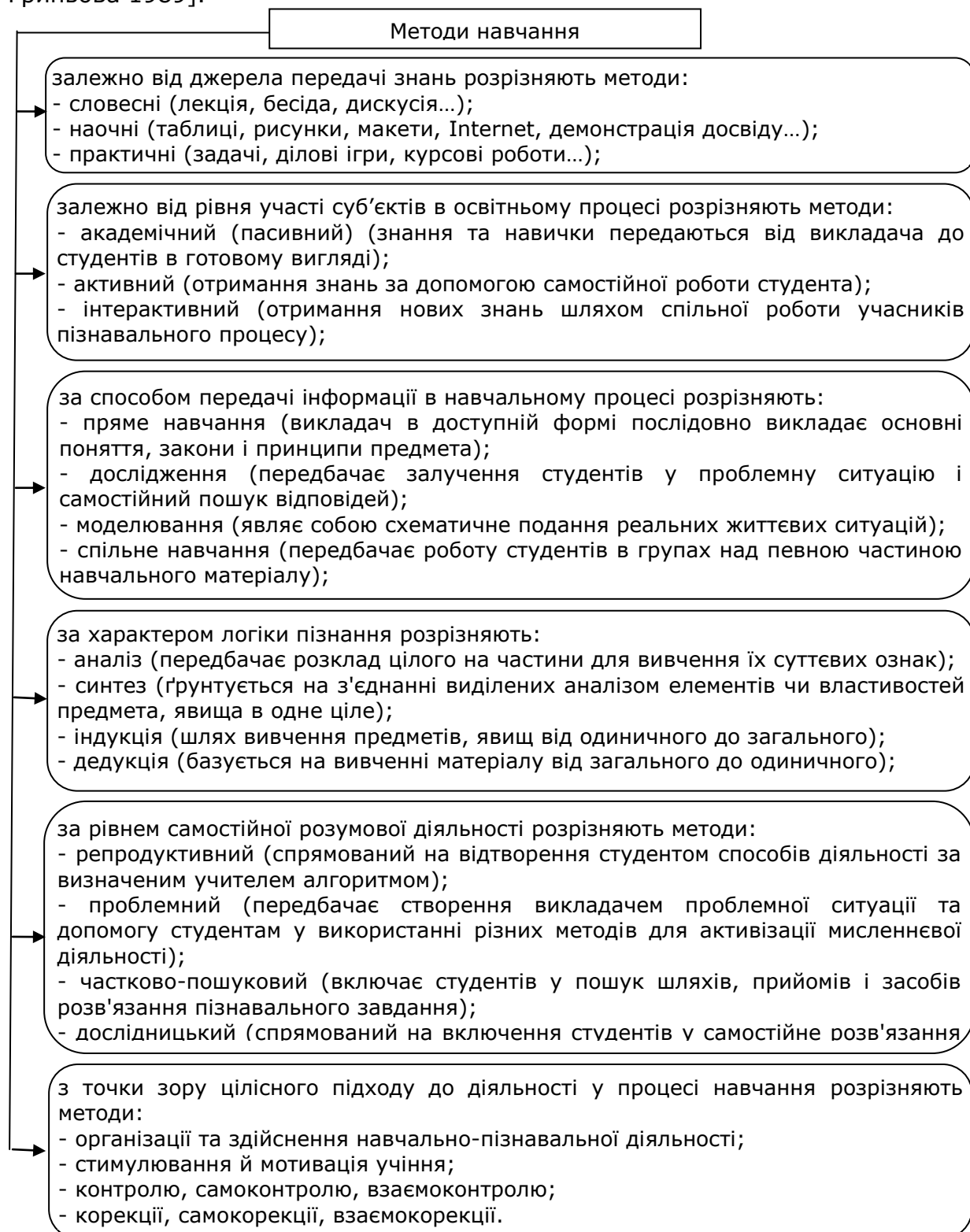

Рисунок 1 – Класифікація методів навчання

Джерело: опрацьовано автором

Узагальнену класифікацію структури найбільш відомих і

застосовуваних в освітньому процесі методів наведено на рисунку 1.

Варто зазначити, що в останні роки все більше уваги приділяється саме інтерактивним методам навчання. Вважається, що студент краще вчиться і запам'ятовує якраз у процесі своєї діяльності. Інтерактивні методи порівняно з традиційними методами вивчення навчальних дисциплін мають ряд переваг: можливість групового навчання; поєднання теорії та практики, досвіду, а також використання практичного досвіду для спільної користі; можливість самостійного розв'язання проблем; сприяння проявам творчості; можливість індивідуального підходу до кожного стилю та кожної особи зокрема; використання різних думок для збільшення потенціалу групи загалом; залучення не лише слуху, а й відчуттів, роздумів, дій; можливість контролювати рівень, процес та темп отримання знань; активізація мислинневої діяльності учасників навчального процесу; застосування інноваційних підходів до вирішення поставлених завдань чи проблем. Ми вважаємо, що завдяки застосуванню інтерактивних методів у навчальному процесі створюється нова творча освітня якість.

Висновки. Результатом застосування різних методів навчання є рівень успішності студента, тобто успішність освітнього процесу. На нашу думку, основними чинниками, що сприяють успішному освітньому процесу є: мотивація, активізація та творчість (креативність).

Одним з чинників, що сприяє успішному засвоєнню навчальної дисципліни є мотивація, тобто сукупність умов, які викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість. Студент має чітко знати навіщо йому вивчати ту чи іншу економічну дисципліну. Обсяг знань стає ознакою компетентності, а саме здатності до виконання конкретних професійних умінь. Роль економічних знань, в даному випадку, можна класифікувати за двома напрямками:

– значущість знань для особистих потреб: можливість вибору майбутньої професії та роботи, можливість конкурувати на ринку праці, забезпечення особистого добробуту і впевненість у завтрашньому дні, розуміння суспільних явищ, які відбуваються на мікро-, макро- та мегарівнях економіки, здатність до адаптації в динамічному ринковому середовищі;

– значущість знань для суспільних потреб: забезпечення добробуту нації; підвищення рівня життя громадян; стабілізація економічної ситуації в країні; вдосконалення соціальної політики держави; визнання країни в світовому економічному просторі (професійні спеціалісти впливають на розвиток соціально-економічної ситуації в країні на різних стадіях її становлення і розвитку).

Ще одним чинником успішного навчання є активізація діяльності студентів з боку викладача. Активізація – це постійний процес управління діяльністю студентів, спонукання до енергійного, цілеспрямованого навчання, подолання спаду, пасивності і стереотипності. Активізації навчального процесу сприяє сукупність різноманітних методів, прийомів і засобів, які підвищують ефективність сприйняття та засвоєння навчального матеріалу. Це такі активні методи навчання, як: дискусія; ділова гра; метод «мозкового штурму»; метод «кейсів»; ситуаційні задачі; сценарії; моделювання; проектування; дослідження; презентація; інтерактивні завдання.

Кращому засвоєнню і запам'ятовуванню навчального матеріалу сприяє його розбиття на модулі. Модуль як функціональний вузол навчального процесу містить логічно завершений блок дидактично адаптованої інформації. Навчальний модуль є відносно самостійною, цілісною частиною навчально-

виховного процесу, яка завдяки єдиному технологічному циклу поєднує змістовий і формальний, процесуальний і результативний компоненти. Як підкреслює Фурман А.В., модульно-розвиваюча система на відміну від традиційної має якісно відмінне програмно-засобове забезпечення навчально-виховного процесу [Фурман 1997].

Особливо важливим чинником успішності є творчість (креативність). Аналіз практики професійної підготовки майбутніх спеціалістів економічного напрямку свідчить про те, що студентам притаманні такі негативні якості як: недостатня підприємливість і слабка компетенція з питань економіки і управління; відсутність бажання брати активну участь у навчально-виховній роботі вузу; недостатня підготовка до участі в науково-дослідних роботах. Тоді як їх пріоритетними якостями мають бути: творчість, ініціатива, гуманізм та високий професіоналізм. Адже в сучасних умовах постає необхідність переходу від традиційного способу виробництва із споживчим ставленням до природних ресурсів до екологічно-обґрунтованих інноваційних форм господарювання. Впроваджувати їх в життя може людина, яка сама мислить нестереотипно і підходить до всього творчо: активно застосовує новітні надбання науки і техніки, впроваджує індивідуальний стиль виробництва на засадах відповідальності, підприємливості, з урахуванням кон'юнктури ринку.

Тому, психолого-педагогічна наука має визначатись насамперед у стратегії вирішення найактуальніших проблем професійної підготовки майбутніх спеціалістів економічного напрямку. До таких проблем слід віднести розробку науково обґрунтованої системи формування у студентів професійно-творчих здібностей.

Підприємництво, ринок, бізнес, менеджмент, демократія, свобода – це ті поняття, розгляд яких потребує творчості у мисленні, підходах, засобах. Творчість – процес багатогранний. Він включає в себе і соціальне, і психічне, і фізіологічне. У творчості особливого значення набувають психологічні характеристики особистості: характер, сила волі, винахідливість, інтелект, розум, інтуїція, уява тощо. Здатність особистості до творчості визначається терміном "потенціал". На основі раніше викладених положень, можна зробити висновок, що творчий потенціал – це величина, що характеризує потенційну енергію суб'єкта творчості, його силу, міць. В даному випадку суб'єктом творчості виступає студент.

Необхідність створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу вимагає перебудови навчального процесу. Одним з основних шляхів перебудови навчального процесу має бути перехід від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми, основними принципами якої є співробітництво, співтворчість викладача і студентів, забезпечення самореалізації педагогів та студентів як партнерів у творчому процесі.

Суб'єкт-об'єктній педагогічній парадигмі відповідає репродуктивна стратегія навчання, що передбачає побудову навчального процесу в монологічному режимі. Негативні явища: формалізм засвоєння наукових знань, зниження мотивації навчання, блокування творчої активності студентів, їх невміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, шаблонне догматичне мислення.

Суб'єкт-суб'єктній педагогічній парадигмі відповідає продуктивна стратегія навчання. Одним із шляхів реалізації цієї стратегії навчання у вузі є організація навчального процесу на основі педагогічної співтворчості викладача і студентів. Успішна реалізація співтворчості дає змогу виділити

такі фактори: проблемність навчального процесу на основі творчих навчально-професійних завдань; застосування групової форми навчання студентів; створення атмосфери взаємної поваги й рівності учасників навчального процесу; формування відповідної мотивації до співтворчості у партнерів зі спілкування; зміна орієнтації студента з "учнівства" на "партнерство"; застосування методу часових обмежень, який не тільки стимулює процес творчого пошуку, але й максимально точно моделює реальну напружену ситуацію, яка вимагає аналізу і дії.

Творчість, активність, співпраця – невід'ємні складові навчального процесу. Важливою умовою активізації співтворчості у навчанні є залучення студентів до управління власною навчальною діяльністю. Креативне мислення у студентів повинне підкріплюватись творчим підходом з боку викладача.

Викладачу варто використовувати свій творчий потенціал і направляти його на навчальний процес, саме тоді він сформує ідеальне підґрунтя для плідної співпраці зі студентом. Нестандартним викладенням матеріалу викладач сам спонукає аудиторію до самостійності, творчого підходу у вирішенні питань, до активності в процесі навчання.

В результаті вищеописаного можна змоделювати портрет спеціаліста економічного спрямування – це особистість, що має необхідні знання, навички і вміння, економічне мислення, розумну ініціативу, здатність до творчості (креативності), організаційну здатність, активну життєву позицію, а також здатність до самоосвіти, саморозвитку та сприйняття і застосування інновацій.

Література

- Tardif, T. & Sternberg, R. J. (1988). Conclusions: What do we know about creativity? *The nature of creativity*, 429-440. New York: Cambridge University Press.
- Алексюк, А. М. (1981). *Загальні методи навчання в школі*. К.: Рад. шк.
- Андреев, В. И. (1988). *Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества*. Казань: Изд-во Казанского университета.
- Бабанский, Ю. К. (1987). *Интенсификация процесса обучения*. М.: Знание.
- Богоявленская, Д. Б. (2002). *Психология творческих способностей*. М.: Академия.
- Бриль, М. М. (2013.). *Соціально-психологічні особливості розвитку креативності у студентської молоді в процесі її професійної підготовки у мистецькому виші*. Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.
- Галузинський, В. М. & Євтух, М. Б. (2003). *Педагогіка: теорія та історія*. Рівне.
- Голант, Е. Я. (1957). *Методы обучения в советской школе*. М.
- Давыдов, В. В. (ред.) (1999). *Российская педагогическая энциклопедия*. М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия».
- Данилов, М. А. (1967). *Процесс обучения. Основы дидактики*. М.: АПН РСФСР.
- Дмитрієва, С. М. (1998). Особливості розуміння викладачами і студентами проблеми педагогічної співтворчості. *Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*, 2, 14-17.
- Дьяченко, М. И. & Кандыбович, Л. А. (1993). *Психология высшей школы*. Минск: Университетское.
- Зязюн, І. А. (2000). Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: Проблеми, пошуки, перспективи : моногр.* К.: Віпол.
- Лернер, И. Я. (1982). Методы обучения. *Дидактика средней школы*, 181–215.

- М.: Просвещение.
- Литвиненко, Е. А. & Рибальський, В. І. (1985). *Ігрові заняття в будівельному вузі : Методи активного навчання*. К.: Вища школа. Головне видавництво.
- Лозова, В. І., Золотухіна, С. Т. & Гриньова, В. М. (1989). Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні психолого-педагогічних дисциплін. *Вища і середня педагогічна освіта*, 14, 63-68. К.
- Ляудис, В. Я. (1989). *Методика преподавания психологии*. М.: Изд-во Московского Университета.
- Макаренко, А. С. (1987). *Педагогическая поэма*. М.: Худ. литература.
- Малій, Н. Ю. (2011). *Психолого-педагогічні особливості розвитку креативної складової професійного мислення у майбутніх педагогів*. Хмельницький: Нац. Акад. Держ. прикорд. служ. Укр. ім. Б. Хмельницького.
- Маслоу, А. Г. (1999). *Дальние пределы человеческой психики*. СПб.: Евразия.
- Міщиха, Л. П. (2015). *Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості*. Київ: Нац. акад. пед. наук. Укр., інст-т. психол. ім. Г.С. Костюка.
- Моляко, В. О. & Музика, О. Л. (ред.) (2006). *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень*. Житомир: Рута.
- Моляко, В. О. (2007). Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія суспільства*, 4, 6-10.
- Паламарчук, В. Ф. (1987). *Как выбрать методы обучения*. Дидактика современной школы: пособ. для учителей. К.: Рад. шк.
- Пехота, О. М. & Старева, А. М. (2005). *Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: Монографія*. Миколаїв: Іліон.
- Сисоєва, С. О. (2008). Педагогічна творчість у науковому просторі педагогіки. *Філософія педагогічної майстерності*, 51-58. К.: Ін-т пед. освіти і освіти дорослих.
- Сисоєва, С. О. (2014). *Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури: Монографія*. К.: ТОВ Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС».
- Сухомлинський, В. О. (1977). *Допомога вчителю в удосконаленні педагогічної майстерності*, 4. К.: Радянська школа.
- Фурман, А. В. (1997). Технологія створення граф-схем навчальних курсів у модульно-розвивальній системі. *Рідна школа*, 2, 25-78. К.
- Шаповаленко, С. Г. (1976). Учебник в системе средств обучения. *Проблемы школьного учебника*, 4, 37-50. М.: Просвещение.

References

- Aleksyuk, A. M. (1981). *General methods of schooling*. Kyiv: Soviet school.
- Andreev, V. I. (1988). *Dialectics of education and self-creative personality: Basics of pedagogy creativity*. Kazan: Publishing House of Kazan University.
- Babanskii, Yu. K. (1987). *The intensification of the process of learning*. Moscow: Knowledge.
- Bogoyavlenskaya, D. B. (2002). *Psychology of creativity*. Moscow: Academy.
- Bril, M. M. (2013). *Socio-psychological characteristics of creativity in students in the process of training in the art university*. Lugansk: East Ukrainian National University Vladimir Dal'.
- Danilov, M. A. (1967). *Learning process. Basics of didactics*. Moscow: APN RSFSR.
- Davydov, V. V. (Ed.). (1999). *Russian Pedagogical Encyclopedia*. Moscow: Scientific publishing "Great Russian Encyclopedia".
- Dmitrieva, S. M. (1998). Features of understanding of teachers and students of educational problems of co-creation. *Bulletin Zhitomir State Pedagogical University of Ivan Franko*, 2, 14-17.

- Dyachenko, M. I. & Kandybovich, L. A. (1993). *Psychology of high school*. Minsk: University.
- Furman, A. V. (1997). Technology of graph-schemes of training courses in developing modular-system. *Native School*, 2, 25-78. Kyiv.
- Galuzinsky, V. N. & Evtukh, M. B. (2003). *Pedagogy: Theory and History*. Rivne.
- Golant, E. Y. (1957). *Teaching methods in the soviet school*. Moscow.
- Lerner, I. Y. (1982). Teaching methods. *Didactics High School*, 181-215. Moscow: Enlightenment.
- Liaudis, V. Y. (1989). *Methods of teaching psychology*. Moscow: Publishing house of the Moscow University.
- Litvinenko, E. A. & Rybalskiy, V. I. (1985). *Gaming lessons in the building high school. Methods of active learning*. Kyiv: High school. The main publishing.
- Lozova, V. I., Zolotukhina, S. T. & Grinyova, V. M. (1989). The problem of cognitive activity of students in the study of psycho-pedagogical disciplines. *Higher and secondary teacher education*, 14, 63-68. Kyiv.
- Makarenko, A. S. (1987). *Pedagogical Poem*. Moscow: Imaginative literature.
- Maliy, N. Yu. (2011). *Psycho-pedagogical features of development of creative component of professional thinking of future teachers*. Khmelnytsky: National Academy of State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky.
- Maslow, A. H. (1999). *The farthest limits of the human psyche*. St. Peterburg: Eurasia.
- Mischyha, L. P. (2015). *Creative potential during late adulthood*. Kyiv: National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Psychology. Gregory Kostiuk.
- Molyako, V. O. & Musica, O. L. (Ed.) (2006). *Ability, creativity, talent : theory, methodology, research*. Zhytomyr: Ruth Publisher.
- Molyako, V. O. (2007). The creative potential of the person as a psychological problem. *Psychology Society*, 4, 6-10.
- Palamarchuk, V. F. (1987). *How to choose the teaching methods. Didactics of the modern school: a handbook for teachers*. Kiev: Radyanskaya School.
- Piechota, O. M. & Staryeva, A. M. (2005). *Individually oriented education: teacher training: Monograph*. Mykolayiv: Ilion.
- Shapovalenko, S. G. (1976). The textbook in the teaching aids. *Problems of a school textbook*, 4, 37-50. Moscow: Enlightenment.
- Sisoeva S. O. (2014). *Creative development experts in terms of Magistracy: Monograph*. Kyiv: Company Publishing House "Edelweiss".
- Sisoeva, S. O. (2008). Educational creativity in space science of pedagogy. *Philosophy pedagogical skills: Collected Works*, 51-58. Kyiv: Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Teacher Education and adult education.
- Sukhomlinsky, V. O. (1977). *Help to teacher improve pedagogical skills. Selected works in five volumes, 4*. Kyiv: The Soviet school.
- Tardif, T., & Sternberg, R. J. (1988). Conclusions: What do we know about creativity? *The nature of creativity*, 429-440. New York: Cambridge University Press.
- Zyazyun, I. A. (2000). *Intellectual and creative personality development in terms of lifelong learning. Continuing professional education: Problems searches perspectives: monograph*. Kyiv: Vipol.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 31.08.2015

Михайлов І.М.

Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України,
з прав людини,
сектор з питань цивільного контролю
над Воєнною організацією і правоохоронними органами,
провідний спеціаліст
Київ, Україна
im331331@gmail.com

**ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВАЛЮТИ,
ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ, БІЛЕТІВ ДЕРЖАВНОЇ
ЛОТЕРЕЇ, МАРОК АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ ЗА
КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Анотація. Стаття присвячується визначенню, через призму економічної сутності та функцій грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку, особливостей кримінально-правового захисту від незаконних дій з підробленими предметами злочину, передбаченого ст.199 КК України та аналізу покарань, які доцільно встановлювати у санкції статті за відповідний злочин. На основі проведено дослідження, було сформовано пропозиції до чинного законодавства, що полягають у необхідності виокремлення заборони незаконних дій з підробленими білетами державної лотереї і незаконно одержаними чи підробленими марками акцизного податку в окремих складах злочину з встановлення основного покарання у вигляді штрафу.

Ключові слова: валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї, марки акцизного податку
Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 15

Ivan Mikhailov

Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights,
sector for civilian control over the military and law enforcement agencies,
lead specialist
Kyiv, Ukraine
im331331@gmail.com

**THE ECONOMIC RATIONALE FEATURES CRIMINAL
PROTECTION CURRENCY, STATE SECURITIES, TICKETS OF
STATE LOTTERY, EXCISE DUTIES' SIGNS FOR THE CRIMINAL
LAW UKRAINE**

Abstract. The article is devoted to determination of concepts, signs and types of national currency of Ukraine and foreign currency, state securities, tickets of state lottery, signs of excise duties, holographic protective elements from the account of changes to the legislation. The paper develops such matters as economic and legal nature of money and state securities, tickets of state lottery, excise duties' signs. Therefore, it's not admitted even by judges the heightened degree of social danger of illegal operations with the illegally

produced, received or counterfeit excise duties' signs, counterfeit tickets of state lottery, that's why strengthening of punishment doesn't considered as effective in counteraction to that crime. We consider that counteractive efforts should be directed at improving of protective elements and that will complicate the possibility of their producing and will be extremely economically unprofitable, but not by strengthening the punishment.

Conducted research gave us a reason to conclude the necessity of taking out the separate corpus delicti, concerning illegally received, counterfeit excise duties' signs, the separate corpus delicti concerning counterfeit tickets of state lottery.

Keywords: national and foreign currency, state securities, tickets of state lottery, excise duties' signs

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 15

Вступ. Питання підроблених грошових знаків неодноразово визнавалося темою обговорення на рівні міжнародних зібрань урядів високорозвинутих країн світу [Materials of G7 Summit 1997, Materials of G8 Summit 1998], для консолідації зусиль у протидії поширення фальшивомонетництва присвячувалися міжнародні науково-практичні конференції. Оскільки, саме гроші визначають сутність і структуру сучасної економічної системи будь-якої держави [Alisov 2006]. Вони також є загальним еквівалентом вартості і мають абсолютну ліквідність. Тому проблеми захисту та укріплення фінансової системи від кримінальних посягань, в тому числі фальшивомонетництва, відсутність єдиного підходу до поняття фінансових інструментів, необхідність уніфікації їх ознак зумовлює необхідність об'єднання міжнародних зусиль у цьому напрямку [Communiqué of G8 Summit].

Аналіз досліджень і постановка завдання. Дослідження кримінально-правових аспектів за незаконні дії з підробленими грошима, цінними паперами, білетами державних лотерей, марками акцизного податку присвячувалися праці П.П. Андрушка, Н.О. Гуторової [Gutorova 2001], О.О. Дудорова [Dudorova 2004], Ю.В. Солопанова, І.В. Сингаївської [Syngaevskaya 2010], О.О. Кашкарова, О.Б. Сахарової, С.І. Марка, Т.С. Крижанівської. Посилення кримінальної відповідальності за незаконні дії з підробленими марками акцизного податку у 2012 р. обґрунтовувались неадекватністю відповідальності масштабам завдання шкоди економічним інтересам України. І це зумовило внесення змін до ст. 199 КК України у виді доповнення диспозиції статті предметами злочину «незаконно виготовлених, одержаних та підроблених марок акцизного податку та голографічних захисних елементів» та встановлення покарання у виді позбавлення волі.

Мета статті – з'ясувати, через призму економічної сутності валюти, державних цінних паперів, білетів державних лотерей, марок акцизного податку, доцільність визначення у одній кримінально-правовій нормі заборони незаконних дій з підробленими предметами злочину та визначення покарання у виді позбавлення волі.

Результати досліджень. Незаконні дії з підробленою національною валютою України, іноземною валютою, державними цінними паперами України, білетами державної лотереї та марками акцизного податку та їх голографічними захисними елементами за кримінальним законодавством України мають однорівневий захист. Кожен з визначених предметів має свої функції і призначення, відрізняються за рядом ознак, але держава визначає

однаковий ступінь суспільної небезпечності у випадку незаконних посягань щодо вказаних предметів. Чи обґрунтований такий підхід? Для відповіді потребується врахувати економічну сутність та призначення національної валюти України, іноземної валюти, державних цінних паперів України, білетів державної лотереї та марок акцизного податку.

Гроші як міра вартості (мірила цінності), відбивають квінтесенцію економічної природи вартісного еквівалента, що виражається в здатності грошей порівнювати вартість благ, які мають споживчі властивості [Alisov 2006]. Гроші як засіб обігу виконують роль посередника в обміні товарів і різних благ. Гроші є засобом платежу і засобом нагромадження.

Функція міри вартості та засобу обігу, органічно доповнюючи одна одну, реалізують подвійну природу грошей – їхнє призначення виконувати в товарному світі роль загального вартісного еквівалента й водночас бути технічним інструментарієм обміну товарів. У свою чергу, поєднання функції нагромадження й засобу платежу визначають одну з найважливіших ознак грошей – їх абсолютну ліквідність [Galchinskiy 1998].

Гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, що приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень, за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих), що є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

В Україні монети існують обігові та розмінні, пам'ятні та інвестиційні монети. Обігові монети – монети національної валюти номіналом від 1 гривні, що виконують функцію законного платіжного засобу. Розмінні монети – монети національної валюти номіналом 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок, які виконують функції розміну банкнот і обігових монет та законного платіжного засобу [Instruktsii pro vedennya kasovyyh operatsiy 2011]. Пам'ятні та інвестиційні монети є законним платіжним засобом на території України, відмінність в тому, що для їх виготовлення використовуються дорогоцінні і недорогоцінні метали, а також застосовуються спеціальні технології карбування, художнього оформлення, і характерне те, що можуть реалізовуватися за цінами, які відрізняються від їх номінальної вартості. Ціни продажу інвестиційних монет установлюються щоденно за кожним найменуванням монет з урахуванням виду металу із заокругленням до гривні за розпорядженням Державної скарбниці України.

Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот і монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або союзу держав. Так, у зв'язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу було введено в дванадцяти країнах з 1999 р. єдиної європейської валюти – «євро», що має особливості загальноєвропейського емісійно-грошового механізму з урахуванням його інтеграційного характеру. [EMU and the euro 1997, Lasok 1994].

Використання іноземної валюти істотно обмежується державою в законодавчому порядку й у випадку реалізації на практиці в офіційному секторі економіки, як правило, спричиняє застосування складних механізмів перерахунку цін по здійснених угодах для їх вираження в прийнятій державою грошовій одиниці. Звичайно такі дії держави зумовлені, з одного боку, фіскальними інтересами, а з другого – необхідністю забезпечення

стабільності національної грошової одиниці, як неодмінної умови стійкості грошового обігу [Alisov 2006].

Отже, національна валюта України це банкноти Національного банку країни та монети, а саме: обігові та розмінні, пам'ятні та інвестиційні.

Спроба переглянути покарання у виді позбавлення волі за незаконні дії з підробленою валютою, державними цінними паперами чи білетами державної лотереї мала місце у 2011 р. Пропонувалося встановити виключно у виді штрафу покарання за злочин, передбачений ст. 199 КК України. Серед зауважень до запропонованих змін було зазначено, що цією статтею передбачено кримінальну відповідальність не тільки за незаконні дії щодо національної грошової одиниці, а й щодо іноземних валют. А зважаючи на те, що у ст. 3 Міжнародної конвенції щодо боротьби з підробкою грошових знаків 1929р. зазначено, що такі діяння мають каратися як звичайні злочини, тобто злочини такого виду носять загальнокримінальний характер. Крім того, зазначені суспільно небезпечні діяння досить жорстко караються у більшості держав Європейського Союзу. Однак, були висловлені побоювання, що може скластися ситуація, за якої Україна перетвориться на «міжнародний центр» з виготовлення підроблених грошей та цінних паперів, оскільки єдино можливим покаранням за такі діяння буде штраф з максимальним розміром 595 тисяч гривень [Zakonoprojekt 2011].

З урахуванням функцій і призначення грошей вважаємо, що визначення покарання у виді позбавлення волі обґрунтовано абсолютною ліквідністю грошей як засобу обігу, міри вартості, засобу платежу та накопичення та міжнародними зобов'язаннями.

Цінні папери відіграють роль як складової грошової маси в сучасній економіці. Державні цінні папери це фінансовий інструмент завдяки якому здійснюється: перерозподіл грошових засобів між галузями і сферами економіки; групами й верствами населення; населенням і сферами економіки; населенням і державою; фінансуванню дефіциту державного бюджету на неінфляційній основі (тобто без додаткового випуску грошей в обіг) при покриванні дефіциту; фінансуванню цільових державних програм у сфері житлобудівництва, соціального забезпечення суспільства; регулюванню економічної активності: грошової маси в обігу, вплив на ціни й інфляцію, на видатки й напрямки інвестування, економічний зріст, платіжний баланс; наданню визначених додаткових прав її власнику, не враховуючи капітал: право на участь в управлінні, у надані відповідної інформації, першочерговість у певних випадках, у ролі привілейованого права; замінюють собою реальні товари і гроші, цінні папери створюють умови для більш ефективного фінансування ринку: зберігання й обігу товарно-грошових цінностей, швидкого й економного переходу їх від одного власника до іншого [Сингаївська 2010].

У Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» визначають перелік державних цінних паперів. В Україні відрізняється кримінально-правовий захист державних і недержавних цінних паперів і за ступенем тяжкості злочину, і за видами покарання (від найбільш суворих строкових покарань – позбавлення волі до найменш суворого – штрафу за незаконні дії з недержавними цінними паперами).

До державних цінних паперів відносять: 1) державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних

позик України; 2) казначейські зобов'язання України; 3) приватизаційні папери, які мають особливий статус.

Облігації внутрішніх державних позик України – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку, облігації зовнішніх державних позик України – це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках. Облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України є різновидом внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Казначейське зобов'язання України є державним цінним папером, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Приватизаційні цінні папери – це особливий вид цінних паперів, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Приватизаційні папери використовуються громадянами України для придбання частки майна державних підприємств та інших об'єктів, державного житлового фонду, земельного фонду відповідно до законодавства України про приватизацію.

Отже, у ст. 199 КК України передбачено кримінально-правовий захист трьох видів цінних паперів: 1) державні облігації України; 2) казначейські зобов'язання України; 3) приватизаційні папери; у разі їх підроблення та вчинення незаконних дій з ними.

У ч.1 ст. 365 Господарського Кодексу України визначено державну монополію на організацію і проведення лотерей, що полягає у забороні запровадження та проведення на території України будь-яких лотерей, крім державних, які проводяться операторами лотерей, що одержали право на їх проведення, у визначеному порядку [Закон 2013]. Проведення державних лотерей є виключним видом господарської діяльності оператора державних лотерей. Оператор державних лотерей зобов'язаний забезпечити формування призового (виграшного) фонду лотереї в розмірі не менше 50 відсотків від сум доходів, отриманих від прийняття ставок. Лотерея набуває статусу державної з моменту опублікування затверджених оператором державних лотерей умов проведення такої лотереї.

Визначення покарання у виді позбавлення волі за підроблені грошові знаки та державні цінні папери зумовлено, по-перше, те що їх наявність породжує право на ресурси і мають високу ліквідність; по-друге, міжнародними зобов'язаннями, що пов'язані з Міжнародною конвенцією щодо боротьби з підробленими грошовими знаками; по-третє, емісія державних цінних паперів є складовою бюджетного процесу, тому поява підроблених екземплярів перебуває у прямому взаємозв'язку з зменшенням запланованих надходжень до державного бюджету та втратою довіри інвесторів цінних паперів.

Виникає питання стосовно суворості відповідальності за підроблені білети державної лотереї та доцільність її кримінально-правового захисту у одній кримінально-правовій нормі з такими високоліквідними предметами як гроші і цінні папери. Справа у тому, що проведення державних лотерей є виключним видом господарської діяльності. Тобто статус оператора державних лотерей набуває суб'єкт господарювання за виконання ряду умов серед яких: можуть бути юридичні особи, зареєстровані на території України, повинен мати досвід випуску та проведення державних лотерей на лотерейному ринку України не менше 10 років, наявність статутного капіталу, який не може бути меншим за розмір статутного капіталу, що встановлений Національним банком України для банків; оператор державних лотерей зобов'язаний забезпечити формування призового (виграшного) фонду лотереї в розмірі не менше 50 відсотків від сум доходів, отриманих від прийняття ставок; мати постійно діючі відокремлені підрозділи у кожному населеному пункті України з населенням понад 500 тисяч осіб, а також пункти розповсюдження державних лотерей в кожному населеному пункті з населенням понад 5 тисяч осіб, але не менше 5 тисяч пунктів розповсюдження. Враховуючи, про проведення державних лотерей – один з видів ліцензійної господарської діяльності, вважаємо наявні підстави перегляду виду покарання за відповідний злочин.

Вважаємо за доцільне продовжити кримінально-правову політику держави щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності щодо підроблених білетів державної лотереї з виокремленням у окрему кримінально-правову норму незаконних дій щодо підроблених білетів державної лотереї з визначенням покарання за цей злочин у виді штрафу.

Спорідненими за рядом спільних ознак є гроші та цінні папери, тим чим відособлюються у переліку предметів злочину білети державної лотереї. Однак, введення змін до редакції статті щодо марок акцизного податку засвідчує різноманітність відповідних предметів. Єдине, марки акцизного податку входять до документів суворого обліку, право на виготовлення яких надається лише Банкотно-монетним двором Національним Банком України.

Відмінність цінних паперів і марок акцизного податку впливає з властивостей, притаманним цим видам документів. Так, акцизні марки мають водяні знаки, надруковані на особливому папері, зберігаються та реалізуються з додержанням особливих умов, їм не властиві ті ознаки, якими характеризуються цінні папери взагалі (не породжують право на ресурси). Акцизні марки, не перебувають у вільному цивільно-правовому обігові і не надають права особі реалізовувати відповідні підакцизні товари, лише регулюють порядок реалізації алкогольних і тютюнових виробів, а саме посвідчують, що акцизний податок сплачено [Dudorov 2004]. Тому марки акцизного податку є специфічним різновидом документів, у зв'язку з чим доцільно законодавцеві виділити їх кримінально-правову заборону підроблення в окремий склад злочину у сфері господарської діяльності.

Суспільна небезпечність незаконно придбаних марок акцизного податку в першу чергу призводить до зменшення надходжень до державного бюджету. Супутньою метою запровадження маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів як найбільш споживчої підакцизної продукції було запобігання обігові на споживчому ринку неякісних та підроблених товарів, наявність в обігу яких порушує права споживачів.

З урахуванням призначення марок акцизного податку, останні незаконно виготовляються, одержуються, підроблюються або збуваються для приховування ухилення від сплати акцизного податку та їх використання свідчить про те, що особа без сплати акцизного збору здійснює оборот відповідних виробів, тобто ухиляється від оподаткування [Gutorova 2001].

Продаж марок акцизного збору є однією з форм стягнення акцизів. Акцизи збільшують ціну товарів і можуть викликати зменшення обсягів їх реалізації, особи, які займаються виробництвом або продажем підакцизних товарів, прагнуть уникнути сплати цього податку. Відповідно це призводить до реалізації алкогольних напоїв і тютюнових виробів без сплати акцизного податку на ці товари і в результаті ненадходження у бюджет належних грошових коштів. Виробники, імпортери та замовники підакцизних товарів, придбаваючи у встановленому порядку марки акцизного податку, подають органам державної податкової служби платіжні документи з відміткою банківських установ, що підтверджують внесення плати за акцизні марки. Отже, суспільна небезпека при підробленні марок акцизного податку полягає у заподіянні державі майнової шкоди, пов'язаної з ухиленням від сплати акцизного податку, сприянні поширенню підроблених товарів і документів, посяганні на права та законні інтереси споживачів [Dudorov 2004].

Акцизний податок має вагомe значення не тільки у формуванні дохідної частини бюджету, а й регулюванні соціально-економічних процесів. Справляння акцизного податку передбачає вирішення фінансових проблем держави за рахунок забезпечених верств населення та пом'якшує регресивність податків на споживання в цілому. Виконуючи регулюючу функцію, спеціальні акцизи впливають на обсяги виробництва і споживання підакцизних товарів, структуру виробництва й стимулювання зростання його ефективності, підвищення якості продукції, а також сприяють виконанню державних програм охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища [Korzachenko 2013].

Зміни до редакції ст. 199 КК України стосовно марок акцизного податку створили громіздку норму, що вже призводить до помилок при тлумаченні в окремих дослідженнях. Так, О.Ю. Вітко визначає, що статтею 199 КК України передбачено кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених державних цінних паперів [Vitko 2013], хоча за граматичним тлумаченням у вказаній нормі перелік видів «незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених» стосується лише марок акцизного податку та голографічних захисних елементів.

Отже, незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору посягає на систему оподаткування в частині встановленого законодавством порядку сплати акцизного податку на алкогольні напої і тютюнові вироби. Наведене положення ґрунтується на законодавчому визначенні марки акцизного податку та призначенні цього документа як складової частини механізму справляння відповідного непрямого податку. Марки акцизного податку, не перебуваючи у вільному цивільно-правовому обороті і не надаючи особі права на реалізацію підакцизних товарів, лише певним чином регулюють порядок реалізації алкогольних напоїв і тютюнових виробів, а саме засвідчують, що акцизний податок сплачено [Dudorov 2007].

З вищенаведеного робимо висновок, що різні предмети злочину, які відносяться до різних об'єктів злочину, розміщені законодавцем у диспозиції однієї кримінально-правової норми, по-перше, мають логічну невідповідність, порушують принципи побудови Особливої частини Кримінального кодексу України, а по-друге, не сприяє ефективній реалізації правозастосування кримінально-правової норми. Вирішення даної колізії вбачаємо в удосконаленні диспозиції ст. 199 КК України шляхом виокремлення з цієї кримінально-правової норми предметів злочину «марки акцизного податку та голографічні захисні елементи», «білетів державної лотереї», передбачивши їх кримінально-правовий захист в окремих нормах.

Висновки. На підставі вищезазначеного результатів дослідження, прийшли до таких висновків:

– враховуючи функції і призначення грошей вважаємо, що визначення покарання у виді позбавлення волі зумовлено міжнародними зобов'язаннями та абсолютою ліквідністю грошей як засобу обігу, міри вартості, засобу платежу та накопичення;

– визначення покарання у виді позбавлення волі за підроблені державні цінні папери зумовлено, по-перше, те що їх наявність породжує право на ресурси і мають високу ліквідність; по-друге, емісія державних цінних паперів є складовою бюджетного процесу, тому поява підроблених екземплярів перебуває у прямому взаємозв'язку з зменшенням запланованих надходжень до державного бюджету та втратою довіри інвесторів державних цінних паперів.

– обґрунтовано необхідність виокремлення кримінально-правового захисту марок акцизного податку в окремій кримінально-правовій нормі з визначенням основного покарання у виді штрафу та альтернативної санкції з визначенням основного покарання **у виді штрафу та громадських робіт (для кваліфікованих складів злочину);**

– вбачаємо доцільність у продовженні кримінально-правової політики держави щодо гуманізації відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності щодо незаконних дій з підробленими білетами державних лотерей з виокремленням у окрему кримінально-правову норму та встановленням у санкції статті за цей злочин покарання у виді штрафу.

Література

Communique G8 Birmingham Summit, 15-17 th May 1998

Conclusions of G7 Finance Ministers, 8 th May 1997

EMU and the euro: how enterprisers could approach the changeover. – Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities, 1997.

Lasok, D. (1994). *Law and Institutions of the European Union*. 6-th Edition. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths.

Materials of G8 Birmingham Summit, 15-17 th May 1998

Алісов, Є. О. (2006). *Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні: дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.07*. Харків.

Вітко, О. Ю. (2013). Безпосередній об'єкт злочину з виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених державних цінних паперів. *Вісник Академії Адвокатури України*, 2 (27), 57-62.

- Гальчинський, А. (1998). *Теорія грошей*. К.: Основи.
- Гуторова, Н. О. (2001). *Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія*. Харків: Вид-во нац. університету внутр. справ України.
- Дудоров, О. О. (2003). *Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія*. К.: Юридична практика.
- Дудоров, О. О. (2007). *Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: дис... доктора юрид. наук: 12.00.08*. Луганськ.
- Корзаченко, О. Ю. (2013). Акцизний податок: шляхи реформування у контексті Євроінтеграції. *Проблеми соціально-економічного розвитку підприємництва: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (14–15 листопада 2013 р.)*. Дніпропетровськ: «Герда», 211-214.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності) реєстр. № 9221 від 2011 р. [Електронний ресурс]: зауваження та пропозиції до проекту Закону України – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/f6eef8762b4600a4c22579340047cd42?OpenDocument>
- Про державні лотереї в Україні [Текст]: Закон України від 6 вересня 2012р. (2013). *Відомості Верховної Ради України*, 31.
- Сингаївська, І. В. (2010). *Фальшивомонетництво в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти: Монографія*. Луганськ: Віртуальна реальність.

References

- Alisov, E. A. (2006). *The Problems of Legal Regulations of the Money Circulation in Ukraine: dissertation for the academic degree of the Doctor of legal sciences: specialization: 12.00.07 – theory of management; administrative law and procedure; financial law; informational law*, Kharkiv.
- Commnigue G8 Birmingham Summit, 15-17 th May 1998.
- Conclusions of G7 Finance Ministers, 8 th May 1997.
- Dudorov, O. O. (2003). *Zlochyiny u sferi gospodarskoi dijalnosti: kriminalno-pravova kharakterystyka*. Kyiv: Yurydychna praktyka.
- Dudorov, O. O. (2007). *Problems of criminal law protection of Ukrainian taxation system: dissertation for the academic degree of the Doctor of legal sciences: specialization 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal Law Enforcement. – Kyiv*.
- EMU and the euro: how enterprisers could approach the changeover. – Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities, 1997.*
- Galchinsky, A. (1998). *Teoriya groshei*. Kyiv: Osnovy.
- Gutorova, N. O. (2001). *Kriminalno-pravova ohorona derzhavnyh finansiv Ukrainy*. Kharkiv: Vyd-vo nacz. universytetu vnutr. sprav Ukrayiny.
- Korzachenko, O. Yu. (2013). Aktsyznty podatok: shlyahy reformuvannya u konteksti Evrointegratsii. *Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpryemnytstva: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naykovo-praktychnoi konferentsii (14–15 lystopada 2013)*, 211-214.

- Lasok, D. (1994). *Law and Institutions of the European Union. 6-th Edition.* – London, Dublin, Edinburgh.
- Materials of G8 Birmingham Summit, 15-17 th May 1998.
- Pro derzhavni loterei v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2012 g.* (2013). Vidomosti Verkhovnoi Rady, 31.
- Pro vnesennia zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo gumanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi gospodarskoi dijalnosti) № 9221 vid 2011 g:* zauvazhennyata propozytsii do proektu Zakonu Ukrainy. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/f6eef8762b4600a4c22579340047cd42?OpenDocument>
- Syngaivska, I. V. (2010). *Falshyvomonetnytstvo v Ukrainii: kriminalno-pravovyj ta kryminologichnyj aspekty.* Lugansk: Virtualna realnist.
- Vitko, O. Yu. (2013). Besposeredniy obekt zlochynu z vygotovlennia, zberigannia, prydbannia, perevezennia, peresylannia, vezennia v Ukrainu z metoju vykorystannia pry prodazhu tovariv, zbutu abo zbut pidroblynykh derzhavnykh tsinnykh paperiv. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy*, 2(27), 57-62.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 11.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 18.08.2015

Чубко Т.П.

к.ю.н.,
Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України,
Відділ досліджень проблем злочинності у соціально-економічній сфері,
провідний науковий співробітник
Київ, Україна
vitali_a@ukr.net

Шамара О.В.

к.ю.н.,
Міжвідомчий науково-дослідний центр
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України,
радник керівника, старший дослідник
Київ, Україна
shamara79@mail.ru

**ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ, ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇЇ ПРАГНЕННЯ ДО
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

Анотація. Нині проблема подолання тероризму носить міжнародний характер. Водночас прагнення інтеграції України у світове співтовариство, європейський правовий простір, а також необхідність подальшої гармонізації законодавства нашої держави до права Європейського Союзу зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень. Власне тому, у статті досліджуються питання щодо правових основ регулювання антитерористичної діяльності в Україні.

Ключові слова: правові основи, антитерористична діяльність, тероризм, Україна
Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, библи.: 14

Tetiana Chubko

PhD (Law),
Research Institute
of the National Prosecution Academy of Ukraine,
department of the social and economic crime problems,
senior research scientist
Kyiv, Ukraine
vitali_a@ukr.net

Alexander Shamara

PhD (Law),
Interdepartmental Scientific Research Centre for
struggle against organized crime
at the National Security and
Defense Council of Ukraine,
Counsellor of the Head, Senior Researcher
Kyiv, Ukraine
shamara79@mail.ru

LEGAL BASIS REGULATION COUNTERTERRORIST ACTIVITIES IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF ITS COMMITMENT TO EUROPEAN INTEGRATION

Annotation. The legal framework regulating anti-terrorist activities in Ukraine through the prism of its commitment to European integration.

Now the problem of overcoming terrorism is international. At the same time the desire of Ukraine's integration into the international community, the European legal space, as well as the need for further harmonization of the legislation of our country to European Union law necessitate further research. That is why, the article examines the legal framework regulating issues of anti-terrorist activities in Ukraine.

Recently, Ukraine held an unprecedented event - the occupation of the Autonomous Republic of Crimea the Russian Federation, the counterterrorist operation (ATO) in its eastern regions. However, examples of terrorist acts around the world testify to qualitative transformation phenomenon. Today the arena of terrorism transformed not only certain regions of international conflicts, and almost all countries. The situation in Ukraine today, shows that the defeat terrorism on its own separate state is not possible. The problem is international in nature, requiring the development and implementation of coordinated actions of different countries and the international community as a whole aimed to adequately respond the challenges of terrorism.

Ukraine's integration into the world community, the European legal space, and the need for further harmonization of legislation of our country to European Union law necessitate further research. That is why, the authors sought to examine the legal basis regulating anti-terrorist activities from a position of regulations at different levels.

Keywords: legal framework, anti-terrorism, terrorism, Ukraine
Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14

Вступ. Останнім часом в Україні відбуваються безпрецедентні події – окупація території Автономної республіки Крим Російською Федерацією, проведення антитерористичної операції (АТО) в східних її регіонах. Водночас приклади здійснення терористичних актів у всьому світі свідчать про якісну трансформацію феномена. Сьогодні на арену тероризму перетворюються вже не тільки окремі регіони міжнародних конфліктів, а практично всі країни світу. Ситуація, що склалася нині в Україні, свідчить про те, що здолати тероризм самотужки окремій державі вже не можливо. Проблема носить міжнародний характер, що вимагає розробки та здійснення узгоджених дій різних країн та світової спільноти в цілому, направлених на адекватне реагування викликам терористів.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Питання тероризму і його аспекти (політичний, релігійний, економічний), антитерористичної діяльності у своїх роботах досліджували такі науковці, як В. Антипенко, О. Бантишев, В. Зеленецький, В. Ємельянов, В. Крутов, Б. Леонов, С. Мохончук, В. Остроухов, М. Семікіна та інші фахівці у цій сфері. Водночас інтеграція України у світове співтовариство, європейський правовий простір, а також необхідність подальшої гармонізації законодавства нашої держави до права Європейського Союзу зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень. Власне тому, **метою статті** є розгляд питань щодо правових

основ регулювання антитерористичної діяльності.

Результати дослідження. Проблема визначення «правових основ» у конкретній сфері правовідносин не нова. Проте єдиного його визначення як у теорії, так і в практиці дотепер немає. У чинному законодавстві також відсутнє загальне визначення «правові основи» і це певною мірою ускладнює його розуміння. Насамперед нас цікавитиме визначення, зміст цього поняття та його структура.

В енциклопедичних довідниках під «основою» розуміється поняття, що використовується у праві в його вихідному семантичному значенні, як база, базис, фундамент чого-небудь [Авакьян 2001, с. 405]. Тобто «правові основи» – це закріплені у правових нормах фундамент, база для здійснення певної діяльності [Попов 2009, с. 311], у даному випадку – база із регулювання антитерористичної діяльності в Україні.

Вивчення та аналіз наукової літератури з цього питання дає можливість припустити, що правову основу як взагалі, так із конкретного напрямку діяльності складають нормативно-правові акти різних рівнів і передусім їх систему. У філософській енциклопедичній літературі під системою пропонується розуміти сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Отже, «правові основи» у зазначеній сфері правовідносин передбачають наявність цілої низки як національних, так і міжнародних правових актів, що становлять певну систему, в якій нормативно-правові акти є взаємообумовленими та взаємопов'язаними. Структура правових основ залежить від видів нормативно-правових актів та порядку розміщення в конкретній системі, який повинен враховувати їх юридичну силу та значимість у регулюванні правовідносин.

Також велику роль при формуванні правових основ, що регулюють антитерористичну діяльність відіграє той факт, що Україна бажає стати асоційованим членом Європейського Союзу (ЄС). Європейська інтеграція полягає у створенні об'єднання на зразок держави з її кордонами, спільною валютою, органами влади, а також юридичними законами, що мають бути спільними для цього об'єднання [Ониськів 2002, с. 10-14]. Загалом Європейський Союз по праву вважають «експериментальним» об'єднанням держав, оскільки в ньому склався новий вид взаємин між державами – відкриті кордони, відносно погоджена соціальна політика, тісна економічна інтеграція, та сформувався новий тип права, який характеризується такими складовими. По-перше – це норми власне міжнародного права, що стосуються європейських держав. По-друге – норми, створені органами європейських союзів держав, які є базою для вирішення конкретних справ. Їх виконання є обов'язковим для держав, що входять в такі союзи. Як приклад можна навести прецеденти Європейського суду з прав людини, що є обов'язковими для всіх країн – членів Ради Європи. По-третє – норми внутрішньодержавного законодавства, які прийняті на базі оформлених відповідною державою міжнародних договорів з другими європейськими країнами і є формою імплементації міжнародно-правових норм.

Характерним прикладом формування норм європейського права є діяльність органів Європейського Союзу. Його акти – це частина правової системи держав, які входять в цю міжнародну організацію. Вони єдині для всіх держав – членів ЄС і обов'язкові у відносинах між суб'єктами на територіях таких держав [Тихомиров&Пиголкин 2004, с. 42]. У межах Європейського Союзу напрацьовано важливі інститути спільного прийняття рішень із найбільш важливих питань, зокрема, шляхом їх ратифікації в

національних парламентах. Тож на підставі викладеного умовно можна виділити три рівні: міжнародний універсальний, міжнародний регіональний, національний (внутрішньодержавний). На міжнародно-правовому універсальному рівні формуються принципи права, тобто основні нормативні засади правового регулювання. На регіональному рівні формується механізм взаємодії національних правових систем Європи з регіональними спільнотами та інтеграції в них, який передбачає їхнє зближення, вироблення загальноправових стандартів, врегулювання досить широкого кола відносин. Крім того, на вказаному рівні країни ЄС передають частину своїх суверенних повноважень створеним наднаціональним органам [Хуторян, Баранюк, & Дріжчана 2008, с. 30]. Враховуючи викладене, необхідно акцентувати увагу на тому, що інколи на вказаному рівні не виключається можливість неузгодженості правових норм і навіть правового конфлікту, що пов'язано з суперечливим регулюванням одних і тих самих відносин у межах різних регіональних союзів [Рахманова 2009, с. 23-28]. Національний рівень повинен передбачати механізм правової адаптації внутрішньодержавної системи, який включав би гармонізацію законодавства, приведення його у відповідність до європейського права, подолання юридичних колізій [Луць 2003, с. 110-111].

Вказані рівні властиві будь-якому праву. Наприклад, якщо розглядати регулювання антитерористичної діяльності, то Україна в межах своїх кордонів регулює ці суспільні відносини за допомогою національного законодавства. При цьому на національному рівні при взаємодії з іншими державами Україна абсолютно самостійно, згідно із законодавчою компетенцією, яка заснована на її Конституції, визначає зміст норми або системи норм правового регулювання, а також їхнє місце в своїй правовій системі. До того ж Україна для більш ефективної співпраці з іншими державами бере участь у різноманітних об'єднаннях та організаціях (Рада Європи, ОБСЄ та ін.) Діяльність України в ОБСЄ забезпечує рівноправну участь нашої держави в обговоренні і вирішенні актуальних проблем міжнародної безпеки і співпраці в регіоні Організації. Разом з тим, згідно з рішенням XIII-ої щорічної сесії Конференції держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КХЗ), що проходила 2-5 грудня 2008 року в м. Гаага (Нідерланди), Україну втретє було обрано членом Виконавчої ради Організації по забороні хімічної зброї (ОЗХЗ). До складу цього директивного органу ОЗХЗ входить 41 країна з 188 держав-членів Організації, які обираються Конференцією держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КХЗ) терміном на два роки. Під час сесій Виконради розглянуто широкий спектр питань, пов'язаних з аналізом виконання Конвенції її державами-учасницями, в першу чергу, у контексті ліквідації задекларованої низкою країн хімічної зброї та колишніх об'єктів з її виробництва; оцінкою впливу науково-технічного розвитку на дію Конвенції та стан її імплементації на національних рівнях; перспективами подальшої універсалізації цього багатостороннього договору та розвитком міжнародного співробітництва у рамках ОЗХЗ, у тому числі з метою протидії проявам «хімічного» тероризму [Участь України у міжнародних організаціях]. І в цьому випадку можна спостерігати діяльність України вже на регіональному рівні. Низка нормативних документів і правових принципів, сформульованих та затверджених у рамках ООН, впливають на правопорядок України, що становить рівень міжнародного універсального правового поля. Зокрема, виходячи з нагальної необхідності розробки світовою спільнотою ефективних заходів боротьби з тероризмом, Україна приєдналася до глобальної

антитерористичної коаліції, підтвердила свою готовність докласти максимальних зусиль до спільної боротьби з міжнародним тероризмом, насамперед у рамках ООН. Крім того, Україна є учасницею більшості універсальних міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Генеральний секретар ООН [Участь України у міжнародних організаціях].

Таким чином на підставі викладеного, можна дійти висновку, що розглядати правові основи регулювання антитерористичної діяльності в Україні доцільно з позиції зазначених рівнів. Тож на міжнародному універсальному рівні з цього питання варто розглядати міжнародні акти прийняті в рамках ООН. З огляду на зазначене слід акцентувати увагу на ст. 9 Конституції України в якій закріплено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Порядок укладення та виконання міжнародних договорів визначається Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [Про міжнародні договори України]. Отже, правовою основою регулювання антитерористичної діяльності на міжнародному універсальному рівні є зокрема, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 року, яка ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 27 грудня 1971 року, із застереженнями, для України набрала чинності 23 березня 1973 року; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 року, яка ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 16 січня 1973 року, із застереженнями, Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 року, до якої Україна приєдналася на підставі Закону України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом» від 29 листопада 2001 року із застереженням, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року, яка ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 12 вересня 2002 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 17 грудня 1996 року, яка ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» від 15 березня 2006 року. Відповідно на міжнародному регіональному рівні такими актами є Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, яка ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом» від 17 січня 2002 року, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, яка ратифікована із заявами та застереженнями, на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму» від 31 липня 2006 року, Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, яка підписана 16 травня 2005 року, ратифікована Україною 17 листопада 2010 року і набрала чинності для України 1 червня 2011 року, Модельний закон про боротьбу з тероризмом (прийнятий на дванадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, постанова № 12-7 від 08.12.1998 р.) тощо. Власне зазначені міжнародні акти є основою для протидії терористичної діяльності у світі загалом і водночас в Україні зокрема. Наведені приклади свідчать, що у зв'язку з багатоплановістю і багатоаспектністю характеру терористичних актів, як правило кожен міжнародний акт на цих рівнях

урегульовує певні аспекти. Так, зокрема в Європейській конвенції по боротьбі з тероризмом 1977 року фактично наведений перелік злочинів, які по суті визнаються терористичними.

Україна, як вже зазначалося, в межах своїх кордонів регулює суспільні відносини у тому числі щодо заходів боротьби з тероризмом за допомогою національного законодавства. Здебільшого термін «законодавство» визначається як сукупність: законів, що діють у якій-небудь державі; правових норм, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах [Бусел 2003]. Відтак правову основу боротьби з тероризмом на національному рівні становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, інші закони України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Особливе місце в системі законодавства належить Конституції, яка встановлює фундамент існування та функціонування суспільства, визначає організацію влади, закріплює основні права та свободи людини і громадянина, має найвищу юридичну силу й безпосередньо регулює суспільні відносини в різних сферах життя. У ст. 17 Конституції визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Співставлення цього положення з ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV дає підстави визнати суверенітет, територіальної цілісності України, її економічну та інформаційну безпеки об'єктами національної безпеки. Крім того, у ст. 7 цього закону визначено основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, стабільності в суспільстві, а саме: у зовнішньополітичній сфері – злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; у сфері цивільного захисту – небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; в інформаційній сфері – комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм. Для недопущення визначених терористичних загроз функціонують суб'єкти антитерористичної діяльності, яких об'єднує загальна мета – попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, терористичних та інших протиправних посягань. Їх діяльність регулюється Законами України: «Про контррозвідальну діяльність» від 26 грудня 2002 року № 374-IV, «Про розвідальні органи України» від 22 березня 2001 року № 2331-III (із змінами і доповненнями), «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-XII (із змінами і доповненнями), «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII (із змінами і доповненнями) та інші.

Правові та організаційні основи боротьби з тероризмом, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом визначає Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV (із змінами і доповненнями). Протидія фінансовим аспектам терористичної діяльності в Україні

врегульована Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28 листопада 2002 року, підзаконними та відомчими нормативними актами України, які у встановленому порядку зареєстровані в Міністерстві юстиції України.

Кримінальним законодавством України встановлено відповідальність за діяння віднесені Законом України «Про боротьбу з тероризмом» до терористичної діяльності, зокрема: ст. 258 (терористичний акт); ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації); ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту); ст. 258-5 (фінансування тероризму).

З метою забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом шляхом розроблення і впровадження комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що можуть призвести до проявів тероризму, захист людини і громадянина, суспільства і держави від тероризму, зосередження основних зусиль на протидії терористичній діяльності, мінімізації її наслідків, а також налагодження дієвої взаємодії між уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськістю та розширення міжнародного співробітництва у цій сфері розроблено та затверджено указом Президента України №230/2013 від 25 квітня 2013 року Концепцію боротьби з тероризмом.

Відповідно Концепції реалізовувати заходи з її виконання передбачається протягом 2013-2020 років за такими напрямками:

- визначення та аналіз причин і умов, що сприяють поширенню тероризму;
- удосконалення правових та організаційних основ боротьби з тероризмом;
- удосконалення існуючих, розроблення та імплементація нових методів боротьби з тероризмом;
- оптимізація шляхів та способів захисту прав і свобод людини і громадянина, захисту суспільства та держави від терористичних посягань;
- інформаційне, наукове, кадрове та матеріально-технічне забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом;
- підвищення рівня інформованості суспільства про небезпеку та масштаби тероризму;
- формування громадської думки з метою сприяння ефективній реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом [Про Концепцію боротьби з тероризмом].

Для ефективного виконання зазначеного затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 547-р план заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом.

Крім того, згідно з Указом Президента України 11 грудня 1998 року створено Антитерористичний центр при Службі Безпеки України, який діє відповідно до Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України, що затверджене указом Президента України від 14 квітня 1999 року N 379/99. Відтак Антитерористичний центр є постійно діючим органом при Службі безпеки України, який здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з

тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні (п. 1 Положення) [Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України].

Водночас варто зауважити, що досить велика кількість нормативно-правових актів щодо боротьби з тероризмом мають гриф «обмеження доступу» та носять зміст конфедерального характеру.

Висновки. Проведене авторами дослідження дозволяє констатувати, що сьогодні й досі існує багато питань щодо уніфікації антитерористичного законодавства Європейського Союзу та України, а інтеграційні процеси України у європейський співтовариство, європейський правовий простір, зокрема, лише спонукає подальшої гармонізації законодавства нашої держави до Європейського Союзу, у зазначеній сфері, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень. Разом з тим, авторами зауважується, що потрібен зважений підхід в рамках процесу імплементації антитерористичного законодавства Європейського Союзу в правове поле України, як казав класик української літератури Т.Г.Шевченко «... Учитесь, читайте, і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь ...». Оскільки, аналіз кримінального законодавства країн, які є членами Європейського Союзу свідчить про різні підходи стосовно імплементації Європейських конвенцій спрямованих на протидію терористичній діяльності в своє національне законодавство [Шамара 2013, Шамара 2014].

Література

- Авакьян, С. А. (2001). *Конституционное право. Энциклопедический словарь* [отв. ред. д.ю.н. профессор С.А. Авакьян]. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М), 2001. – 688 с.
- Бусел, В.Т. (2003). Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». – 1440 с.
- Луць, Л.А. (2003). *Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : [моногр.]* / Л.А. Луць. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 304 с.
- Ониськів, М. (2002). Глобалізація і правотворення. *Право України, № 9*. – С. 10–14.
- Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України, затверджене указом Президента України від 14 квітня 1999 року N 379/99* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/99>.
- Попов, Г. В. (2009). Правові основи прокурорського нагляду за додержанням законів щодо захисту прав і свобод дітей. *Часопис Київського університету права, № 4*. – С. 311–316.
- Про Концепцію боротьби з тероризмом: указ Президента України від 25 квітня 2013 року № 230/2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013/paran>.
- Про міжнародні договори України: закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV (із змін. і допов.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

- Рахманова, Е.Н. (2009). Гармонизация и унификация уголовного законодательства в глобализующемся мире. *Российская юстиция*, № 4. – С. 23–28.
- Тихомиров, Ю. А. & Пиголкин, А. С. (2004). *Глобализация и развитие законодательства: [очерки] / [отв. ред. Ю.А. Тихомиров, А.С. Пиголкин]*. – М.: Городец. – 463 с.
- Участь України у міжнародних організаціях* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>.
- Хуторян, Н. М., Баранюк, Ю. В., & Дріжчана, С. В. (2008). *Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу: [моногр.] / [Н.М. Хуторян, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана та ін.]*; відп. ред. Н.М. Хуторян. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». – 304 с.
- Шамара, О. В. (2013). *Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : моногр. / О.В.Шамара*. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України. – 472 с.
- Шамара, О. В. (2014). *Відповідальність за здійснення терористичної діяльності за кримінальним законодавством України: монографія / О.В. Шамара*. – К.: Видавничий дім «Артек». – 280 с.

References

- Avakyan, S. A. (2001). *Konstitutsionnoe pravo. Entsiklopedicheskij slovar'* [otv. red. d.yu.n. professor S.A. Avakyan]. – Moskva: Izd-vo NORMA (Izdatelskaja gruppa NORMA-INFRA. M).
- Busel, V. T. (2003). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrainskoj movy / uklad. i gol. red. V.T. Busel*. – Kyiv: Irpin: VTF «Perun».
- Hutorian, N. M., Baraniuk, Yu. V. & Drizhchana, S. V. (2008). *Garmonizatsia trudovogo zakonodavstva Ukrainy iz zakonodavstvom Evropejskogo Sojuzu: [monogr.] / [N.M. Hutoryan, Yu.V. Baranyuk, S.V. Drizhchana ta in.]*; vIdp. red. N.M. Hutoryan. – Kyiv: TOV «Vidavnitstvo «Yuridichna dumka».
- Luts, L. A. (2003). *Evropejski mizhderzhavni pravovi systemy ta problemy integratsii z nymy pravovoi systemy Ukrainy (teoretychni aspekty) : [monogr.]*. – Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskogo NAN Ukrainy.
- Oniskiv, M. (2002). Globalizatsia i pravotvorennia. *Pravo Ukrainy*, # 9, 10–14. *Polozhennia pro Antyterorystychnyj tsentr ta jogo koordinatsijni grupy pry regionalnykh organakh Sluzhby bezpeky Ukrainy, zatverdzhene ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 kvitnya 1999 roku N 379/99*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/99>.
- Popov, G. V. (2009). Pravovi osnovy prokurorskogo nagliadu za doderzhanniam zakoniv schodo zahystu prav i svobod ditej. *Chasopis Kyivskogo universitetu prava*, # 4, 311–316.
- Pro Kontseptsiju borot'by z teroryzмом: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 kvitnia 2013 roku # 230/2013* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013/paran>.
- Pro mizhnarodni dogovory Ukrainy: zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2004 roku # 1906-IV (iz zmin. i dopov.)*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
- Rakhmanova, E.N. (2009). Garmonizatsija i unifikatsija ugolovnoho

- zakonodatelstva v globalizujuschemsia mire. *Rossiyskaja justitsiya*, # 4, 23–28.
- Shamara, O. V. (2013). *Zlochyny proty myru, bezpeky liudstva ta mizhnarodnogo pravoporiadku: monogr.* – Kyiv, Nauk.-vyd. centr NA SB Ukrainy.
- Shamara, O. V. (2014). *Vidpovidalnist' za zdijsnennia terorystychnoi dijalnosti za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy: monografija.* – Kyiv, Vydavnychyj dim «Artek».
- Tihomirov, Yu. A. & Pigolkin, A. S. (2004). *Globalizatsija i razvitie zakonodatelstva: [oherki] / [otv. red. Yu.A. Tihomirov, A.S. Pigolkin].* – Moskva: Gorodets.
- Uchast' Ukrainy u mizhnarodnykh organizatsijakh.* Retrieved from <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 14.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 18.08.2015

Люлько С.П.

Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України,
Відділ досліджень проблем злочинності
у сфері службової діяльності та корупції,
провідний науковий співробітник
Київ, Україна
acamps@ukr.net

**МОТИВАЦІЯ ВЧИНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ
ПРОКУРОРАМИ В УКРАЇНІ**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню чинників, які впливають на мотивацію вчинення службових злочинів прокурорами в Україні в сьогоденних умовах. Автором розглянуто службову злочинність прокурорів як явище, якому притаманні індивідуальні характерні риси як з огляду на підвищену суспільну небезпеку цієї категорії злочинів, так і на специфіку суб'єктів їх вчинення. Звернуто увагу на латентність цього явища та спрогнозовано ймовірність збільшення кількості (в т.ч. виявлених) злочинів цієї категорії з огляду на запровадженні заходи із реформування системи органів прокуратури України. З числа загально-притаманних мотивів вчинення злочинів було виокремлено мотиви, характерні для службової злочинності прокурорів, кримінологічний аспект якої на даний час не знайшов свого ґрунтовного відображення в роботах науковців та практиків України. Зроблені в ході дослідження напрацювання, можуть бути використані при розробці заходів із профілактики службових злочинів в органах прокуратури України.

Ключові слова: службові злочини, детермінанти злочинів, правопорушення прокурорів, мотивація злочинної поведінки, профілактика
Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 5

Sergey Lulko

Scientific and Research Institute
of National Academy of Prosecution of Ukraine,
Office of research in crime problems
of performance management and corruption,
Chief Science
Kyiv, Ukraine
acamps@ukr.net

**MOTIVATION FOR COMMITTING OFFICIAL CRIMES BY
PROSECUTORS IN UKRAINE**

Abstract. The article investigates factors effecting on motivation for committing crimes by prosecutors in Ukraine under present conditions. The author considers office crimes by prosecutors as the phenomenon charactrized by individual features taking into account both increased social danger of such category of crimes and specific nature of the objects in action. It was emphsized on this phenomenon latency and proposed a forecast for probability of criminal actions number growth (including identified actions) considering the

implementation of the actions on reforming of prosecutor's office of Ukraine. The motives typical for prosecutors' office crimes which criminological aspects have not found its well-grounded description in Ukrainian researchers' and experts' works were separated from general specific motives for committing crimes. The experience obtained in the course of investigation can be used for working out the actions on office crimes prevention in prosecutor's office of Ukraine.

Keywords: official crimes, crime determinants, breach of law by prosecutors, motivation for criminal behavior, prevention

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 5

Вступ. Проблема неухильного виконання законів прокурорами України при виконанні своїх службових обов'язків набуває нині великого значення.

Неправомірна поведінка прокурорів не тільки викликає негативний суспільний резонанс, але й підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, реалізації принципу рівності всіх перед законом, заінтересованості населення у підтриманні правопорядку, мотивації поваги до закону. Правопорушення прокурорів торкаються інтересів багатьох громадян, тому що вони сприяють формуванню моральних деформацій, які мають істотний криміногенний потенціал.

На жаль, це явище характеризується високим рівнем латентності. Факти зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, службове підроблення, службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, незаконне збагачення, зловживання впливом у сфері службової діяльності прокурорів негативно впливають на імідж усієї системи органів прокуратури України, сприяють зростанню недовіри громадян України до здатності органів прокуратури забезпечити належне виконання конституційних функцій.

Крім того, не можна не враховувати того, що службова злочинність в органах прокуратури України через її гостроту й політичну спрямованість часто стає темою різних спекуляцій, у тому числі із залученням засобів масової інформації. Тому вивчення питання мотивації злочинів, що вчиняються прокурорами у сфері службової діяльності, має надати інформацію, яка формувала б об'єктивну картину про їх поширеність і форми прояву, а отже – сприяла підвищенню авторитету прокуратури в очах громадськості.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Вагомий внесок у дослідження кримінально-правової характеристики злочинів цієї категорії зробили такі українські та зарубіжні науковці, як П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, В.М. Бурдін, Б.В. Волженкін, Д.М. Горбачов, О.О. Дудоров, З.А. Загиней, О.О. Кваша, В.М. Киричко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, В.О. Навроцький, А.С. Нерсесян, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, О.Я. Светлов, Є.Д. Скулиш, Т.І. Слуцька, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев, Ю. І. Шиндель, А.В. Шнітенков, О.М. Юрченко, П.С. Яні, Н.М. Ярмаш, О.Д. Ярошенко та інші.

Слід зазначити, що проблема злочинності прокурорів у сфері службової діяльності раніше спеціально не досліджувалася. Аналіз наукових праць М.І. Ануфрієва, О.Ф. Бантишева, О.М. Бандурки, І.А. Гельфанда, А.А. Герцензона, О.Ф. Гіди, І.П. Голосніченка, Е.О. Дідоренка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Б.В. Здравомислова, А.Ф. Зелінського, В.Ф. Кириченка, Я.Ю. Кондратьєва, П.П. Михайленка, Г.О. Омельченка, О.Я. Светлова,

М.І. Хавронюка, О.Н. Ярмиша та інших провідних вчених говорить про те, що вивчалися лише окремі аспекти правопорушень у правоохоронних органах.

Мета статті – на підставі проведеного дослідження з'ясувати чинники, які впливають на мотивацію вчинення службових злочинів прокурорами в сьогоднішніх умовах.

Результати досліджень. З'ясування мотивації вчинення службових злочинів прокурорами має важливе значення при опрацюванні теоретичних питань дослідження детермінантів цієї категорії злочинів, адже розкрити їх неможливо, якщо не торкатися мотивів, які обумовили їх кримінальну поведінку [Лунеев 1991].

Визначення в Кримінальному Кодексі України корупції не як конкретного злочину, а окреслення кола злочинів, що можуть носити характер корупційних правопорушень вдалося завдяки внесенню змін до ст. 45 та Розділу 17 Кримінального кодексу України. Не заглиблюючись у питання повноти цього кола злочинів та нюансів їх віднесення чи невіднесення до кримінально-караних корупційних правопорушень зазначимо, що прокурори можуть нести відповідальність за вчинення наступних злочинів у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, службове підроблення, службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, незаконне збагачення, зловживання впливом. Серед них 57% носять саме характер корупційних і можуть буди визначені як службово-корупційні склади злочинів, які притаманні прокурорам. Однак, це є лише одним із аспектів службових злочинів, вчинюваних прокурорами і не всі вони безумовно вчинюються з корисливих мотивів і обов'язково у якості «агентів» організованих злочинних угруповань чи олігархічних кланів. Дослідження сучасної кримінологічної науки свідчить, що криміногенні фактори службових злочинів досить численні і різноманітні і визначаються істотними змінами у соціально-економічному житті суспільства [Долговая 2000] і за сутністю характеристикою поділяються на п'ять основних груп: політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та правові фактори [Голіна, Головкін, 2014]. Слід зазначити, що в сучасних умовах вищенаведені фактори за своїм змістом беззаперечно впливають на рівень службово-корупційної злочинності прокурорів в Україні. Тобто за своїм змістом, з погляду кримінології, на даний час існують найбільш сприятливі передумови вчинення розглядуваної категорії злочинів. І це без урахування того, що держава фактично перебуває у стані війни. Однак, беззаперечна наявність цих чинників в умовах сьогодення не дає підстави стверджувати щодо вагомої мотивації кожного без винятку прокурора до вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності і потребує додаткового аналізу, оскільки мотивація – це процес внутрішньої (суб'єктивної) детермінації дій [Александров, Гель, Семаков 2002] і носить індивідуальний характер [Асеев 1976].

Слід враховувати, що з'ясування мотиву дає можливість отримати відповідь на питання, чому людина вибрала саме цей варіант поведінки.

Сучасні кримінологи приділяють значну увагу класифікації мотивів злочинної поведінки. Вона може проводитися за різними підставами: ступенем суспільної небезпеки злочинів, змістом психологічної установки, основними групами потреб тощо. Щодо суспільної небезпеки злочинів у сфері

службової діяльності, вчинюваних прокурорами, то коротка характеристика з даного аспекту викладена у вступі.

Досить змістовною видається класифікація злочинців, яка дана Г.М. Міньковським із використанням різних видів мотивації [Кузнецова, Міньковский 1998]. З їх числа доцільно виокремити ті мотиви, що можуть бути притаманними прокурорам, а саме:

- а) корисливі, тобто спонукають до особистого збагачення;
- б) прагнення підтримати рівень комфорту, що відповідає вимогам престижу в службовому або побутовому середовищі, до якого належить особа;
- в) зневажливе ставлення до норм соціальної поведінки, які заважають здійсненню особистих планів, прагнень, бажань, амбіцій;
- г) агресивність або жорстокість як самоціль, прояв перекрученої потреби в самоствердженні, самореалізації.

Інші ж мотиви (окрім, можливо, останнього) навряд чи можуть братись до уваги в контексті розглядуваного питання, але існує потреба їх відобразити для відповідного порівняння із вищенаведеним переліком. А саме:

- а) прагнення до підтримки мінімального життєвого рівня свого та близьких;
- б) підтримка елементарних життєзабезпечуючих потреб особи як біологічної істоти (задоволення потреби в їжі, захисті від холоду тощо);
- в) вороже ставлення до навколишнього світу, людей під впливом особистих невдач, заздрості, соціального дискомфорту тощо, в результаті чого виникає прагнення заподіяти зло навколишнім, навіть особисто не знайомим;
- г) міжособистісні конфлікти (ворожість, образа, помста, ревності, заздрість);
- д) націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм, інші форми групової солідарності, засновані на усвідомленні себе членом привілейованої групи, що має право на придушення в різних формах "чужинців";
- е) підпорядкування тиску авторитету, наказу, погрози (при зберіганні можливості вибору поведінки);
- ж) ворожість до державного або суспільного ладу, прагнення насильно змінити його.

Візуальне порівняння загальної мотивації дій злочинців і мотивів, притаманних прокурорам, свідчить про досить нечисленну їх кількість, що компенсується їх змістом та наповненням. Тому цілком можливо їх віднести до найбільш суспільно-небезпечних мотивів вчинення злочинів. Безумовно можливо зауважити, що притаманність прокурорам такого мотиву як агресивність або жорстокість як самоціль, прояв перекрученої потреби в самоствердженні, самореалізації є сумнівним, однак критикам слід звернути увагу на такий феномен у свідомості прокурора як перекручення у свідомості факту представника закону на окремій території з обмеженою юрисдикцією на абсолютно неприйнятну тезу «я тут хазяїн і це моя земля».

В контексті вищенаведеного виокремлення мотивів вчинення службових злочинів, притаманних прокурорам, виходячи із особливостей антисоціальної спрямованості особи злочинця та співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в детермінації злочинної поведінки їх слід уніфікувати таким чином:

- 1) корисливо-злочинні;

- 2) відомчо-корпоративні;
- 3) морально-деформовані;
- 4) ситуативні.

Корисливо-злочинні мотиви. На сьогодні відмічається тенденція до зростання корисливих мотивів службових злочинів за рахунок як погіршення матеріального становища прокурорів, так і чинників, пов'язаних із реформуванням структури загалом. У даному контексті ставити питання про припинення процесу реформування як каталізатора потягу до отримання неправомірної вигоди з огляду на невпевненість у майбутньому є безглуздом. Питання лише в тому, скільки таких випадків буде виявлено і відповідним чином задокументовано до моменту, коли на державному рівні буде визнано, що процес реформування завершено, а громадськість надасть оцінку якості проведених заходів. Акцент в даному випадку робиться на тому, що невпевненість у майбутньому, реформування та процеси люстрації загострюють корисливо-злочинний мотив службової злочинності прокурорів.

Загалом корупційна поведінка, як правило, проявляється у двох формах. Перша з них полягає у відхиленні особи, уповноваженої на виконання функцій держави, у своїй службовій діяльності від норм, встановлених правовими актами. Йдеться про зміну мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, трансформацію законослухняної особи в корупціонера. Займаючи певну посаду, така особа вважає за можливе неправомірно використати надані їй повноваження у власних інтересах чи інтересах інших осіб. При цьому відбувається поступове нарощування інтенсивності корумпованої поведінки, в результаті чого особа твердо стає на злочинний шлях, виявляючи все більш небезпечні корупційні прояви.

Друга форма корумпованої поведінки характеризується тим, що зайнявши відповідну посаду, особа вже зорієнтована на протиправне використання владних повноважень для наживи. Тобто вона цілеспрямовано йде до влади, щоб вчиняти корупційні злочини [Джужа 2001].

В основі цієї мотивації лежать користолюбство, прагнення наживи, зажерливість, влада грошей чи матеріальних цінностей тощо. Ці мотиви притаманні тим службовим злочинам прокурорів, які вчиняються через корисливі спонукування або цілі.

Висока суспільна небезпека таких злочинів полягає у стійкій криміногенній установці правопорушників. Оскільки головним в їх житті виступають гроші чи матеріальні цінності, то даний тип особи внутрішньо готовий до вчинення будь-якого злочину заради досягнення своєї мети.

У цьому відношенні характерним є приклад, коли працівниками прокуратури Київської області спільно з співробітниками ГУБОЗ МВС України викрито прокурора Обухівського району, який вступив у позаслужбові стосунки з групою осіб з метою вимагання неправомірної вигоди у підприємця у вигляді земельної ділянки.

Ще одним небезпечним аспектом діяльності «корисливо-мотивованих» прокурорів є те, що на них дуже часто роблять ставку кримінальні структури з метою «вербування» на свій бік. У хід тут ідуть не стільки насильницькі методи впливу, скільки привабливі обіцянки та підкуп. Представники криміналітету добре розуміють, що встановлення контактів із такими людьми значно спрощується за формулою «товар – гроші – товар». Слід зауважити, що аналогічним чином діють і представники як політичних рухів, так і бізнес-структур.

Відомчо-корпоративні мотиви пов'язані як із системними недоліками функціонування як всієї правоохоронної системи, так і прокуратури зокрема, у поєднанні із почуттями колективізму, які завжди віталися в будь-якому соціумі. Особливістю цієї мотивації є впевненість у тому, що правопорушення, на які вони йдуть у своїй службовій діяльності, "необхідні для блага суспільства і держави або якимось чином виправдані їхніми інтересами" [Шнайдер 1994].

Критерії оцінки роботи органів прокуратури прямо пов'язані зі статистичними показниками, що спонукає до різноманітних зловживань та штучного їх завищення. Разом із тим, схема організації та функціонування правоохоронних органів хоча і зазнала певного реформування, однак, як і раніше, залишається у рамках традиційного підходу, орієнтованого на силові методи як основний вид правоохоронної діяльності. Безумовно є всі підстави стверджувати, що новий Кримінально-процесуальний кодекс та новий Закон України «Про прокуратуру» певним чином локалізують «необґрунтовано» розширені повноваження прокуратури радянського зразку. Однак зазначене питання є дискусійним і не є предметом цього дослідження і цікавить лише з погляду сталості «корпоративної етики» в органах прокуратури, історія якої безумовно виходить за межі часового проміжку існування незалежної України.

Культивації відомчо-корпоративних мотивів злочинної поведінки сприяє властива деяким особам готовність іти на порушення закону на угоду своїм колегам по службі і, насамперед, керівнику, від якого напряму залежить просування по службі, можливість одержання вищої посади, позачергового класного чину звання тощо. За певних умов стосунки як керівника, так і колективу до окремого співробітника можуть набувати характеру або підтримки, або повного його ігнорування, створення різноманітних ускладнень та виживання із колективу.

Формуванню відомчо-корпоративних мотивів сприяє також кругова порука прокурорів, яка посилює впевненість у своїй безкарності, породжує безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Прикрашання дійсного стану злочинності загалом у державі чи окремій адміністративній одиниці за допомогою спотворення статистичних даних, фальсифікування матеріалів кримінальних проваджень, застосування незаконних методів не вичерпують перелік порушень законності у діяльності прокурорів. Відомчо-корпоративні мотиви через низький професіоналізм стають свого роду виправданням злочинних дій. Показовим у цьому плані є приклад, коли затримані громадяни слідчими підрозділів ГУ МВС України в м. Києві та працівниками прокуратури м. Києва безпідставно притягувалися до кримінальної відповідальності за нібито активну участь у масових заворушеннях, а саме за вчинення підпалів, знищення майна, опір представникам влади, а слідчі судді районних судів м. Києва, за наслідками розгляду необґрунтованих клопотань слідчих і прокурорів, за відсутності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, протиправно обирали незаконно притягнутим до кримінальної відповідальності громадянам запобіжний захід - тримання під вартою. В даному випадку Управлінням з розслідування особливо важливих справ Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України досудове розслідування у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 366, ч. 1, 2 ст. 371, ч. 2 ст. 372 КК України за підозрою трьох слідчих Солом'янського РУ ГУ МВС України в м. Києві та прокурора прокуратури вказаного району за

фактами зловживання службовим становищем посадовими особами правоохоронних органів та прокуратури, службового підроблення, завідомо незаконного затримання, завідомо незаконного тримання під вартою та притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності досудове слідство завершено.

У цьому і полягає суспільна небезпека корпоративної кругової поруки, яка вже навіть вийшла за межі відомчої корпорації, оскільки органи прокуратури володіючи інтелектуальним потенціалом, обмежені на відміну від МВС та СБУ у потенціалі процесуальному на кшталт оперативно-розшукової діяльності. Виникаюча впевненість у безкарності зрештою призводить до вчинення службових злочинів. Затверджені Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699 «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» у своїх положеннях наголошують на забезпеченні достатніх гарантій незалежності у діяльності прокурорів у поєднанні зі зміною принципів формування територіальної мережі органів прокуратури з метою ліквідації корупціогенних чинників у вигляді «корупційних альянсів» місцевих органів виконавчої влади, прокуратури, міліції та судів.

Морально-деформовані мотиви характеризуються негативним ставленням особи до загальнолюдських цінностей, державних інституцій, економічного ладу тощо. В їх основі лежать виокремлені ціннісні орієнтації та незадоволені соціальні потреби за відсутності якихось інтересів позитивного плану [Мельник 2002]. Тут простежується чітко виражена антисуспільна спрямованість особи, її переконаність у правильності своїх принципів, яка іноді доходить до фанатизму, а також ретельна продуманість методів злочинної діяльності. Ця мотивація на відміну від вищерозглянутих є найбільш небезпечною, бо такий прокурор не потребує впливу сторонніх чинників та корпоративної деформації, оскільки і через наявні моральні мотиви може сам ініціювати інтерес до себе з боку криміналітету фактично пропонуючи свою послуги.

При цьому слід зазначити, що з огляду на заходи, спрямовані на реформування органів прокуратури, скорочення чисельності та конкурсні засади призначення на посади прокурорів моральна деформація прокурорів набиратиме обертів з огляду на фактичне сприйняття дійсності через власне усвідомлення непотрібності державі у поєднанні з острахом не пройти відповідне тестування. Безумовно зарано давати виважену оцінку майбутнім подіям, але є достатні підстави стверджувати, що існуватиме певний відсоток нинішніх прокурорів, які навіть не будуть проходити відповідне тестування та використають залишок часу для вчинення неправомірних дій злочинного (переважно корисливого) характеру, спрямованого на формування собі безтурботного майбутнього, непов'язаного з роботою в органах прокуратури.

Ситуативні мотиви. Якщо попереднім різновидам мотивів притаманна чітко виражена корислива, корпоративна та моральна деформація особи, що характеризується загальною спрямованістю на реалізацію своїх "принципів" або задоволення потреб, то для ситуативного типу визначальну роль відіграє конкретна життєва ситуація. Стосовно працівників прокуратури, які вчинили службові злочини, ситуація найчастіше не просто несе в собі риси суперечливості між суцим і належним, а має гостроконфліктний характер. Негаразди на роботі, образи, погрози, провокації, складне сімейне становище, навіть випадковий збіг несприятливих життєвих обставин можуть слугувати спонукою до вчинення службового злочину. Хоча слід зауважити,

аналіз повідомлень у ЗМІ щодо отримання неправомірної вигоди прокурорами не дає підстави стверджувати, що потребою у ньому виступали необхідність забезпечення коштами учасників антитерористичної операції або волонтерів. Тому ситуативний тип не можна розуміти спрощено, як жертву фатального збігу обставин, однак, вчинення злочину у сфері службової діяльності під впливом несприятливої ситуації також вказує на певні вади морально-психологічних якостей особи.

Людину, віддану справі служіння закону, ніяка ситуація не може штовхнути на вчинення злочину. Отже, ситуативні мотиви хоча й виникають під впливом несприятливих обставин, але також виявляють приховані негативні властивості особи, за відсутності яких взаємодія не могла би відбутися. Наприклад, слідчими Управління з питань представництва інтересів громадянина або держави в суді, протидії злочинності та корупції на тимчасово окупованій території півострова Крим Генеральної прокуратури України розслідується кримінальне провадження щодо вчинення колишніми працівниками прокуратури Автономної Республіки Крим злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада, тобто надання іноземній державі та її представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України). Зокрема встановлено, що ці працівники прокуратури всупереч вимогам законодавства України, порушуючи Присягу працівника прокуратури України, після анексії Російською Федерацією півострова Крим перейшли на службу до незаконно створеної прокуратури Республіки Крим та виконують вказівки і розпорядження так званих керівників зазначеної прокуратури анексованого Російською Федерацією Криму. Безумовно, наведене не свідчить про вчинення ними конкретних службових злочинів, однак остаточну відповідь на це зможе дати лише слідство.

Висновки. На завершення проведеного аналізу проблем мотивації злочинної поведінки прокурорів доречно зробити такі висновки:

по-перше, наведена класифікація мотивів вчинення службових злочинів прокурорами носить певною мірою більш ніж умовний характер і не охоплює всього різноманіття особистісних їх властивостей, сформованих як до початку роботи, так і внаслідок так званої професійної деградації. Можуть бути і перехідні типи у вигляді змішування варіантів із розглянутих. До того ж, будь-яка класифікація не може бути придатною для всіх нюансів людської поведінки. Однак практична цінність типології полягає в тому, що вона інтегрує особистісні якості злочинця, відображає їх сутність і дає орієнтири як для профілактичної роботи [Зелинский 1996], так і для дослідження слідчим питання мотивації вчинення злочину. Тим самим створюються умови для вивчення конкретної особи, з'ясування її мотивації та, як наслідок, вибір заходів щодо реалізації обраної міри запобіжного заходу;

по-друге, запобігання мотивоутворюючим чинникам злочинної поведінки прокурорів потребує подальшої наукової розробки задля створення ефективної системи профілактики службових злочинів в органах прокуратури України.

Література

- Александров, Ю. В., Гель, А. П. & Семаков, Г. С. (2002). *Криминологія: Курс лекцій*. К.: МАУП.
- Асеев, В. Г. (1976). *Мотивация поведения и формирование личности*. М.: Мысль.

- Голіна, В. В. & Головкін, Б. М. (ред.) (2014). *Кримінологія: підручник*. Х.: Право.
- Джужа, О. М. (ред.) (2001). *Курс кримінології: Особлива частина: Підручник*. К: Юрінком Інтер.
- Долговая, А. И. (ред.) (2000). *Криминология: Учебник для вузов*. М.: НОРМА.
- Зелинський, А. Ф. (1996). *Криминология. Курс лекцій*. Харків: Прапор.
- Кузнецова, Н. Ф. & Миньковский, Г. М. (ред.) (1998). *Криминология: Учебник*. М.: БЕК.
- Лунеев, В. В. (1991). *Мотивация преступного поведения*. М.: Наука.
- Мельник, М. (2002). Фактори корупції в Україні. *Право України*, 5, С.12-17.
- Шнайдер, Г. Й. (1994). *Криминология*. М.: Прогресс, Универс.

References

- Aleksandrov, Ju. V., Gel, A. P. & Semakov, G. S. (2002) *Kryminologija: kurs lektsij*. Kyiv: AIDP.
- Asejev, V. G. (1976) *Motivatsyja povedenija i formirovanije lichnosti*. Moscow: Mysl'.
- Dolgovaja, A. I. (red.) (2000). *Kriminologija: Uchebnik dla vuzov*. Moscow: NORMA.
- Dzhuzha, O. M. (red.) (2001). *Kurs kryminologii: Osoblyva Chastyna: Pidruchnyk*. Kyiv: INTER Yurinkom.
- Golina, V. V. & Golovkin, B. M. (red.) (2014). *Kryminologija: pidruchnyk*. Kharkiv: Pravo.
- Kuznetsova, N. F. & Myn'kovskyj, G. M. (red.) (1998). *Kriminologija: Uchebnik*. Moscow: BEK.
- Lunejev, V. V. (1991). *Motivatsyja prestupnogo povedenija*. Moscow: Nauka.
- Mel'nyk, M. (2002) Faktory koruptsii v Ukraini. *Pravo Ukrainy*, 5, p.12-17.
- Shnajder, G. J. (1994). *Kryminologija*. Moscow: Progress, Univers.
- Zelinskij, A. F. (1996) *Kriminologija. Kurs lektsyj*. Kharkiv: Prapor.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.08.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 27.08.2015

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію С. В. Грачова, О. В. Шамари
«Відповідальність за порушення порядку здійснення
міжнародних передач товарів, що підлягають
державному експортному контролю, за кримінальним
законодавством України»
(за загальною науковою редакцією доктора юридичних
наук, професора члена кореспондента Національної
академії правових наук України Литвака О. М.)

В умовах загострення міжнародно-політичної обстановки в світі підвищується вірогідність серйозних військових конфліктів з використанням самих сучасних видів озброєння, в тому числі зброї масового знищення.

У зв'язку з цим контроль за нерозповсюдженням такої зброї, засобів її доставки та вжиття необхідних заходів щодо недопущення використання товарів військового призначення і подвійного використання у терористичних та інших протиправних цілях є одним із найважливіших напрямів міжнародної діяльності та національної політики провідних країн світу.

Варто погодитися з авторами наукової роботи, що, коли низка держав намагається отримати доступ до технологій розробки власної ядерної та ракетної зброї, саме експортний контроль залишається одним з дієвих та ефективних інструментів підтримки міжнародної стабільності.

З огляду на вказані загрози, всі країни беззаперечно зобов'язані встановлювати та застосовувати належні заходи кримінальної відповідальності за порушення вимог відповідних нормативно-правових актів у сфері експортного контролю.

В українському кримінальному законодавстві відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, передбачена ст. 333 КК України.

Проте сучасна практика протидії даним злочинам свідчить про те, що наявна конструкція цієї кримінально-правової норми є недосконалою. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у більш глибокому дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознак порушення порядку здійснення міжнародних передач контрольованих товарів.

При цьому аналіз наукової літератури свідчить, що вченими розроблялися лише міжнародний, політичний та економічний аспекти теми, що досліджується, а також окремі аспекти чинної системи експортного контролю та міжнародних режимів нерозповсюдження, а питання, пов'язані з кримінальною відповідальністю за діяння, передбачені ст. 333 КК України, з моменту прийняття в 2001 р. КК України та до теперішнього часу залишилися нерозкритими і вибули за межі уваги фахівців України у галузі кримінального права.

Таким чином, недостатня теоретична розробленість проблеми кримінально-правової протидії порушенню встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю в Україні, а також необхідність підвищення ефективності застосування ст. 333 КК України й зумовлюють актуальність рецензованої монографії.

Крім того, робота є першою монографією в українській юридичній науці, в якій проведено комплексне дослідження кримінальної відповідальності за

вчинення злочину, передбаченого ст. 333 КК України.

С.В. Грачовим та О.В. Шамарою здійснено ретельний аналіз історичного виміру досліджуваної проблеми, а також генези наукової думки щодо відповідальності за порушення порядку здійснення міжнародних передач контрольованих товарів. Змістовним є й запронований у роботі порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства тридцяти країн у цій сфері.

Заслуговує на увагу проведене дослідження процесу становлення національної системи експортного контролю України та здійснена періодизація розвитку законодавства в сфері регулювання порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Аналіз елементів складу злочинів, передбачених ст. 333 КК України, здійснюється на високому науковому рівні. Автори чітко фіксують дискусійні аспекти, послідовно та аргументовано доводять свою позицію. Отримані у такий спосіб висновки безсумнівно мають наукове значення, оскільки створюють міцне підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень.

Крім того, впровадження належним чином обґрунтованих положень роботи щодо відмежування досліджуваного злочину від суміжних здатне змістовно вдосконалити роботу правоохоронних органів щодо притягнення до відповідальності за порушення порядку здійснення міжнародних передач контрольованих товарів.

Окремої уваги заслуговує досліджений в монографії взаємозв'язок порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю та терористичної діяльності.

У роботі піднімаються дискусійні питання безпосередньо пов'язані з проблемами протидії порушенню порядку здійснення міжнародних передач контрольованих товарів, висловлюються обґрунтовані пропозиції стосовно вдосконалення законодавства України в галузі державного експортного контролю. В цілому заслуговує на підтримку запропонована авторська редакція ст. 333 КК України.

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем розвитку правової системи України, вдосконалення чинного кримінального законодавства України, у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно. Авторами опрацьовано широку та різноманітну джерельну базу.

Робота буде цікавою для широкого кола читачів, особливо фахівців, які розробляють наукові засади з протидії порушенню порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, практичних працівників правоохоронних органів та органів державної влади, зокрема України, які беруть участь у протидії цьому злочину.

**Керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
Заслужений юрист України
докто юридичних наук, доцент**

О. Юрченко

17 серпня 2015 року

Review
monograph Sergij Grachev, Oleksandr Shamara
“Responsibility for violation of international transfers of
goods subject to state export control, according to the
criminal law of Ukraine”
(for general scientific editorship of Doctor of Law, professor,
corresponding member of National Academy of Sciences of
Ukraine O. Lytvak)

In escalated the political situation in the world increases the likelihood of serious military conflict using the most modern weapons, including weapons of mass destruction.

As a result, control of proliferation of such weapons, their means of delivery and to take the necessary measures to prevent the use of military and dual-use in terrorist and other illegal purposes is one of the most important areas of international and national policies leading countries.

We must agree with the authors of scientific works that export control is one of the most effective tools to support international stability when some states trying to access technology to develop its own nuclear and missile weapons.

In light of these threats, all countries are obliged to establish and apply appropriate measures of criminal liability for violation of relevant regulations in export control sphere.

In the Ukrainian criminal legislation, responsibility for violation of the exercise of international transfers of goods subject to state export control, defined in Article 333 of the Criminal Code of Ukraine.

However, current practice combating this crime indicates that the current structure of the criminal law is imperfect. In this connection there is an urgent need for a deeper research of objective and subjective signs of violation of the order of international transfers of controlled goods.

The analysis of scientific literature shows that scientists developed the only international, political and economic aspects of the topic under research and some aspects of the current system of export controls and international non-proliferation regimes, and issues related to criminal responsibility for acts provided by Article 333 of the Criminal Code of Ukraine, since the adoption in 2001 of the Criminal Code of Ukraine and by now remained unsolved and not investigated by experts of Ukraine in the criminal law sphere.

Thus, the lack of research of problem criminal law combating violations the established procedure of international transfers of goods subject to state export control in Ukraine and the need to improve the application of Article 333 of the Criminal Code of Ukraine and determine the relevance of peer-reviewed monographs.

In addition, work is the first monograph in Ukrainian legal science, which conducted a complex research of criminal liability for committing a crime under articles 333 of the Criminal Code of Ukraine.

Grachev S. and Shamara A. conducted a thorough analysis of the historical and fundamental aspects of the responsibility for violation of international transfers of controlled goods. It is interesting comparative legal analysis of the criminal laws of thirty countries in this sphere.

Noteworthy research process of establishing national export control system of Ukraine and made the periodization of legislation regulating the international transfers of goods subject to state export control.

Analysis of the elements of a crime under Article 333 of the Criminal Code of Ukraine, performed at a high scientific level. Authors accurately determine the point at issue, consistent and reasonably confirm its position. Thus obtained results undoubtedly have scientific value, they create a strong foundation for further research.

In addition, the proper application of the work about the specification, investigated the crime is able to improve the work of law enforcement agencies in bringing to responsibility for violation of international transfers of controlled goods.

Special attention in the monograph deserves Research of intercommunication of violation of the order international transfers of goods subject to state export controls and terrorist activities.

The work raised questions at issue are directly related to the problems of combating violations of procedure of international transfers of controlled goods, granted important suggestions on improving the legislation of Ukraine in the state export control. In general, deserves the support offered by the author's version of Article 333 of the Criminal Code of Ukraine.

The practical significance of the results and conclusions of the work is that they can be used for further research of general theoretic problems of Ukraine's legal system, improving the current criminal legislation of Ukraine, law-making and law enforcement activities.

The monograph made the proper scientific level, has a clear reasonable structure, material set out systematically and consistently. The authors worked out a broad and diverse literary and legal base.

The work will be of interest to a wide readership, especially professionals who develop scientific principles to combat violations of procedure of international transfers of goods subject to state export control, law enforcement officials, employees of state authorities, particularly involved in combating this crime.

**Director of the Interdepartmental Research Center
for Combating Organized Crime
under the National Security and
Defense Council of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, docent**

Oleksandr Yurchenko

17th August 2015

Wymagania edytorskie dla autorskich materiałów

1. Artykuły powinny być napisane na aktualny temat, zawierać wyniki badań naukowych i uzasadnienia ustaleń naukowych.

2. Artykuły powinny być napisane w języku polskim, angielskim, ukraińskim lub rosyjskim, dokładnie sprawdzane przez autora, dotyczyć tematów Zbioru prac naukowych i zawierać wszystkie elementy konstrukcyjne (w podanej kolejności), a mianowicie:

2.1) Metadane (informacje o autorze (autorach) artykuła i jego streszczenia) są umieszczone konsekwentnie w języku artykułu oraz w języku angielskim, i zawierają w sobie (jeśli artykuł jest anglojęzyczny, wynikające metadane napisane są w języku angielskim):

– informacje o autorze (imię, inicjały, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy lub nauki, stanowisko, miasto, kraj, e-mail);

– tytuł artykułu;

– streszczenie w języku artykułu (od 30 do 100 słów), gdzie jest jasno sformułowana główna myśl artykułu, udowodniona jego aktualność. **Ważne!** Streszczenie w języku angielskim (**Abstract**) powinno być pouczające i oryginalne, odzwierciedlać główną treść artykułu i wyniki badań (streszczenie, referowanie artykułu), objętość anotacji w języku angielskim: 100-250 słów;

– kluczowe słowa (5-8 słów);

– Liczba wzorów, tabel, rysunków i źródeł literackich w następujący sposób: w języku polskim (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); w języku angielskim (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); w języku ukraińskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); w języku rosyjskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

– JEL klasyfikację (dla artykułów w gospodarce).

2.2) Tekst artykułu, który powinien składać się z wzajemnie powiązanych artykułów, które muszą zaczynać się od określonego tytułu, pogrubione, pogrubioną czcionką:

– **Wstęp.** Sformułowanie problemu w ogóle, jego związek z z ostatnimi badaniami i publikacjami, a także z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi, z obowiązkowymi linkami w tekście do używanej literatury. Autor musi przeznaczyć tą część problemu, którą on bada i pokazać jej znaczenie;

– **Analiza badań i formułowanie problemu.** Formułowanie celu i metod badania tematów, które zostały omówione;

– **Wyniki badań.** Przedstawienie podstawowego materiału badawczego z uzasadnieniem wyników badań naukowych;

– **Wnioski.** Nowatorstwo naukowe, teoretyczne i praktyczne znaczenie badań, efekt społeczno-ekonomiczny, który pojawia się na skutek wprowadzenia wyników badań naukowych. Perspektywy dalszych badań w tym kierunku;

– **Literatura.** Spis literatury podaje się ogólnym spisem w końcu rękopisu. Należy umieszczać linki do wszystkich do źródeł pierwotnych. W tekście linki do źródeł pierwotnych używają się w nawiasach kwadratowych, wskazując nazwisko (a) autora (ów) i rok wydania (Np.: «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» itp. Źródła pierwotne podawane są w języku oryginalnym. Linki do prac niepublikowanych nie są dozwolone. **Do spisu literatury** zaleca się dołączenie tłumaczenia w języku angielskim (**References**), w którym mieści się spis źródeł w języku angielskim urządzony według międzynarodowej normy bibliograficznej **APA-2010**. Tytuły periodyków czasopism, zbiorów, itp.) podawane są w transliteracji, a w nawiasach - w języku angielskim. Liczba źródeł literackich powinna wynosić co **najmniej 10 linków**, z których co najmniej połowa powinna być z linkami do źródeł zagranicznych (jeśli artykuł jest w języku ukraińskim lub rosyjskim). **Nazwy źródeł w bibliografii**

są wymienione w kolejności alfabetycznej. Linkowanie do podręczników jest nieodpowiednie.

3. Objętość artykułu powinna wynosić 8-16 stron formatu A4, wszystkie marginesy - 2,5 cm, i:

- **dla metadanych (informacje o autorze):** czcionka "Verdana"; 11 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej;

- **tytuł artykułu:** po 1 odstępie po metadanych; czcionka "Verdana"; 13 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; WIELKIMI LITERAMI; pogrubienie; wyrównanie tekstu – na środku;

- **dla metadanych (Streszczenie, słowa kluczowe, itp.):** czcionka "Verdana"; 11 pt; interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej do prawej;

- **dla tekstu podstawowego:** 1 odstępie po tytule artykułu; czcionka "Verdana"; 11 pt; odstępie między wierszami – pojedynczy; wcięcie - 1,25 cm; wyrównanie tekstu do lewej.

4. Artykuł powinien być jasny i precyzyjny, liczba tabel, wzorów i ilustracji (schematy, rysunki, wykresy, tabele) – powinna być minimalna, i stosować je trzeba tylko wówczas, gdy to znacznie poprawia treść artykułu, pozwala nam zrozumieć ją lepiej i głębiej w porównaniu z tekstową formą.

5. Ilustracje (schematy, rysunki, wykresy, tabele) w tekście powinny być umieszczone w centrum z podpisem pod nimi «Rysunek N^o - Tytuł ilustracji» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu. Ilustracje powinny być wysokiej jakości. Tabele powinny o zwartej budowie, logicznie skonstruowane, posiadać numer seryjny i krótki wyrazisty tytuł, który dokładnie obejmuje temat i treść tabeli. Sformowanie tekstu tabeli: czcionka «Verdana», 12 punktów (rozmiar czcionki), 1 interlinia.

6. Tabele w tekście powinny być umieszczone w centrum tekstu z podpisem na nimi «Tabela N^o - Tytuł tabeli» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu.

7. Formuły są tworzone za pomocą Edytora równań MS Equation. Każda formuła, z linkiem do niej w tekście artykułu (na przykład: «... przy użyciu proporcji (3) można ...») powinna być ponumerowana, w tym położenie formuły - w środku tekstu z numeracją po prawej stronie.

8. Cytaty, formuły, ilustracje, wszystkie dane cyfrowe podawane są z obowiązkowymi linkami do źródeł. Poniżej każdej tabeli i rysunku należy określić źródło (Źródło: ...). Do określania źródła, należy używać czcionki «Verdana», 9 pt (rozmiar czcionki).

9. Dozwolone formatowanie tekstu w formie listów. Mogą być używane listy punktowane, numerowane i wielopoziomowe. Do list numerowanych należy stosować cyfry arabskie «1.», «1.1.», «2.», «2.1.», itp. Do list punktowanych należy stosować symbole «-», «-» lub «•».

Requirements for design of the authors' materials

1. The paper should be written on the current issues, contain the results of deep research and explanation of received scientific conclusions.

2. The paper must be written in Polish, English, Ukrainian or Russian; the author should thoroughly proof the paper, it should correspond to the thematic orientation of the Collection and include all structural elements (in specified order), namely:

2.1) Metadata (information about author (s) of the article and its abstract part) that is placed sequentially in article mother language and English and include (if the article mother language is English, then metadata should be only in English):

- Information about author (full name, academic title and academic degree, place of work or study, position, City, State, E-mail);

- Title of the article;

- Abstract in article mother language (30-100 words), where is clearly formulated the main idea of the article and proved its actuality. **It is important!** Abstract in English should be informative and original, it should reflect the main content of the article and research results (summary of the article and its reviewing), the abstract in English should be 100-250 words;

- keywords (5-8 words);

- number of formulas, tables, figures and literature should be as follows: for Polish (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for English (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for Ukrainian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); for Russian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL Classification (for papers in Economics).

2.2) The text of the article should contain interrelated parts, which start with specified title in bold

- **Introduction.** Statement of problem in general view and its connection with the actual researches and publications and also with important scientific and practical problems, with the obligatory references in the text to the used literature. The author should separate from the general problem the part, which is explored by him, and show its actuality;

- **Literature review and the problem statement.** Statement of purpose and methods of theme research that is considered;

- **Research results.** Description of main material with explanation of scientific results;

- **Conclusions.** Scientific novelty, theoretical and practical importance of research, socio-economic effects arising from the implementation of scientific results. Prospects for further research in this area;

- **Literature.** The list of used literature should be placed at the end of the article. For all source material must be corresponding references. In the text the links to original source should be taken in square brackets with indication of Author(s) Surname(s) and the year of publication (example, «...[Anosov 2014] ...», «...[Kovalenko, Podolai 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» etc.). Original sources are specified in original language. References to the unpublished works are not permitted. If the article mother language isn't English, then **the reference list** is added with translation in English (**References**) due to the international standard bibliographic **APA-2010**. Names periodic editions (magazines, collections and other) are served transliteration, and in brackets in English. Number of references should have **at least 10 references**, from which at least one half should be references to foreign sources (if the article mother language is Ukrainian or Russian). **Source name in the references are placed in the alphabetically order.** To make references to textbooks, teaching aids are not rational.

3. The volume of the article is 8-16 pages of A4; page margins – 2,5 cm, and:

– **for Metadata (Author's information)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by left;

– **for Paper Name**: in 1 line after Metadata; font «Verdana»; 13 point (font size); single spacing; IN CAPITAL; bold; text alignment – by center;

– **for Metadata (Abstract, Keywords etc)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by width;

– **for Main Text**: in 1 line after Paper Name; font «Verdana»; 12 point (font size); single spacing; paragraph indent – 1,25 cm; text alignment – by width.

4. The text of the article should be clear, concise, number of tables, formulas and illustrations (schemes, figures, graphs, diagrams) - minimum and they should apply only if it significantly improves the content of the article, and in case of better and deeper understanding of the article meaning.

5. The graphics (schemes, figures, graphs, diagrams) within the text should be alignment by width with the caption at the bottom «Figure № – Name of graphic» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text. The graphics should be in high resolution.

6. The tables should be compact, logically built, and have ordinal number and a short expressive title that covers the topic and content of the table. The table text design: font «Verdana»; 11 point; single spacing. The table within the text should be alignment by width with the caption at the top «Table № – Name of table» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text.

7. The formulas should be created with the help of equation editor – MS Equation. Each formula on which there is the link within the article text (example, «... using equation (3) it is possible...»), should be numbered. At this the alignment of the formula by width and numbering alignment by right side.

8. Citing, tables, illustrations, all data are submitted with reference to the source. Under each table and figure should be indicated the source (Source:). For notations should be used the font: Verdana, 9 point.

9. It is possible to format the text using the lists. Lists can be bulleted, numbering and multilevel. For numbering lists should be used Arabic numbers «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» etc. For the bulleted lists be used symbols «-», «-» або «•».

Вимоги до оформлення авторських матеріалів

1. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

2. Стаття має бути написана польською, англійською, українською, російською мовами, ретельно вичитана автором, відповідати тематичним спрямуванням Збірника наукових праць і включати всі структурні елементи (з дотриманням вказаної послідовності), а саме:

2.1) Метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно мовою статті та англійською мовою та включають у себе (якщо мова статті англійська, то метадані надаються тільки англійською мовою):

- відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, держава, E-mail);

- назва статті;

- анотація мовою статті (від 30 до 100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність. **Важливо!** Анотація англійською мовою (**Abstract**) має бути інформативною й оригінальною, відображати основний зміст статті та результатів дослідження (стислий виклад статті, її реферування), обсяг анотації англійською мовою: 100-250 слів;

- ключові слова (5-8 слів);

- кількість формул, таблиць, рисунків та літературних джерел в наступному вигляді: для польської мови (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для англійської (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для української мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для російської мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL класифікацію (для статей з економіки).

2.2) Текст статті, який повинен вміщати в себе взаємопов'язані розділи, які повинні починатися вказаним заголовком, виділеним напівжирним шрифтом:

- **Вступ.** Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями, з обов'язковими посиланнями в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність;

- **Аналіз досліджень та постановка завдання.** Формулювання мети і методів дослідження теми, що розглядається;

- **Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

- **Висновки.** Наукова новизна, теоретичне і практичне значення досліджень, соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок впровадження наукових результатів. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку;

- **Література.** Список використаної літератури розміщується наприкінці статті. На всі першоджерела повинні бути зроблені посилання. У тексті посилання на першоджерела проставляються у квадратних дужках із зазначенням Прізвищ автора(ів) та роком видання (наприклад, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» тощо). Першоджерела подаються мовою оригіналу. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. **До списку літератури** додається її переклад англійською мовою (**References**), де розміщуються ті ж самі джерела англійською мовою оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом **APA-2010**. Назви періодичних

видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією, а в дужках – англійською мовою. Кількість літературних джерел має становити **не менше 10 посилань**, з яких не менше ніж половина має бути посиланнями на іноземні джерела (якщо мова статті українська або російська). **Назви джерел у списку літератури розміщуються за абеткою**. Посилатися на підручники, навчальні посібники тощо не доцільно.

3. Обсяг статті має становити 8 - 16 сторінок формату А4; всі поля – 2,5 см та:

– **для метаданих (інформація про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – ліворуч;

– **для назви статті**: через 1 інтервал після метаданих; шрифт «Verdana»; 13 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ; напівжирний; вирівнювання тексту – по центру;

– **для метаданих (Анотація, ключові слова тощо)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – по ширині;

– **для основного тексту**: через 1 інтервал після назви статті; шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; абзацний відступ – 1,25 см; вирівнювання тексту – по ширині.

4. Виклад статті мусить бути чітким, стислим, кількість таблиць, формул та ілюстрацій (схеми, рисунки, графіки, діаграми) – мінімальною і застосовувати їх потрібно лише у випадку, коли це значно поліпшує зміст статті, дає змогу зрозуміти його повніше і глибше порівняно з текстовою формою викладу.

5. Ілюстрації (схеми, рисунки, графіки, діаграми) по тексту мають бути розташовані по центру з підписом під ними «Рис. № – Назва ілюстрації» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – по центру) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті. Ілюстрації мають бути високої якості.

6. Таблиці повинні бути компактними, логічно побудованими, мати порядковий номер та короткий виразний заголовок, що точно охоплює тему і зміст таблиці. Оформлення тексту таблиці: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (розмір шрифту), через 1 інтервал. Таблиці по тексту мають бути розташовані по центру документа з підписом над ними «Таблиця № – Назва таблиці» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – ліворуч) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті.

7. Формули створюються за допомогою редактору формул MS Equation. Кожна формула, на яку є посилання по тексту статті (наприклад, «... за допомогою співвідношення (3) можливо...»), повинна мати нумерацію, при цьому розташування формули – по центру тексту із нумерацією праворуч.

8. Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело: ...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Verdana», 9 кегль (розмір шрифту).

9. Допускається форматування тексту у вигляді списків. Списки можуть використовуватись маркіровані, нумеровані та багаторівневі. Для нумерованих списків мають використовуватись арабські цифри «1.», «1.1.», «2.1)» тощо. Для маркірованих списків мають використовуватись символи «-», «-» або «•».

Требования к оформлению авторских материалов

1. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования и обоснования полученных научных выводов.

2. Статья должна быть написана на польском, английском, украинском или русском языках, тщательно вычитана автором, отвечать тематическим направлениям Сборника научных трудов и включать все структурные элементы (с соблюдением указанной последовательности), а именно:

2.1) Метаданные (сведения об авторе(ах) статьи и ее реферативная часть), которые размещаются последовательно на языке статьи и английском языках и включают в себя (если язык статьи английский, то метаданные приводятся только на английском языке):

- сведения об авторе (фамилия, инициалы, ученое звание и ученая степень, место работы или учебы, должность, населенный пункт, страна, E-mail);

- название статьи;

- аннотация на языке статьи (от 30 до 100 слов), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность. **Важно!** Аннотация на английском языке (**Abstract**) должна быть информативной и оригинальной, отражать основное содержание статьи и результатов исследования (краткое изложение статьи, ее реферирование), объем аннотации на английском языке: 100-250 слов;

- ключевые слова (5-8 слов);

- количество формул, таблиц, рисунков и литературных источников в следующем виде: для польского языка (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для английского (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для украинского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для русского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL классификацию (для статей по экономической тематике).

2.2) Текст статьи, который должен вмещать в себя взаимосвязанные разделы, которые должны начинаться указанным заголовком, выделенным полужирным шрифтом:

- **Вступление.** Постановка проблемы в общем виде и ее связь с последними исследованиями и публикациями, а также с важными научными и практическими заданиями, с обязательными ссылками в тексте на использованную литературу. Автор должен выделить из общей проблемы ту часть, которую он исследует, и показать ее актуальность;

- **Анализ исследований и постановка задачи.** Формулирование цели и методов исследования темы, которая рассматривается;

- **Результаты исследования.** Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов;

- **Выводы.** Научная новизна, теоретическое и практическое значение исследований, социально-экономический эффект, который возникает вследствие внедрения научных результатов. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении;

- **Литература.** Список использованной литературы размещается в конце статьи. На все первоисточники должны быть сделаны ссылки. В тексте ссылки на первоисточники проставляются в квадратных скобках с указанием Фамилии автора(ов) и года публикации (например, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» и т.д. Первоисточники подаются на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. **К списку литературы** прилагается его перевод на английском языке (**References**), где размещаются те же источники на английском языке оформлены по международным библиографическим стандартом **APA-2010**. Названия

периодических изданий (журналов, сборников и др.) подаются транслитерацией, а в скобках – на английском языке. Количество литературных источников должно составлять **не менее 10 ссылок**, из которых не менее чем половина должна быть ссылками на иностранные источники (если язык статьи украинский или русский). **Названия источников в списке литературы располагаются по алфавиту.** Ссылаться на учебники, учебные пособия не целесообразно.

3. Объем статьи должен составлять 8 - 16 страниц формата А4; все поля – 2,5 см, и:

– **для метаданных (информация про автора):** шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по левому краю;

– **для названия статьи:** через 1 интервал после метаданных; шрифт «Verdana»; 13 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ; полужирный; выравнивание текста – по центру;

– **для метаданных (Аннотация, ключевые слова и др.):** шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по ширине;

– **для основного текста:** через 1 интервал после названия статьи; шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; абзацный отступ – 1,25 см; выравнивание текста – по ширине.

4. Изложение статьи должно быть четким, кратким, количество таблиц, формул и иллюстраций (схемы, рисунки, графики, диаграммы) – минимальным и применять их нужно только в случае, когда это значительно улучшает содержание статьи, дает возможность понять его полнее и глубже по сравнению с текстовой формой изложения.

5. Иллюстрации (схемы, рисунки, графики, диаграммы) по тексту должны быть расположены по центру с подписью под ними «Рис. № – Название иллюстрации» (подпись должна располагаться с выравниванием по центру) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи. Иллюстрации должны быть высокого качества.

6. Таблицы должны быть компактными, логично построенными, иметь порядковый номер и краткий выразительный заголовок, который точно охватывает тему и содержание таблицы. Оформление текста таблицы: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (размер шрифта), межстрочный интервал – одинарный. Таблицы по тексту должны располагаться по центру документа с подписью над ними «Таблица № – Название таблицы» (подпись должна располагаться с выравниванием по левому краю) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи.

7. Формулы создаются с помощью редактора формул MS Equation. Каждая формула, на которую имеется ссылка по тексту статьи (например, «... с помощью соотношения (3) можно...»), должна иметь нумерацию, при этом расположении формулы – по центру текста с нумерацией справа.

8. Цитаты, таблицы, иллюстрации, все цифровые данные подаются с обязательной ссылкой на источники. Под каждой таблицей и рисунком должен быть указан источник (Источник: ...). Для указания источника необходимо использовать шрифт «Verdana», 9 кегель (размер шрифта).

9. Допускается форматирование текста в виде списков. Списки могут использоваться маркированные, нумерованные и многоуровневые. Для нумерованных списков должны использоваться арабские цифры «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» и т.д. Для маркированных списков должны использоваться символы «-», «-» или «•».

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie;
- porównać dane zawartości elementów w roślinie z jej potrzebami i pozwala stwierdzić o nadwyżce lub deficyt każdego elementu.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla - reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów przy oświetleniu odzwierciedla reakcję chloroplastów w naturalnej fotosyntezy;
- Prawo fizyczne - prawo Beera-Lamberta-Bouguera zwiększona fotochemiczna aktywność chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Jego zmiana koloru przy dodanie barwników chemicznych powoduje zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl